

A MAGYAR IRODALOM VÉGSŐ KÉRDÉSEI

Írta: Gulyás Pál

A Nemzeti Ujságban nemrég behatóan foglalkozott Németh Lászlónak *Kisebbség* című tanufüzetével a Napkelet felelős szerkesztője. Németh László ezt a füzetet Szekfü Gyulának közvetlen felszólítására írta, hogy mondjon véleményt» ő is az «asszimilációnak» szőnyegen forgó kérdéséről. Németh a *Kisebbségben* című röpirattal felelt, amelyben új, véleményünk szerint politikai szempontokból értékeli át az újabb kor egész magyar irodalmát s igyekszik megváltoztatni az eddig kialakult irodalomtörténeti megállapításokat. Kállay Miklós Nemzeti Ujságbeli cikkében kifogásolta, hogy Németh László nem felelt világosan a feltett kérdésre. Szembeszállt Németh néhány új irodalmi értékelésével s főleg veszedelmesnek tartotta, hogy éppen ma emeljenek válaszfalakat abban a kisszámú magyarságban, amely igaz érzéssel vallja magát annak.

Németh László tanulmányához igen sokan szóltak eddig hozzá napilapokban és folyóiratokban. A Napkeletnek éppen ebben a számában közöljük Marék Antal tanulmányát, amelyben Németh László írói arcképét rajzolja meg *Kortársak* című sorozatában. Ez a tanulmány foglalkozik a *Kisebbségben* című füzetrel is. Hogy a kérdést más oldalról is megvilágítsuk, közöljük itt a kiváló debreceni írónak és költőnek, Gulyás Pálnak tanulmányát, amelyet eredetileg válasznak készült Kállay Miklós Nemzeti Ujságbeli cikkére, de ott azért nem jelenhetett meg, mert később került az ujsághoz s így kikerült a napi aktualitásnak abból a köréből, amelyet a napi ujságoknak túllépni nem szokásuk. Mi azonban közöljük nemcsak azért, mert fontosnak és igazságosnak tartjuk a másik fél meghallgatását is, hanem mert Gulyás Pál tanulmányában számos olyan értékes és termékeny gondolatot találtunk, amely fontos lehet a magyar szellemiség mai életvonalának meghúzásában. Nem volna ellenünk az sem, ha ebben a kérdésben hasznos vita indulna meg, amely nagyon sok vitális magyar kérdés tisztázásához vezethetne.

A NEMZETI UJSÁG július 9-i számában Kállay Miklós, a Napkelet illusztris szerkesztője, Németh László legújabb Tanuját bírálta. «*Kisebbségben*» az új Tanu címe. A cím nemcsak úgy véletlen került a könyv fölé. Azok a hozzászólások, amelyek Németh nagyszabású tanulmányához fűződnek, való-

ban arról tesznek bizonytságot, mennyire *kisebbségben* van nálunk a mély-magyarság-gondolat. A zsurnalizmus mindig veszedelmes, a napilapok területén belül is. Elsiet a véleményt s tetszetős címek tipográfiájába burkolja az alétan vergődő igazságot. Kállay terjedelmes cikkét hatalmas nagybetűs alcím szeli keresztül, derékbavágvva a kétségkívül irodalmi stílusban megfogalmazott mondanivalót:

«Akinék Vörösmarty és Arany sem elég mély magyar.»

Nos, ennél az alcímnél megállok s kifejtem Kállaytól eltérő véleményemet. A teológia *eschatológiának* nevezi a *végső dolgokról* szóló tudományt. «Csak akkor értjük meg azt, ha látjuk, minek kell majd lenni; nincs a világon az a tény, berendezkedés és folyamat, mely ne függne a céltól és az egésznek értelmétől.» Hadd idézzem én is a kiváló Schütz Antallal Lotze mondását.

Németh Lászlót csak az érti meg igazán, aki belehelyezkedik könyvének alapgondolatába, sőt méginkább az, aki pályafutását elejétől mostanáig figyelemmel kíséri. Nincs idő rá? Beszéljen a legújabb Tanu önmagáért? Nincs joga egy írónak, hogy követelje a folytatásnál az előzményt? Az átlagírónak tényleg nincs. A géniusznak igen. S a Tanura a géniusz pecsétjét ütötte az Idő.

Merre halad a magyar szellem? Mi a célja a magyar irodalomnak? — ez Németh László pályafutásának alapkérdése, ezt a kérdést korigálja állandóan, egy fölfelé ívelő felelet-vonal irányában. Mi váltotta ki ezt a pályafutást? Mily gondolat volt az indulás start-pisztolya?

«Minden szervezet külön masina, mely csak bizonyosfélekép tud mozogni, érzékelni és alkotni is. Olvass el száz sort Shakespeareből vagy Goethéből s ember jelenik meg előtted, szinte az utolsó porcikájáig meghatározott ember, aki tán nem Shakespeare és nem Goethe, de hasonló alkatú. Az alkat az a határ, melyen a lélek semmi vágyódása, semmi műveltség nem lendítheti át írásában a költőt s az alkat az a határ, melyen belül minden érzés, minden temperamentum-árnyalatot kifejthet, mert rejtett, belső erők támogatják.» Így írt Németh László ezelőtt tizenkét évvel, 1927-ben, kritikusi pályája kezdetén, Tamási Áron tanulmányában.

A magyar irodalom alkata és az alkat mélyén tolongó rejtett erők: erről az alapkérdésről Németh azóta sem felejtkezett el. Valódi eschatológia, irodalmi síkon. Ez az alapkérdés a magyar szellem nagy kollektív érdeke, melynek minden más érdek alá van rendelve. A személyi érdek pályáját metszi a fejlődési érdek pályája. Van egy schilleri érdek és van egy Schilleren átfutó

Idea-érdek, amelyet a mesteren túl megvalósított Hölderlin. Ugyanígy van egy aranyjánosi érdek és van egy Arany Jánoson átvonuló magyar epikai érdek. A Csodaszarvas, amely a krónikákban még nem valami nagy csoda, Arany epikai vágányán már megkapja tárnscendens zengését, de Aranyon túl, az ő műve mögött és alatt — ott sötétlik a Kalevala erdeje, amelyet Arany még nem bolyongott be, pedig a Csodaszarvas, *Hisz szarvasa* ott válik valódi «tüneménnyé»: ahogy *keletkezik* a Természet műhelyében, előttünk keletkezik, láthatólag és mégis érthetetlenül... Itt kapja meg az aranyjánosi mű eschatológiai nyomatékát... «A végső dolgok erőteljesen megrezdítik a lélek ama húrjait, melyek a titokzatosságra vannak hangolva... Ezt is a Schütz-féle dogmatikából idézem az irodalom okulására. Kállay Miklós már megadta erre a «titokzatosságra» a feleletet: «Köd... köd... köd...» S hogy enyhítse a köd demoralizáló hatását, jelzővel látta el a «ködöt»: «Bő képzeletű... káprázató... bűvészkészű... színes... csillogó...»

Az irodalom kétségkívül nem matematika, pláne szorzótábla, még Poe Edgar Hollójában sem. Akinek a Németh László-féle «ködök» iránt nincs fogékonysága s nem képes a «köd» mögött fénylő világosságot észrevenni, az olyan számára örökre csukva marad a Kisebbségben. Pedig mennyire tiszta minden sora, mennyire szabatosak a definíciói! Éppen az a vonzó ebben a könyvben, hogy vállalja a legnagyobb fényt és egyúttal vállalja a kifejezések salto mortale-jait, halálugrásait, melyek nélkül nincs nagy alkotás sem versben, sem prózában.

Milyen a magyar természet Németh szerint? Az az alkati vonás, amelyet elsikkasztott belőle a történelem, amely folytonosan kisebbségben sínylik, mint egy szenvedő remete? — Talán a «turáni lovas»-t vezeti be Verecke híres kapuján, mint egy második Beöthy Zsolt? (Fiatal «szellemtörténészeink» már kezdenek a Baumgarten virágoskertjéből, a Hesperidák alkonyából, erre a paripára átnyergelni...) Ó nem! A VII. Gergely tragikus sorsának újrafogalmazója itt sem tagadja meg «katolikus» természetét. (Katolikusnak nevezem, mert ő megérdemli ezt a szót. Honunkban kevesen érdemlik meg úgy, mint Németh László, — noha nem «katolikus». De mi a «katolikum»? Patent? Címke? A «katolikumot» meg kell érdemelni, mint Dante, Róma száműzöttje... Róma ellen és Rómától elhagyatva is vállalni kell Rómát! Ez a katolikum.)

A magyar alaptermészet, kisebbségi magyarság: «Komor történelmi realizmus, a végső okok fölötti állandó véres töprengés,

egy folytonos filozófiai feszültség, de víziókban, képekben . . . — Erre tanítanak bennünket a nagy magyar természetek, éppen azok, akik fölött szinte nyomtalanul átlép az idő, otthagya őket műveik börtönében, pedig éppen azért éltek és szenvedtek és lehelltek, hogy ne legyenek szigetek a honban . . . Terjedjen szét a műből *szellemük* . . .

— Hát a mű nem szellem? — veti közbe valaki, csodálkozva ezen a kettősségen.

— Bizony nem! — felel szomorúan Németh László. — «A szellem: nem mű és név, inkább fluidum. A mű nyugszik önmagában: a szellem az, ami kiolvad belőle s a jobbakban továbbfolyik. Hölderlin művei az egész tizenkilencedik századon át megvoltak, de mily későn ömlöttek a németiség szellemébe . . .»

Ime, a magyar fejlődési zavar diagnózisa. Másfélszázad óta — Mária Terézia korától kezdve — a legmélyebb magyarok becsukódnak önnönműveikbe és a közszellemmel a kevésbé mélyek haladnak tovább. Így fokozódik ez a belső meghasonlás mindaddig, amíg csak a szellem hibája a történelmen ki nem ütközik.

«Németh László nem épít logikus következtetések szorosán kapcsolódó láncára. Dítirambikus hevülettel ír. Végső megállapításokat kapcsol össze, amelyek a magyar irodalomnak és az utolsó százötven év magyar közéletének és szellemiségének olyan beható, apró részletfinomságaiban is olyan alapos ismeretét kívánják, aminőt éppen abban az ifjúságban nem tételezhet fel, amelyhez fordulni akar. De különben sem mondja meg nyíltan és határozottan a véleményét. Nem ad egy végső összefoglalást, nem szűri le mindannak eredményét, amit a részletekben félig sejtetően elhullatott.»

Ezt is Kállay Miklós írja. Kérem az olvasót, mentse fel a «fogalmazás kinja» alól akképen, hogy értse fordítva, amit Kállay mond. Én tudniillik éppen fordítva gondolom. Csak éppen a «dítirambikus hevületet» módosítom úgy, hogy ugyanakkor csupa logikai fagy: a tüzet és a fagyot egyszerre keveri stílusába a Tanu írója, ez az ő utólérhetetlen varázsa. Erre nem képes mestere, Szabó Dezső, akit dítirambjai tényleg sokszor elrántanak — minden rokonszenvünk mellett.

Nemrég került kezembe egy kiváló katolikus orvos tanulmánya. Weninger Antal a neve az orvosnak. Olyan férfi, aki az orvosi szakkal nem zárja le a világot, hanem a szakon túl van érzéke a bevezetőnkben érintett végső kérdések, az eschatológia iránt is. «*A sejtnek élete.*» A sejt nem «építőtéglája» a szervezetnek, a szervezet nem «épül», mert «az épülés fogalmához számtalan

rész *összetétele* szükséges. A szervezet *tagozódik*, egyetlen elemből nyílik ki óriás levelekké, szárrá, virággá gyümölcsé . . . A fejlődő sejt duzzad, barázdálódik, oszlik, hevül, kibomlik és *belülről* nő kifelé . . . Az egyre szaporodó sejtek, mint kis kótafejecskék igazodnak glédába, elhelyezkednek a fajra jellemző vonalrendszerben, ütemekre tagolódnak, keresik a harmóniákat és az élet gondolata, mint hosszúra elnyúlt melódia szövődik tovább a rohamos oszlási menetben, amíg el nem készül az egész partitúra, amíg a fejlődés végakkordja fel nem csendül. És csak azután, amikor a sors kidobta az egyént, ezt a sejtekké osztott ősvalakit a nagyvilágba, amikor az életküzdelemben kitűnik, hogy milyen tiltott menetek, hamis hangzatok, szerkezeti hibák és silány gondolatok öltöttek testet e fejlődés nyomán, csak akkor derül ki, hogy a természet hatalmas fáradozása kívánatos egyéniséget termelt-e ki, hogy a nagy mű alkalmas-e előadásra, avagy tűzbevaló . . . (Magyar Nemzet, 1939 július 15). Ime, mintha a Kisebbségben elérták volna. Az orvos amilyen vak tud lenni, ha *csak* orvos, éppolyan messzitekintő, ha megtoldja orvostudományát azzal az inkriminált «köddel», mint amilyent Németh László orvostársa hintett most az olvasó szeme közé.

«*Tiltott menetek, szerkezeti hibák, sejtekké osztott ősvalaki . . .*» — a fiziológia kiségit. Hát még ha ezt is felhasználjuk belőle: *ütemekre tagolódás!*

Ezt keresi Németh László, a magyar irodalom orvosa: a tiltott meneteket, a szerkezeti hibákat, a sejtekké osztott ősvalakit, az ütemtagolódásokat . . .

Kazinczy Ferenc, Kölcsey, Vörösmarty, Deák: nem öncélja a magyar Ősvalakinek, hanem egy-egy evolúciós «sejtekké oszlás» stádiuma. Némethnél nem tiszteli jobban senki Arany Jánost, akiről a Tanuban 1934-ben valóságos himnuszt zengett. De Németh László Aranyánál is többre becsüli az Arany János Toldiján át ügető s rajta túlhaladó «hajdani eltévedt lovast», aki Ady verseiben megérkezik.

Irjuk át most már Kállay nagybetűs alcímét, felfogásunk értelmében, a következő módon:

«*Akinek a magyar irodalom útja Vörösmartynál és Aranyánál is mélyebb.*»

Németh László Tanuján ez a Kállaytól eltérő irodalomszemléleti elv rezeg át. Németh nem csinál bálványt Adyból sem, Móriczból még kevésbé. Adyban is, Móriczban is egy érdeklő őt: a «*magyarság nagy vulkánikus teste, a melegforrás . . .*»

Kállay pedig nem tud szabadulni az irodalomtörténeti adatok

részleteinek megtévesztő optikai hatásától, magyarosan szólva : a fától kevéssé látja az erdőt. A Kazinczy—Berzsenyi-viszonynál nem a két ellentétes lélek elvi struktúrájába ás bele (l. Németh Berzsenyi-tanulmányát), hanem inkább «személyi természetű» esetlegességgé csökkenti a tátongó elvi szakadékot, ameyből a személyi, *pszichológiai* részletek, részletszakadékok következnek. Vitámódszere Némethtel szemben az, hogy a Németh evolúciós szempontjára mindig egy irodalomtörténeti dogmával felel. Vörösmartyra vonatkozólag is félreérti a Tanut. Németh László a Kutat keresi a Zalán futása költőjében, a magyar talaj artézi kútját s leméri a felbuzgás körülményeit. A kor, a környezet sekélyes árokvizei beleszivárognak ebbe a mély magyar kútba, zavarva szuverén örvénylését. S ezt a *Helmezcys* Vörösmartyt teszik meg «tetővé» az asszimilánsok, a felhígított lángészt, az evolúciójában megzavartat... Itt Németh ismét a személytelen Egészre tekint, a személyi, kegyeleti részen túl.

Ne nomenklátúra-vita legyen tehát a Németh műve nyomában — a részletekre mindenesetre ki kell terjeszkedni —, hanem próbáljuk megragadni, az ő segítségével, a magyar szellem fogantatásának pillanatát s e pillanat ismétlődéseit a nagy reinkarnációkban. Hiába gyömködünk fejünkbe egy könyvtárnyi irodalomismeretet, ha az «első pillanat» romlott, a fogantatás fáradt, lanyha ; ha a «csókok átka» nehezedik az induló csirákra, a «degifjabb ifjúságra», a «jövendő fehéreire», akikhez Németh László Adyval oda fordul. Az irodalomtörténet és irodalomtudomány tele van szellemi vetélésekkel s nincs gonoszabb a világon, mint a rákosan bomló csira, a «sejtgaz», amely ráburjánzik a nemes sejtre... a «kisebbségre»... Vegyük komolyan figyelembe a Tanu írójának intelmeit, éppen azt az összefoglalását, amelyet Kállay Miklós úgylátszik a Tanu 92., 93., 94. és 95. oldalán már nem olvasott el. «A magyar írónak ma egy mindenre kész magatartást kell magárávasalnia, mely győzi a szerencsét is, de készülni a katasztrófára készül.» — «A magyar író legyen aszkéta. Az ember annyit bír el, amennyire fiatal korában elkészül. A mi kisebbségi sorsunkban csak az az író állhat meg becsületesen, aki misszionáriusi kínokra készült fel... A magyar író legyen a mély-magyarság szava. Ha irodalmunk hibás fejlődésű, ne ijedjünk meg a tabula rásától. (A Budapesti Szemlének, Kéky Lajoséknak figyelmébe ajánlom!) A sok szociális és kultúrfortyogásban elakadtak az alapproblémák, melyeket Ady és Móricz fölvetett s az utóirodalom félrehengerített. Aki mindent előlről kezd, nem veszít időt és nem dob el értékeket,

mert ami igazán érték, úgyis beiktatódik s amit a bátor meg-gondolásban elveszítünk, a megindult fejlődés rohama megtéríti. Ott van a magyar líra: amíg a magyar verset a magyar nyelv ver-shajlamával Csokonain, Berzsenyin, Adyn okulva össze nem egyeztetik: addig a felületes, hamis forma mindig rétorokat fog nevelni azokból, akik a lírához elszegődtek. Ugyanígy a dráma... A magyar multban, tájban, nyelvben még mindig rengeteg irodalom-alkotóenergia lappang. Féltucat lángészt el-tart és felnevel — csak időben találja meg hozzájuk híg-magyar-ság, sznobizmus, álkurucság labirintjain át az utat...»

Híg-magyarság: Arany János nem ez ellen küzdött a Vojtina Ars Poeticájában? A hazafias frázisok ellen, az álkurucság ellen? *Sznobizmus:* nincs belőle irodalmunkban tucatszámra? Ez csak pusztá «kőd»?

S «kőd»-e a többi tanács is? — «A magyar író legyen művelt. Nincs rosszabb magyar, mint aki csak magyar s hazai kátyúk-ban akarja prófétává cuppogni magát. De a műveltség legyen igazán az s ne félreértett nyugati modoroskodás. Keleteurópa hihetetlen messze van Nyugattól s ami ott egy túlérzékeny alexandrinus szellemi finomsága, az nálunk éretlen és hazátlan finomkodás. *Mi kell itt elsősorban? A nagy lélek...*»

Ezzel az utolsó mondattal már be is zárhatjuk a Tanu-fejtegetést. A «nagy lélek»-ből minden más nemesség következik: «A magyar író tartson s ha lehet, éljen a szegényekkel. Nincs még egy foltja Európának, melyen fajszeretet és szocializmus ennyire egy mint nálunk, ahol a szegénységnek négyötöde a magyar s az el-nyomóknak négyötöde nem az... A magyar fajiság sosem volt és ne legyen taszító ököl, hanem becsületesen kinyujtott kéz. Állás-pontunk a jött-magyarokkal szemben nem lehet más, minthogy rá-juk is szükség van, amennyire használni tudnak és akarnak...»

S ha talán túláltalánosan «prófétainak» találná valaki ezt a Tanu-befejezést, ideírom végül egyik legszebb irodalmi de-finícióját, az Ady-definíciót: «Van egy pont, ahol legnagyobb felelősség és legnagyobb felelőtlenység egybeesnek: s Ady az ő fejedelmi, robbantó lényével — ép ezt merte vállalni, minden katasztrófákon át, mégis a fajtája hasznára.»

Az irodalmi szemléletnek milyen magas *tiszta* foka ez már! Ki tud ma így fogalmazni, tehát *gondolkozni*?

*

Ez az írás voltaképen a Nemzeti Ujság számára készült. S hogy mégis éppen a Napkeletben jelenik meg, abban a magyar irodalmi közszellem tisztulásának örvendetes folyamatát látom.

MÁRIA SIRALMA

(1300 körül.)

Eredeti formájában :

*Valék sirás-tudatlan.
Sirásban sápadok,
búban epedek, aszok.*

*Választ világomtúl
zsidó fiadomtúl,
ézes örömemtül.*

*Ó én ézes uradom,
egyenegy fiadom,
síró anyát tekéntsed,
búja belől könnyétsed.*

*Szemem könnyel árad,
én jonhom búval fárad,
te véröd hullása
én jonhom alélása.*

*Világ világa,
virágnak virága,
keserűen kínzatol,
vasszegekkel veretöl.*

*Jaj nekem, én fiam,
édes mézű,
szégyenül szépségöd,
véröd hulló vizű.*

*Siralmam, johászatom
törekszik kívül.*

*Jonhomnak belső búja
ki soha nem hül.*

*Végy halál engömet,
Egyedöm éljen,
maradjon uradom,
kit világ féljen.*

*Ó igaz Simon szava
most bezzeg elére:
én érzem e bú-töröt,
kit egykor ígére:*

*tőled válnom,
de nem valállal,
hol így kinzassál,
fiam, halállal.*

*Zsidó mit tész törvénytelen?
Fiam mért hal büntelen?
Fogva, húzdozva,
öklelve, kötve
ölöd.*

*Kegyöggyetök fiamnak,
ne légyen kegy magamnak,
avagy halál kínjával
anyát ézes fiával
egyetemben öljétök.*

Mai formaigénnyel:

Sírni sohsem tudtam,
s most siralom sápaszt,
bú elepeszt, száraszt.

Választ világomtól,
zsidó magzatomtól,
ízes örömemtől.

Édes királyocskám,
egyellen fiacskám,
síró anyád tekintsd,
bánatában könnyítsd.

Szemem könnyel árad,
szívem búba járadt.
Vérednek hullása
szívem alélása.

Világnak világa,
virágok virága,
gyilkosan gyötörnek,
vasszöggel átvernek.

Jaj nekem, én fiam,
mennyei méz, jó íz:
szégyenül szépséged,
véred úgy hull, mint a víz.

Siralmam, fohászom
tör, magamon kívül,

szívem belső bűja
ki soha már nem hül.

Vigy el, halál, engem,
csak Egy Fiam éljen,
maradjon meg uram,
kit e világ féljen.

Ó az igaz Simon
szava mint valósult!
Érzem a bú törét,
melyet egykor jósolt:

el kell tőled válnom,
de nem jóra válva;
el, hogy így kinzassál
én fiam, halálra.

Zsidó, mit tesz törvénytelen?
Fiam miért hal büntelen?
Mért fogod, öklözöd,
húzgálod, kötözöd?
Megölöd, megölöd!

Kegyelmezz fiamnak,
ne kedvezz magamnak.
Vagy halál kinját add:
fiamat s engemet
együttesen ölj meg.

A MAGYAR SZABADSÁGHŐSÖK FESTŐJE

Irta: ifjú dr. Entz Gyula

A TIZENNYOLCADIK század Európa történelmében aránylagos nyugalmat, megpihenést jelentett. Ennek a kornak említése eszünkbe juttatja a gáláns, könnyed rokokó életet, a púderes, bodros hajzat alatt édeskésen mosolygó arcokat, a királyi udvarok szigorú etikettjét. Mindezek azonban jórészt csak külsőségek, melyek ugyan feltűnnek, de nem fontosak. A XVIII. század sokkal többet jelentett: hiszen ezek az évek — a felvilágosodás évei — gyökeresen átalakították az európai embert. A felvilágosodást nem szabad csupán elvont elméletnek tartanunk, melyen egyes nagy elmék töprengtek és kicsinyes epigonok rágódtak. A felvilágosodás ugyanis új európai szellemet teremtett, melyet már semmi szál nem fűzött a középkorhoz. Az újkor indult el a XVIII. században az élet egész vonalán hatalmas lendülettel, vakmerő önbizalommal. Érdekes, hogy az a Franciaország, mely a gótika kultúrájában a középkori lélek transzcendentális világszemléletét oly maradéktalanul és klaszszikus nagyszerűséggel fejezte ki, ugyanaz a Franciaország szakítja el először teljesen a középkor egyre gyengébb szálait és mutat új utakat és célkitűzéseket az európai ember számára. A középkor épügy, mint az újkor a francia lélekben kristályosodott ki s egész Európát rövid idő alatt magávalragadta. A nagy francia forradalom ennek az új életnek véres keresztelője, mely egyúttal megadta a régi világnak a végső, halálos dőfést. Alig egy-két évtized múlva már egész Európa visszhangozza a francia forradalom eszméit s a XIX. század embere már a szabadság, egyenlőség, testvériség jegyében gondolkodik, harcol, dolgozik, él és ezekért hal meg.

Vajjon a Franciaországban kiteljesedett újkori szellem mennyiben hatott a magyar életre és műveltségre?

Köztudomású, hogy a magyarországi kultúrát milyen erősen befolyásolta a németiség. Ennek a hatalmas szomszédnak fejlett és nagykiterjedésű műveltsége különösen a nemzeti királyság megszűnése óta mind szorosabban fonta át a meggyengült, súlyos csapásoktól szenvedő magyar életet s hatóerejének csúcs-

pontját éppen a XVIII. században érte el. Ez a körülmény a magyar nemzeti kultúra önállóságát, sajátos lényegét komolyan veszélyeztette, de egyben igen értékes erők forrása is lett. Mióta a nemzeti királyokat az idegen eredetű és érzelmű Habsburgok váltották fel, azóta a nemzet és király közt állandó nézeteltérés és feszültség uralkodott. Egyik sem tudta megérteni a másikat s egyik sem tekintette magáénak a másik sorsát. A magyarságnak keservesen kellett tapasztalnia, hogy a Habsburg birodalom nem akar őérette áldozatot hozni, sőt még abból is ki szeretné forgatni, amije megmaradt. Nem lehet tehát csodálkozni, ha az állandó ellentétek már a XVII. század elejétől kezdve sorozatos harcokban robbantak ki. Bocskay Istvántól II. Rákóczi Ferencig minden küzdelem a magyar szabadságért tört ki. A magyar szabadság pedig egyszerűen a saját tulajdon jogát, szentségét és sérthetetlenségét jelentette, soha el nem múló ragaszkodást ahhoz, amit vérrel, verítékkal megszereztünk és magunkévá tettünk. A magyar a németben az elnyomót látta s ezért lelke mélyén annak kultúrájától is idegenkedett. E körülményt azonban nem szabad pusztán politikai okokra visszavezetnünk, mert akkor hiányos eredményt kapnánk. Itt elsősorban lelki különbségekről van szó, mely legfeltűnőbbben abban mutatkozik, hogy a magyar ízlés mindig ösztönösen elfordult a némettől. A homályos, dagályos, zavarosságra hajlamos, festői formanyelv soha nem talált hazánkban teljes visszhangra. Aki egy német gótikus vagy barokk templomot egy ugyanebben a stílusban épült magyarországi templommal összehasonlítja, az azonnal kézzelfoghatóan érezheti a két ízlésnek egymástól való tekintélyes és lényegben eltérő távolságát. A német kultúra tagadhatatlanul nagy befolyása ellenére is nyugodtan kimondhatjuk, hogy a magyar formanyelv, ízlés és lélek közelebb áll a latinhoz, mint a germánhoz. Ez a megállapítás természetesen csak a latin és magyar ízlés bizonyos rokonságára és nem azonosságára mutat rá. Mikor tehát egyik oldalon látjuk a magyar-német politikai és lélekalkatbeli ellentétet, a másikon pedig a szabadságot hirdető, ízlésben is közelebb álló, új francia szellemet, akkor magátólértetődőnek fogjuk tartani, hogy ez utóbbival szemben a magyar élet nem viselkedhetett közömbösen. Már a XVIII. században erősen hódítottak nálunk a francia felvilágosodás eszméi különösen főúri körökben. Újabb tudományos kutatások rámutattak arra is, hogy a francia forradalom viharának szele hazánkban is felborzolta sokak lelkét s lassan mozgásba hozta a rendi Magyarország megmerevedettnek látszó életét.

Igen érdekes, hogy az újabb magyar irodalmat az úgynevezett franciás iskola indítja meg, mégpedig nem is hazai földön, hanem Bécsben, a királynő udvarában éppen azoknak a magyar testőröknek lelkes munkássága révén, akiket a német kultúra akart magának meghódítani. Ez a tény több, mint szimbólum, mert világosan utal arra, hogy a magyar lélek felismerte helyzetét s ha még félenken, hiányosan, bizonytalanul is, de elindult az új fejlődés útján. Az 1790-ben elkezdődő, hosszú időszakoktól megszakított reformkor több mint félszázados küzdelmei mögött nem nehéz felismerni a francia szellem indító- és mozgatóerejét. Ezt még akkor sem tagadhatjuk, ha bevalljuk, hogy a nagytömegek tébbé-kevésbé értetlenül állottak az új világgal szemben s reformjaink is elkésve és tökéletlenül jöttek létre. A magyar élet mozgása és fejlődése annál is inkább a francia eszmék jegyében történt, mivel éppen Bécs képviselte egész Európában leghatározottabban a reakció gyűlöletes szellemét. Az a Bécs, mely az akkori felfogás szerint leginkább állt a magyar fejlődés útjában s mellyel szemben oly nehéz, századokon át tartó harcot vívott a magyar szabadság gondolata. A XIX. században meg-megújuló francia forradalmak mind nagyobb visszhangra találtak hazánkban. Ezen egy pillanatig sem csodálkozhatunk, hiszen a franciák a szabadság jelszava alatt küzdöttek. S ennek a szónak : szabadság, akkoriban Magyarországon különösen sajátos varázsereje volt, melyben benne remegett a nemzetnek egy jobb, igazabb, magyarabb élet után érzett minden sóvárgása, kiolthatatlan, tüzes vágya. Mikor pedig 1848-ban Bécs merev és kétszínű magatartása következményeként kenyértörésre került a sor, a régi szabadságharcok szelleme ragadta magával a lelkeket. A magyarság szét akarta feszíteni az elnyomatás fojtogató bilincseit és maga akart úr lenni a maga portáján. Ez és csakis ez volt minden magyar szabadságharcnak törekvése és célja. Így lett a hagyományos magyar magatartás 1848-ban a franciák által elindított új eszmék időszerű megnyilatkozása. A felszabadulás lázában égő nemzet hősiiesen harcoló, fiatal honvédjei között ott találunk egy 18 éves fiút is, aki csak könnyeinek köszönhetette, hogy gyenge testalkata ellenére bevették katonának. Ez az ifjú : Madarász Viktor.

Nemes ember fia, aki pályáját tanulmányokkal kezdte. 1848-ban szívvel-lélekkel tette kockára életét a hazáért, a magyar szabadságért. A horvátok, oroszok és németek fogságát szenvedte el. A világosi fegyverletételig szolgált. A szabadságharc lobogó lelkesedése és bizakodó reménye egy jobb jövőben egy-

szerre omlott össze. Véres bosszú, rideg önkény, idegen uralom nehezedett a nemzetre. A szertelenül lángoló optimizmust keserű kiábrándulás követte. Dacba merevedett ajkakkal, ökölbeszorított kézzel, de hazájáért minden áldozatra képes szívvel járta akkor röögös útját a magyar ember. A fiatal Madarász rövidesen abbahagyja a jogászkodást és az ifjú szenvedéllyel átélt dicsőséges és fájdalmas napok emlékét magába zárva, forrongó lélekkel Bécsbe ment festeni tanulni. Nem lehet csodálkozni, hogy Waldmüller Ferdinánd akadémikus szárazsága és édeskés szentimentalizmusa az elkeseredett 48-as magyart nem tudta lekötöni. 1856-ban Párizsba költözik s az École des Beaux Arts egyik kisebb jelentőségű mesterének: Léon Cognietnek tanítványa lesz.

Amint Franciaország lett a XIX. század Európájának politikai és szellemi útmutatója, úgy vált az ország szíve: Párizs a művészetek hatalmas vonzóerejű középpontjává. Itt bontakozott ki a század első felében legképrázatosabban, mindent magával sodró lendületében a romantika. Valóban a párizsi irodalom és festészet hozta létre a XIX. század legsajátosabb, legkifejezőbb, lelkéből lelkedzett művészi alkotásait. Az emberi szellem szabadságának szenvedélyes tüze épúgy égett Hugo Victor regényeiben, Béranger költeményeiben, mint Delacroix félelmetes erejű festményein. A romanticizmusnak ez a felfokozott, szenvedélyes dinamikája csak Franciaországban érvényesült a maga teljességében. A költői képzeletnek multbamerülése és a romantikus történeti érdeklődés az új művészeti hitvallás szerves következménye volt. Így született meg francia földön a történeti festészet, mely a mult pusztá ábrázolásán messze továbblépve, azt a jelen képzeletével, érzelmeivel és szenvedélyével tölti meg. A megjelenítésnek ez az újszerűsége és nem a tárgy jelentette a romantikát a francia művészetben. Elképzelhető, hogy mikor Madarász hazafiúi bánattól teli szívvel, a bécsi akadémizmustól idegenkedve ebbe a párizsi légkörbe érkezett, mennyire kedvérevaló, milyen lendületes művészi élmények öntötték el lelkét. Itt a szabadság hazájában akadály nélkül önthette ki forrongó érzelmeinek minden keserűségét és erejét. Itt születtek képzeletének legizmosabb alkotásai: 1857-ben Zrínyi Péter a fogságban, 1859-ben Hunyadi László siratása és Zrínyi Ilona a vizsgálóbíró előtt, 1860-ban Zách Klára, 1864-ben Zrínyi és Frangepán, 1867-ben Dózsa György arcképe, 1868-ban Dózsa népe. Ha még ezekhez hozzávesszük a Bécsben készült Kuruc és labanc, valamint az 1856-ban festett Bujdosó

álma című képeit, akkor első pillantásra feltűnhetik a tárgyválasztás azonossága. Madarász a magyar szabadság hősei felé fordult, az ő gerincességük, hazaszeretetük és szenvedésük ihlette meg a mester valóban művészi képzeletét. E festmények azonban távolról sem voltak egyszerű történeti jelenetek, mint Madarász magyar kortársainak képei. Azok könyvekből tanulták a multat és igyekeztek a külsőségeket gondosan megörökíteni. Madarász maga élte át a történelmet s ez a személyes élmény 48-as lelkének forró önvallomásaivá tüzesíti alkotásait. Az ő fájdalma remeg Hunyadi László menyasszonyában, az ő keserű bátorsága parázslik Zrínyi Ilona szemeiben, az ő dacos elhatározása lobog Dózsa György arcán, akit romantikus történet-szemléletével a szabadság hősének és vértanújának tekintett. Arany János, Tompa Mihály, Vajda János allegóriákba öltöztetett önmardosó elkeseredésének méltó képzőművészeti kifejezését találjuk e vérbeli tehetséggel megfestett vásznanon.

Mert Madarásznak nemcsak mondanivalója új és költői, hanem a mélyen átértett téma feldolgozásának szelleme és módja is. Kitűnő képességű festő volt. «Tehetségét semmi sem jellemzi feltűnőbben, minthogy mindjárt első műveiben egyenest rátalált önmagára s valóban annak adott hangot, ami bensejében élt. Nem kezdte utánzással, átvétellel, nem keresgélt, nem kísérletezett.» Lyka márolynak e szavai helyesen és jellemzően mutatnak rá a lényegre. Amint a tárgyválasztásban, éppen úgy a megjelenítésben is önmagából merített. Történeti képei nem kultúrhistoriai dokumentumok, hanem új festési elv megtestesítői. Komponálásának legfeltűnőbb s egyben magyar festőkortársaitól leginkább elütő sajátossága az alárendelés. Ez azt jelenti, hogy a képeken mindent a drámai lényeg fog össze egységes egészé. Nem szabad azonban mégsem azt gondolnunk, hogy Madarász elnagyoltan dolgozott. Bármelyik képén tapasztalhatjuk, hogy a festő a részleteket szépen, gondosan formálta ki, csak hogy ezeket a részleteket nem önmagukért festette, hanem zavartalanul bele tudta illeszteni a kompozíció egészébe. Hunyadi László siratása című híres képén pl. pontosan ügyel az örökmécses finom, gótikus vereteire, a gyertyáról lecsepegő viasznak és Szilágyi Erzsébet tarsolyának megfestésére. Hogy ezek és sok más apróság mégsem szórják szét a figyelmet, annak az a mesteri fénykezelés az oka, amely ellenállhatatlan erővel vonzza a tekintetet a drámai hangsúlyt jelentő holttest felé. A kivégzett hős testére tapadó fehér lepel a két gyertya sárgás fényét magába szívja s mintegy megsokszorozva árasztja ki magából. Úgy

tűnik fel, mintha nem is a gyertyából, hanem ebből a kísértetiesen ragyogó halotti lepelből törne elő a fény s világítaná meg az anya és menyasszony fájdalmas arcát, az oltár fehér terítőjét s az éjbe borult templom sűrű sötétségét. Ez a visszafojtott szenvedélytől izzó fény maradéktalanul magábaolvaszítja az összes részleteket s ezáltal a hangsúlyt egyedül a drámai mag: a tragédia kapja meg. A festői fénykezelés másik kitűnő példája Zrínyi és Frangepán című képe. A két «lázkodó» utolsó óráit éli. Tágas teremben bilincsbeverve ülnek egymással szemben. Mögöttük széles gótikus ablakon árad be a fény s szelíden aranyozza be a magyar szabadságvágy e két vértanujának fejét. Mily kifejező Zrínyi kézmozdulata, mellyel csüggedt fiatal társának karját megérinti! A szigetvári hős dédunokájának büszkén felemelt arcán végigsuhan a lenyugvó nap sugara s végigfutva a kinyujtott karon visszatükröződik Frangepán szomorúan megtört, szép fején. Zrínyi tekintetének és mozdulatának meleg bátorítására azonban felemeli szemeit: a két halálraitélt tekintete találkozik s egymásbaforr az ablakon beömlő fény ragyogásában. Így fonódik egybe a mozdulat tömör kifejezőereje a lélek belsejét feltáró megvilágítással. Kétségtelen, hogy e festmények s Madarász többi, Párizsban készült alkotásai már tárgyuknál fogva is hatásosak, patétikusak. De ez a pátosz teljes mértékben illuziókeltő éppen a költői elgondolás művészi s egyszersmind magyar festészetünkben újszerű kifejezőmódja által. Hogy hazai viszonylatokban mennyire kimagaslott többi magyar kortársai közül, az rögtön világossá válik mindenki előtt, ha meggondoljuk, hogy az 50-es, 60-as években nálunk Kiss Bálint, Kovács Mihály, Orlai Soma, Molnár József, Vizkelety Béla képviselték a legmagasabb színvonalú történeti festészetet. A felsorolt festők és Madarász között nemcsak művészi képzelőerő, hanem festői érték szempontjából is mély szakadék tátong. Mert vajjon melyik egykorú magyar festőnél találjuk meg a Zrínyi és Frangepán nagyszerű térbeli felépítését, a Zrínyi Ilonát ábrázoló kép színárnyalatainak melegségét, finomságát, a Hunyadi László siratásának drámai fénykezelését, a Dózsa népének kísértetiességében is meggyőző pátoszát, Dózsa György arcképének visszafojtott, lázkodó szenvedélyét, egyszerűen Madarász vérbeli romanticizmusát? Bizony a 48-as honvéd párizsi alkotásai előtt a magyar kortársak képeit szárazaknak és gyarlóknak látjuk, melyekből a költői lendület és az új festői képességek egyaránt hiányoznak. Igaz, hogy Madarász velük szemben lényegesen kedvezőbb helyzetben élt. Hiszen

Párizsban, az európai művészet akkori gyújtópontjában alkotott. Láthatta a korabeli francia festészet remekeit, szabadon, megkötöttség nélkül önthette ki forrongó lelkét, élvezhette a párizsi műértő közönség elismerését s 1861-ben a párizsi Salonban kiállított műveivel aranyérmert nyert. Maga mondja: «Nem akarok dicsekedni, de én voltam az első művész, nemcsak Magyarországon, hanem a monarchiában, akit ez a különös kitüntetés ért. És ez a siker egyszerre ismertté tett engem Párizsban, bejutottam a legelőkelőbb társaságokba. Akkor hivatott magához Neuillybe a leghíresebb francia kritikus Théophil Gauthier. Az a Neuillyben töltött délután egy káprázatosan szép kört nyitott meg előttem. Minden csütörtökön hivatalos voltam a neuillyi konzulhoz, ahol Párizs irodalmi és művészi kiválóságai találkoznak». Bizony ilyen környezet és lehetőség egy magyar festőnek sem kínálkozott akkoriban s festészetünk különös szerencséje, hogy éppen egy elsőrangú magyar tehetség került Párizsba.

Mert ne higgyük, hogy Madarász teljesen a francia művészet útjára lépett. Hogy a nagy franciáktól csak tanult, csak csiszolódott és finomodott festési módja, de nem utánozta őket és nem lett azonos velük, éppen ez a körülmény teszi értékessé leginkább magyar szempontból Madarász működését. Amint hidegen hagyta őt a bécsi akadémiizmus szárazsága, éppen úgy távol állt tőle a francia romantika szertelen szenvedélye. Delacroix ezért nem tudott közférközni lelkéhez. Pedig értett ő még ennek a vezető romantikus lángelmének nyelvén is. Bizonyítja ezt Delacroix Louvreban őrzött «Marokkói zsidó menyegző» című képének hallatlan frissességgel és zamatos franciasággal megfestett másolatvázlata. Nem a tudás hiánya, hanem ellenkezőleg: a tehetség ereje volt az oka annak, hogy nem dobta magát a francia művészet karjaiba. Vegyük csak szemügyre Zrínyi Ilona a vizsgálóbíró előtt című festményét. A hosszú ideig férfias kintartással harcoló asszony két gyermekével árulás által fogságba kerül. A szabadságot jelentő Munkács vár falai közül az elnyomók főfészkébe: Bécsbe kísérik, ahol rideg arcok, irgalmatlan nem ismerő szívek, gyűlölködő tekintetek és reménytelen rabság várják. A hős anya szembekerül a száraz hivatalnokkal és a lelketlen katonával, akik mindenéből kiforgatják s még gyermekeit is elszakítják tőle. Kell-e ennél hatásosabb, szenvedélyesebb esemény egy romantikus festőnek? Ebből a témából egy német romantikus művész érzelmes színpadit jelenetet csinált volna, egy francia pedig a szeretetnek és gyűlöletnek, hősiességnek és kegyetlenségnek egyetlen kavargó lángolását vetette volna

vászonra. És mit tett vele a magyar festő? Nyugodt, tágas, levegős csarnokot festett s ebbe helyezte bele világosan, érthetően alakjait, akik nem hadonásznak, nem érzelegnek, hanem egyszerűen csak élnek. De éppen ebben az életben rejlik a kompozíció meggyőző varázsa és ereje. Az áruló magyar nemes szégyennelteli meghunyászkodása, az előtérben ülő osztrák tiszt hányavetisége, a kérdező hivatalnok rideg bürokratizmusa, a foglyokat kísérő katonák hivatalos nagyképűsége, mind megannyi kitűnő jellemkép. Ezek között az emberek között áll a fogoly «rebellis», Munkácsvár asszonya és hős védője, két szép gyermek anyja egyenesen, keményen, fiát és leányát magához ölelve. Sötét ruhája és haja körülveszi sápadt arcát, melyre egyetlenesen hull a fény. Ajkai dacosan összezáródnak, mélyenfekvő szemüregéből nagy, lángoló tekintet tüzel. Ez az egyszerű, fenséges arc és ezek a beszédes szemek mágnesként vonzzák magukhoz a körülálló embereket. S ezek adják azt a feszült, drámai központot is, amely a festmény szemlélőjét is rögtön önkénytelenül leköti. Így sűrítette össze a magyar festő egy akkordba az egész jelenetet és így adott annak szertelen túlzások, fájdalmas fvonaglások, érthetetlen festői kaosz nélkül is értelmesen és mégis igazi belső átérzéssel mély lelki tartalmat. Az indulatoknak és a józanságnak ez a mesteri kiegyensúlyozottsága Madarászban nemcsak művészi, hanem egyszersmind magyar érték is. Hiszen a két végletnek éppen ez a kiegyenlítő ereje a magyar lélek egyik legjellemzőbb vonása. Amit Zrínyi Ilonát ábrázoló festményéről elmondottunk, azt lényegében minden Párizsban készült művére alkalmazhatjuk. Világos tehát, hogy Madarász volt az első XIX. századi magyar festő, aki a magyar lélekkel átítatott művészetet európai színvonalra tuta emelni.

Az 1870-ik év fordulópont a művész életében. Tizenötévi párizsi tartózkodás után Pestre költözik. Az ember azt hihetné, hogy ez a külföldön ünnepelt és kitüntetett festő, aki hozzá még a magyar történelem szabadsághőseit elevenítette meg, itthon, a hazai talajon még hatalmasabb lendülettel tört előre. Nem így történt. A merészen felröppenő kezdet szárnyalása alábbhagyott, majd teljesen elakadt. Ennek a döbbenetes fordulatnak okát nagyrészt a művészen kívül kell keresnünk. Nem a tehetség szűnt meg benne, hanem az azt érlelő, tápláló, ösztönző levegő enyészett el körülötte. A kiegyezés után Buda és Pest egyesültek s az így megerősödött város óriási iramban kezdett fejlődni. A XIX. században hatalmasan fellendülő ipar, technika és nagyvárosi élet az újdonsült Budapestet is magávalragadta.

A lakosság száma ugrásszerűen megnövekedett s bizony az emberek is megváltoztak ebben az új helyzetben. A művészeti neveltség a közönség körében azelőtt is szűk téren mozgott, de a lelkeket az elveszett szabadság gondolata és a keserű elnyomatás érzése mégis fogékonyá tette az olyan művészi alkotások iránt, mint amilyeneket Madarász festett. Ha nem is látták benne az új művészethitvallást, a tárgy vonzotta őket. A fejlődő nagyvárosnak lakóitól azonban már távolállt a Bach-korszak passzív rezisztenciájának hangulata. Inkább a jövő lehetőségei után érdeklődtek. A művészi élet ugyan szélesebb mederben indulhatott meg, de még mindig felületesen mozgott. Festőink német iskolázottságúak voltak s a még kritikátlan közönség ezekhez igazodott. A müncheni akadémia kitűnő technikájú, de könnyebb fajsúlyú historizmusa hódított tért a magyar művészetben. — Ilyen körülmények közé került a kétségtelenül francia ízlést képviselő Madarász. Párizsban környezetének minden eleme serkentőleg hatott rá, Budapesten kiszaladt lába alól a talaj. A közizlés és közhangulat távolállt az ő lelkétől. Nem értették meg. «Körülbelül elszigeteltnek, sőt fölöslegesnek érezhette magát» — állapítja meg kesernyésen Lyka Károly. Mindehhez hozzájárult még 1873-ban atyja halála, aki a magaalapította virágzó pécs—csetneki gyárak tevékeny irányítója volt. Az üzlet minden terhe és nehézsége a kereskedelemben járatlan fiúra maradt, aki azonban minden erőfeszítése ellenére sem tudta megállani helyét mint kereskedő. Húsz év alatt elűszott a vagyon, a gyár, az üzlet s mikor a szükség ismét kezébe adta az ecsetet, a lobogó költői lélek nem találta meg már többé a megfelelő kifejezést. Madarász művészi pályafutása tulajdonképpen akkor ért véget, mikor Párizst elhagyta. Sorsa mintegy előképe Szinnyei-Merse Pál hasonló sorsának.

A magyar szabadsághősök festőjének munkássága mégsem volt hiábavaló annak ellenére, hogy művészetünk fejlődéséből tulajdonképpen kiesik s számbavehetően senkire sem hatott. Nélküle nem lenne vérbeli romantikus festészetünk. Ő rátalált a XIX. század művészetének kútfejére: a francia szellemre s közvetlenül merített belőle. Emellett megtartotta és először emelte az újkorban művészi magaslatra az igazi magyar lelket.

SZENT-DEMETÉR

I.

*Ezen az úton mentünk el mi innen,
mi, élők és a holtak is, bizony;
lovon, kocsin, gyalog, halottas ingben
és ezt, vagy azt, hiába is hívom.*

*E földtől ők mindenkép elszakadtak.
Az én cipőmre száll csupán a por.
Én sem beszélek. Választ úgysem adhat
a nagyszülő a súlyos föld alól.*

*A sírásó a testét mélyre ásta
és eloldozta lelkét egy barát.
Nyakában lánc van, mellén ritka násfa,
mely megvilágíthatja tán haját,*

*a térdigérőt és a búzaszökét. —
Hová lett az, ki ifjan látta őt?
Nem részegítik azt sem már a tőkék
és nem táplálják nyájak és mezők.*

II.

*Hallod? A percek, órák és az évek
forrásvize mögöttünk is zuhog.
Iszol belőle. Szomjat én sem érzek.
A többi, bezzeg, sokszor szomjazott;*

*akik mulatni hajdan erre mentek
s már nem mulatnak és már nincsenek.
Kóstolgatják az új hazát, a csendet,
az ismeretlen, újabb ízeket.*

*A század is sietve ment utánuk
és vissza semmit, vagy romot hagyott:
pár bástyafalt és néhány ócska ágyút,
a szekrényekben fonnyadt lim-lomot.*

*Te mindezekből épcsak annyit értesz,
hogy elpihent a déd is és az ük
s számodra épúgy elveszett vidék ez,
mintha elmentél volna övelük.*

III.

*Ezek a fák a templomhoz vezetnek
és azt sötéten ott körülveszik.
A hűvös áram engem megremegettet
és szívem, — szívem csordultig telik.*

*Ki ül a háttas, hólyagos padokban?
A kóruson, vajjon, ki énekel?
Sötét van és cipőmnek sarka koppan.
Hiába nézek szerteszét, le, fel:*

*a gyertyacsonkok és halotti képek
zord garmadája táncol itt csupán,
emléke egy családnak és a népnek,
mely tűnni tetszik mind, egymás után.*

*Kihültek Jézus lábain a csókok
és lassan, lassan lába is kihül.
Nem ismerek magamra, hogyha szólok:
belül is pusztul minden és kívül!*

Toldalaghy Pál

BALATONI MESÉK

Irta: Babay József

— Tán csak nem teccik haragudni? Aggyonisten!

— Aggyonisten.

— Mert ha haragszik a tekintetes úr, akkó megnevetetem, ha meg nem veti a szeme háborogva a sugarat, akkor minden rendben. Igaz-e?

— Nem maga a Mesélő Zivatar Lujzi?

— Én vónék, mivelhogy megszülettem, kereszteltek, mesélgetek, zivatari a lényem, a Lujzi nevet pedig az édesanyám hagyta rám. Hallottam, hogy érdeke lennék a tekintetes úrnak, mondok billegek-ballagok, itt vagyok, víg vagyok, a két szemem kiragyog, ha kend pénzt ad, mit adok?

— Örülök, Lujzikám, hogy rámnyitott, szeretnék elbeszélgetni magával. Üljön le. Eszik valamit?

— Hát ha nem utálja a tekintetes úr a csámcsogásoamat, kezdem is már.

Körülnézett, aztán a szekrénysarokba tette agárkutya-fejét formáló botját és letelepedett az ágyam elé. Lószíjas, feketedő tarisznyáját az ölébe helyezte, kicsi, aszott arca megkomolyodott, e pillanatban egész lényét a tarisznyából elővándorló falatok kötötték le, egy darab szalonna, úgy negyedrófnyi kolbász, kenyérszeletek, két féligragott kalácssarka, néhány szem kockacukor s négy nagy koráérett körte.

— Úgy gondoltam, Lujzikám, hogy én kínálok meg valamivel.

— No-no-no — válaszolta szaporán —, minek pusztítsam addig a másét, amíg ad a magam tarisznyája is. Igaz-e?

És evett. Evett azzal a jellegzetes, jóízű bicskavágással, ahogy csak falutjáró paraszti koldus tud enni. Szinte nevetett a szalonnahúsa a kése éle alatt, fehéren és kövé-

ren tűntek el ritkuló fogai mögött a falatok, evett Lujzi, evett, csámcsogott is hozzá, úgyhogy rá is szóltam szégyenre.

— No de már no! — hullajtotta az indulatszót —, hát mér int rám a tekintetes úr? Ha fúj a szél, beszél a fa. Mert a levél széllel is él. Ha vihar van, ordít a Balaton. Igaz-e? Gyün az ár, dagad a folyó, úgy csobog a vize, hogy öröm hallgatni is. Hát a száj is hangot ad, ha jó falat kerül belé.

Előreugró csúcsos álla árnyékot vetett csupasz és még mindig szép nyakára. Szemöldöke bozótjai össze-össze-ferdtek, ahogy megráncolta ősz hajjal határolt vénasszonyhomlokát. Cseppet görnyedve ült a nemrég sikált padlón, evett, evett szóttanul s én csak néztem, valami babonásan remegő öröm töltötte el bensőmet, hogy végre itt van, itt ül s nekem, aki magam is mesélő vándorlegénye vagyok a betűnek — mesélni fog.

Napokkal ezelőtt hallottam Mesélő Zivatar Lujziról, a balatoni partok vándorszegény, koldusasszonyáról. Megígérték, ha látják, beirányítják hozzám meztélába lépteit. Hát most itt van, mingyárt jóllakik, rámveti világoskék szeme még mindig fiatal tekintetét és mesélni fog. Úgy hírlik, jó harminc esztendeje bolyong ezen a tájon. Egyszer a lellei, egyszer a tihanyi, másszor a badacsonyi partok látják. Járja körbe a nagy vizet, agya, szíve, különös ideg-zete tele különös mesékkel. Évekkel ezelőtt találkoztam már a «testvérével», aki ugyancsak ilyen tarkaruhás, botos, szaporán beszélő öregasszonyság volt: Balatoni Vándor Anna névre hallgatott és bolondos versekbe szedte mondanivalóit. De úgy hírlik, Mesélő Zivatar Lujzi nagyobb csodatevője a szónak. Valami mélységes titok fűzi a Balaton vizéhez, azért bolyong örökké a partjain. Hallgassuk, mit árul el belőle?

— Egészségére, Lujzikám.

— Most is, mindmáskor is, köszönöm szépen.

Eltörölte száján az édeskés fényű zsírfoltokat, beszíjazta tarisznyáját és úgy fordult ültében, hogy láthassa a Nagy Tó fölé boruló eget. A nagy, az Áldott Tó fölött amonnét

Tátika felől induló kis felhők tanyáztak. A fellegecskék fölül isteni bőséggel hullott a napsugár. Levél se rezzen a villa alján álldigáló öregnyárfák ágain, csend volt, béke volt.

— Hát esszóval meséjtek? — kérdezte Lujzi.

Bólintottam.

— Hallom, a tekintetes úr is amollan mesélgető lélek.

Megint bólintottam.

— Hiszen akkor rokoniság vagyunk a szívünkben — mondta csendesen Lujzi néni és egy egészen cseppet megremegett a szája széle. Szeme bekékült, rávetett egy fűszálrövid tekintetet, aztán meggörbítette ráncosbőrű, napfeketítette ujjait. Úgy éreztem: mélységes csend szállja meg a szobát, ahol most magányosságom csendjei miséznek, valami édes borzongás hűsítette be a lelkem, íme, itt ül a Balaton mesélő koldusasszonya, milyen szép így ráncosodott csúfságában is, csak Isten és a Természet találhat ki ilyen elvetélt, szoknyás Andersent, aki jár, aki él, aki bátor, aki fél, aki megvert és áldott, aki a nép elejtett leánya, a kenyere mese, az álma jóság, szava bolondos, bús valóság, hát meséljen Lujza néni, hallgatjuk, hallgatjuk áhitattal. Tudja, manapság olyan jól esik a mesésző vitorlásába ülni és elvitetni magunkat egy idegenebbül otthonosabb világba, ahol mese a szó, a fű, a dal, felhő, a szív, meg a pénz is . . .

* * *

— Hát tuggya tekintetes úr, ott kezdődött a dolgok kezdeti, ahol végződhetett volna. Volt nekem egy gyönyörű leányom. Jaj, de nagyon szép volt, azt igazába csak a Balaton, meg az ege tudná megmondani. Ollan kék volt a szeme, hogy Jézusnak se lehetett kékségesebb. Csak elnéztem, ha ment előttem. Ringott a csipeje, édesdeden, fehér nyakán aranylott a szőkefürtű feje, királlánynak illett volna be, bár manapság, mondják, elfogytak a királok is. Ha lehajolt, osztán megsimogatta a füvet, az a kicsi fűszál elkezdett zenélni. Ha zivatartól vagy vihartól féltünk, csak felnézett az én galambom a fellegekre, azok a fellegek elkezdtek nevetni. Osztán tudja, ahogy mentünk-keltünk-vándoroltunk a Balaton orcája körül, ha megátott egy

fácskát, ami csökevénynek ígérkezett, megölelgette . . . Meg ám! Év multán, ahogy arra jártunk, a fácska lombja kibomlott, tuggya, ollan szép sudár lett, hogy kacagás volt nézni. Hát illen csodatevési szépsége volt az én kislányomnak.

— Eladósorba került, ahogy mindenegy leányzó, vetették is rá szemüket a legények, főként arra Badacsony körül, ahol igen forralja az óbor a szívet. De mondok, kieszelek én valamit, úgy anyai szívvel, mielőtt ágyasházba ereszteném, hogy unokákat szülne énnekem.

— Nyár volt ugyan, de elvándoroltunk téli szállásunkra, a tomaji kistemplom szomszédságába. Ott lakott egy idegen legény, derék legény, erős is volt, jól fogta hálója a halat. Őt szemeltem én ki galambom számára. Megfigyeltem, hogy a legény minden misére betér a templomba. No, mondok, aki nem kerüli Istenházát, azt Isten se kerüli. Gondoltam, befordulunk majd mi is a misére, szembeállunk ezzel a jegenyeszál legénnyel, hadd lássa meg a lányom áhítatba. Így is vót, tuggya. Csakhogy azért ész ám az én anyai eszem, hogy kitalálja a titkok nyitását. Amikor az első misére mentünk, mondom a lányomnak: Te édes egy rozmaringom. Annak a legénynek szántalak, aki most lépett be a harangkötelek között a templomba. Láttad? Láttam. No, kifelé beszédbe elegyedünk vele, de tedd magad süketnek . . .

— Jövénk ám az Úr házából kifele, látánk ám, hogy mögöttünk kullog a szép halászlegény. Én a dámák fufangjával élve, elejtettem ezt a kis fogantyús botomat e. Lehajolt a legény, abban a minutában s felvette. Megindult a szó. Azt kérdi a legény felcsillanó szemmel a lányomtól: Mint is szólítsalak, szép leányka, téged? Süket ez, szegényke — válaszoltam —, olyan a füle, mint a vak szeme, nincs benne hangja a szó világosságának . . . A legény megtorpant. Láttam én, hogy milyen részvétfájás szállja meg a szívet. Erre így szóltam: Lássa-é, édes fiam, hogy adhatnám férjhez, nem hallaná a férjeura egyetlen szavát se. Elvenném én így is . . . — mormogta a legény, de ment tova a part irányába és igen soká nézte a vizet . . .

— A következő szagosmisén, tuggya, kissé csepernyés-esőkés idő volt, hozott a legény két szál bimbós rózsát az én galambomnak. Mondok a lányomnak, tetesd magad vaknak, vijolám, ha esetleg nyujtja majd a rózsát. Így is volt. Nyujtotta a legény a bimbós rózsát az én szép galambom keze irányába, de az én szép galambom csak nézett mereven előre. Vak ám szegény, nemcsak süket — adtam felé a szót, amire úgy elsápadt, hogy az ősszel hulló juharlevél se sárgul meg annyira. Bizony, édes fiam, lássa-é, hogy adhatnám férjhez, nem látna ez az ura jóságából egy kiscientnyit se. Elvennem még így is... — morogta a legény, de ment tova a part irányába és igen soká nézte a vizet...

— Az ezután elkövetkezett misén, egy püspök úr is volt akkor a templomban, megint csak eljött a legény is. Igen szépen zengedezte az orgona is, a püspök úr is, a nép is azt a kegyes éneket, hogy Hol vagy István királ, érted néped kiált! Odaállt mellém a szegény halászlegény és azt kérdi súgva: mért nem énekel az én leányom is? Néma ez, szegény, válaszoltam neki. Lássa, hogy adhatnám férjhez, nem tudná szegény egy felehangos kicsi szóval se megköszönni az uraférje jóságát. Elvennem én így is... — mormogta a legény, de ment tova a part irányába és igen soká nézte a vizet.

— Hát tuggya, tekintetes úr, ekkor már láttam, ott, a tomaji kistemplom szomszédságában, hogy igen-igen megszerette az a legény az én kis galambomat. De az én kis galambom is levette orcájáról a színt, mélyebben váltotta az édes két kis kebele a lélegzetet, hej, mondok, itt vagyon a szerelem, most cselekedj, Lujzi! S szóltam a kislányomnak, ne búsulj, galambom, tudhatod, hogy millen az én anyai szívem. Az én anyai szívem szerelme határos az éggel, eléri a csillagokat s még a felhőt is megfogja, ha játékból bár, de felülnél rája. Bizzad csak énreám a dolgokat, csodát teszek én tivéletek. És, tuggya tekintetes úr, indultunk szépen a víz felé mi is. Arra, ahol a legény állt és nézte a sárgára fodrozó hullámokat. Gondoltam, no legény, most adom neked a legszebb ajándékot, amit csak

szegényasszony adhat. Nászajándékot adok én, ollat, ami még sohse volt!

— De tuggya-e, mi történt? Az történt, hogy még oda se értünk, csónakba szállt a legény s evezett, evezett befelé. Jézus Márja, egyszerre látom ám, hogy a badacsonyi koporsó mögül kibújik egy kis acélkék felleg. Alig bújik, máris terebélyesül, ráfeketedik az égre, morogni kezd a víz, hörögni kezd a mélyre szél csapja meg a hajunkat. Édesanyám, vihar lesz! — súgja remegve a lányom s szeme mézédés kékje rámered a legény befelé sikló csónakjára. Máris, tuggya, dörög, villámlik is kétszer, elkiáltom magam: Gyere vissza, legény! Gyere vissza! De a legény hátra se néz, csak emel egyet ünneplő kalapján és mélyíti a veszködni kezdő hullámokba a lapátot. Ekkor így szóltam galambomra: Kiálts rá, leányom! A vihar éppen visszafelé dobta a csónakot. Szembenéztünk egymással, mi és a legény. És ekkor az én édes kisleányom felkiáltott: Én hívom kelmedet, jöjjön gyorsan kelmed! Csengett, remegve csengett a leánykám hangja, ott úszott a hullámokon, elérte a legény fülét. A szegény halászlegény, tuggya, felfigyelt. Egy amolyan morzsányi percen át reánkmeredt, aztán mélyre a lapátot, mint a szél, rohant ki a csónakjával és partot ért a lelkem, kiugrott, leborult a leányom elé. — Mi történt? — kiáltozta. — Mi történt? — Csoda történt, mondtam én, jó anyai szóval. Ha te elvetted vón' így is, hogy néma, visszaadta a te jóságod a hangját. Mert amikor látta, hogy indulsz magad elemészteni, utánad kiáltott s a hangja Mária csodája folytán megnyílt. — Ó, mennyire szeretlek, ájtatos liliom — mondotta a legény és letérdepelt a galambom elé. — Én is szeretlek — így a galambom a legény felé... Ekkor felugrott a legény s kiáltott: Hát hallod is a szavam? Hallom is... És ekkor megölelték egymást. Én meg csak sirtam. — Gyere, vezetlek — mondta a legény és átölelte derékon a lányom. — Ne arra menjünk, hanem visszafelé, arra ni, ahol a kereszt ragyog — mondta az én galambom s felmutatott a viharban is ragyogó tomaji kistemplom aranyozott keresztjére. — Hát látsz is, én mátkám? — kiáltott a legény. — Látok is, hogy vigyázzam ezentúl az utad...

— modta az én lányom és belülről kiremegő boldogságban mentünk a templom felé, a püspök úrhoz. Mire odaértünk, megcsendesedett a vihar is.

— Hát így adtam férjhez a leányom, Istennek nevében Ámen . . .

* * *

Csend lett a szobában. Mesélő Zivatar Lujzi elhallgattott. Mélyen homlokeresz alatt világosuló két szemén megrezdült két könnycsepp. Megvártam, míg letörli, a könnyezés a lélek áldozása, áhítatos kicsi mise, nem illik zavarni a jószó orgonahangján se. Sokkal később megkérdeztem Lujzit :

— Hát, Lujzi néni, kedves, mi lett a fiatalok sorsa?

— Tuggya mit, tekintetes úr? Itthon van kend holnap is?

— Itthon vagyok.

— Hát akkor majd bélibegek megint és mesélem tovább.

Felkelt, hátradobta szíjas tarisznyáját, felvette agárfejű hajlott botját, biccentett, ajtót nyitott és eltipegett szótlán. Az ajtó félig nyitva maradt . . .

II.

Úgy, ahogyan ígérte is, másnap megint kopogtatott az ajtómon Mesélő Zivatar Lujzi. Agárfejét formáló vándorbotja alja sáros volt, odakünn esett az eső. Szeme kékje elszürkült kissé, álla előrébb ugrott, orcája két kis teknője még beesettebb volt, mint tegnapi.

— Valami baja van, Lujzi néni ?

— Fáradt vagyok, tekintetes úr, igen messziről gyüttem.

— Honnét ?

— Lelle-falu aljáról.

— De hisz az nem nagy út.

— Hát ez igaz, csakhogy a szívem fáradt el ezalatt.

Mert igen-igen távoli időket érzett át a szegény. Teccik tudni, visszaemlékezett a szívem azokra a napokra, amikor az én édes lányom várta a picinyét.

— Mesélje el Lujzi néni.

— Szívesen megteszem, valóságként veszem, emlékszik rá szívem, emlékszik rá eszem.

És letelepedett a sarokba. El-el selymesített egy-egy simogatást ráncos öreg homlokán és kezdte . . .

— Legutószor elmondtam ugye, hogy a tomaji kistemplomban mint lett a felesége az én édes egy leányom annak a derék halászlegénynek. Szóval megáldotta őket az akkor ott látogatást járó püspök úr. Kicsi halászházba költöztek, de én mentem tovább, mert én halálom napjáig járom a Balaton partjait s mindig másik bokor előtt imádkozok. Azért mindig bokor előtt, tuggya, mert ilyenkor rászólok lelkemre, hogy azok a pici-bűnök, kis-bűnök, nagyobbacsókák és nagybűnök, amiket életemben elkövettem, takarodjanak be a bokorba. A bokor megtelik bűnökkel, minthogy senki fia, leánya nem bűn nélkül való, dideregnek a bűneim, én meg hátat fordítok nekik. És felnézek az égre. Aztán reátekintek a Balatonra. És szép-sorokba szedegetett szavakkal hívom az én Istenemet. Isten le is száll, teccik tudni, a hullámokra és hallgatja az én szívbéli imáim. Így szoktam kezdeni :

*Beraktam bűneim
Megbocsájtó sorba
Ezen hátam mögött
Didergő bokorba.
Téged hívlak uram,
Tiszta most a lelkem,
Szegény szavaimban
Hallgassál meg engem.*

És aztán kezdem az imát s imám végeztével visszazólitom elkövetett bűneimet a bokorból. — Minden itten imádkozás után könnyebbek a bűnök, szinte hogy elsoványkodnak kevéskét. Halálom napján már kisdekányi súlyuk se lesz . . .

No de nem erről akarok én mesélni, hanem arról, ahogy ígértem is, hogy mikép érkezett a könnyörtelen világra az én édes kis onokám.

Hát teccik tudni, tavaszidő volt akkoron s ott botor-káltattam kutyafejű vándorbotom a tihanyi kishegy alatt. — Éppen üldögéltem a parton, egy amolyan ferdén kinőtt parti kövön, amikor látom, hogy egy korai kis fűszál igencsak hajlong a lábam kisujja felé. Mondok, akar ez valamit. Rá is szóltam meztelen lábam kisujjára: Kérdezd csak meg lábkisujjam, mit akar az a kis fűszál. A kis fűszál erre egészen odahajolt az ujjhoz s sugdosni kezdett. A kisujjam felkiáltotta az üzenetet a térdemnek, a térdem a csipejemnek, a csipejem a vállamnak, a vállam a szájamnak, úgy, hogy szavakba is szedhettem mindgyárt. — Ennyi volt az üzenet: Baktassak, de gyorsacskán a tomaji halászházhoz, ahol a lányom és a vejem élnek, mert az én édes kis onokám igyekszik már a szív alól a világ küszöbe felé.

— Teccik tudni tekintetes úr, én is, a lányom is, hiszen az én vérem, tudunk beszélgetni egymással, bármily messze vándorolok is tőle. Megsimogatunk egy parti fűszálat, fölébe hajlunk térdepelve, a csipi-cseppnyi hegyére susogjuk az üzenetet, aztán megcsókoljuk a tövét. A fűszál ekkor a szomszédságában álldogáló fűszállhoz simul és átadja szavainkat... Egyik fű a másik füvecskenek. Milliő, tuggya, milliőnak... Míg csak el nem ér odáig, ahol a lábunk tapos.

— Hát, vevén a leányom édes üdvözetét-üzenetét, azonnal fordultam is Tomaj irányába s mentem-mentem ballagdáltam, egyszer se volt, hogy megálltam. Egek jószágát idéztem, vizet néztem, eget néztem. Kontyom fölé telepedett az éjszaka. Igen szép éjszaka volt az és igen magosra küldve fel szegén szemem tekintetét, megkerestem a csillagomat. Jaj, kiáltottam a remegés hangján, jaj, hol van az én csillagom! Nem volt sehol. De ahogy kémlelgélek, látom ám, hogy azon kis kékmezőn, ahol az enyém ragyogni szokott, egy piciny, tejfehéren nevetgélő, rámkacagó, engem-néző, vadonat új csillagocska áll... Jézus — mondok — Jézus! Megszületett már az onokám. — És leány lett, leány...

— Két igen nagy könny indult az örömtől a pilláim

alá. Megálltam és vártam, hogy könnyüim az arcom teknőjébe érjenek. Ekkor letéptem két falevelet, a két könnyet reájok helyeztem s lesiettem a partra. Rátettem az öreges lélek óvatosságával a vízre a leveleket. Elindultak szegénykék a hullámokon. Figyeltem, milyen fényességet vet rájuk a csillag. Hát, teccik tudni, kéket, tiszta kéket. Égi kéket, szépet, épet . . .

— No, ekkor arra gondoltam, megtudom, nem bánatos-e a vöm amiatt, hogy leánya született. Mert a férfinép igencsak mindig fiúgyereket óhajt, könyörgöm, az anyaszív meg a saját teste alkatát a szülő méhivel együtt: leányt. Letéptem hát egy fiatal nádlevelet. Teccik tudni, tekintetes úr, a fianádlevél éle élesebb a beretvánál. Ha közte tapossa az ember a vizet, bizony néha csontig vág a testbe. Úgy, ahogy már mondtam is, letéptem a zsengecske nádipengét, tuggya és végighúztam az élet az állam alján. Aztán megtapintottam az államot. Nem vérzett.

— No, akkor arra gondoltam, de gondolataim gyülekezésével szaporán gyűjtöttem a talpam alá a lépéseket is, vajjon az én édes egy leányom, akit az a derék halászegény vive feleségnek, elgyötrődött-e nagyon a Szűzanya segedelmével való szülésben? Szépséges teste, amit leánykorában csak a Csobánc mögül előszálló szellők, a napnak, holdnak, csillagoknak sugarai, meg a Balaton habjai öleltek, csókoltak, nem szenvedett-e nagyon sokat a kicsinyke tiszta test világrahozatalában? Éppen ezért megállottam egy pillanatra s lecsuktam a szemem. Aztán, feltartott fővel megfordultam magam körül háromszor. Aztán hirtelen kinyitottam a szemem. Jaj nekem, jaj nekem, sikoltott fel bennem a szülei lélek, mert egy darabka, egészen fekete fellegecskét pillantottam meg a hold alatt . . .

— Elképzzelheti, tekintetes uram, micsoda fájdalom szállott meg. Futni kezdtem. E földön oly sokat gyalogolt apostolok lába erejéért imádkoztam magamban, segített is az imádság, mert egyfuttában érkeztem meg szegény vöm kis halászkunyhója elé. Hajnal volt már. Éppen hogy pitymallott . . . Béfakultak a csillagok. Igen messzi kelet felől érettkékké vált az ég.

— Isten hozta, kedves mama — köszöntött a vőm és hogy elcsókoltuk orcánkon a rokoni üdvözetet, ráhajolt vállamra és sírni kezdett keservesen. Jaj, teccik tudni, még nehezebb a világon, mint amikor a szülei vállán zokog a férfi, pláne az ollan férfi, aki vőségi ember. Keserves a férfi sírása, mint a hegyek jajja, ha a villám csapdos beléjük. Mindent tudok, édes vőuram, vigasztaltam, pedig majd leszakadt a szívem partja a lelkem nagytavába a rettentő anyai fájdalomtól, mindent tudok. Leány lett a kicsi onokám! — Hunnét tuggya? — riadt rám a kérdés vőm bajusza alatt. — Onnét, mondtam, mert eltűnt az égről az én csillagom és egy piciny, új csillag ragyog a helyén. Mert úgy van az, ha unoka-születéskor a nagyapa csillagja tűnik el s új nyílik helyébe, fiú lett a gyermek. Ha meg a nagyanyáé, leány lett. És — folytattam — kék a szeme a kicsikének. Hunnét tuggya? — riadt rám a kérdés a vőm bajusza alól. Onnét, mondtam, mert két falevéltre tettem két könnyemet. Aztán elindítottam őket a Balaton vizén. Az új csillag fénye, igen szép kékséggel tükröződött bennök. És — folytattam — örül kend annak, hogy leány lett. — Hunnét tuggya? — riadt rám a kérdés a vőm bajusza alól. — Onnét — mondtam —, mert nádlevelet húztam végig az állam alján s nem fáj a vágása. És — folytattam — holtam fekszik most odabenn az én szegény leányom. — Hunnét tuggya? — riadt rám a kérdés a vőm bajusza alól és megint zokogott. Onnét, mert húnyt szemmel néztem fel az égre és megfordultam háromszor magam körül. Ahogy nyitottam a tekintetet, egy fekete felhőt pillantottam meg. De ne sírjon, édes jó vőm uram, ismérem én a halálnak titkait... Fogja csak a kezem s menjünk be lábujjhegyen. A küszöbön majd álljunk meg. Aztán kend az én egyetlen leányom ágya elé térdel, én meg a kisbölcső elé. Én kisonok később a hajnalba, mert fel fogom támasztani szülés nagy-nagy fájdalmaitól elholt egyetlen leánykámot...

— Elhallgatott Mesélő Zivatar Lujzi és igen nagy csönd támadt a szobámban. Lecsuklott a feje behorpadt melle tájára és sírt. Öregesen sírt, szipogva. Aztán megszólalt végre :

— Ne nehezteljen rám a tekintetes úr, de most igen hogy megnehezedett a szívem. Engedjen el, hogy holnap újra jöhessenek. Holnap aztán elmondom édes történetét, Isten segítségével miként támasztottam fel az egyetlen lányom halottaiból.

Megsimogattam száradt kezefejét és indult már útjára.

— Dícsértessék! — mondta a küszöbön és eltipegett.

Az ajtó megint nyitva maradt utána . . .

III.

Már este volt, amikor az én mesélő «öreg hajadonom» — ahogy magát néha nevezte, balatoni Zivatar Lujzi megjelent a villánál. Egész nap vártam, nem jött, már-már féltem, hogy sohasem tudom meg, hogyan támasztotta fel zengő-erejű és mégis áhítatos litániákra emlékeztető meséivel a tomaji szegény halászházban elhalt leányát, már-már aggódtam, hogy sohasem hallom többé különös rekedtségű beszédét, amelyen egészen mélyen ivódott be meséket szerető szívembe. De mondom, este, csillagfényérés idején, mikor már oly erősen kalászolt a holdsugár, hogy aratni lehetett volna, meghallottam a mesztéláb-talpon csoszogását és agárfejű botjának apró koppanásait.

A holdfényverte lugasba ültem, kevéske szél járt a vadszőlő-levelek között, egy levelecske éppen a cipőm orrára verte árnyékát. Az árnyék csúcsos volt, tompa, barbár kardhoz hasonlatos. Kénytelen voltam a kardra, a kardról a háborúra, a háborúról elvesztett bajtársaim sírjára gondolni, eszembe jutott a messzi lisicai temető, hol három pajtásom, golyóhalált halt három hadnagyom porlad rettenetesen eltorzult arculattal. Éppen mozdulni akartam a cipőm, hogy elúzzem róla a kard kegyetlen árnyékát, amikor hajlott, kis alakjával megjelent Zivatar Lujzi, a mesélő és nevetni kezdett. Ilyen nevetést nem hallottam még soha. Valahol fent, a Kodály gyerekskáláján játszott először, ott fordult egyet-kettőt, aztán elmélyült és elszagगतódtott. Pillanatra csend volt, bár ezt a csendet is beremegtette kissé

sikoltó hangjával a későn pihennitérő sírómadár, aztán megszólalt Lujzi :

— Azt nevetem, tudja, hogy becsaptam.

— Kit, Lujzi néném?

— Magát tekintetes úr!

— Osztán már miért, kedves?

— Mert hogy csak most estve jöttem s kegyed már azt hihette, hogy nem is lát többet. Csak eltűnök búcsú nélkül, mint a néma vándor.

— Szaváttartó lélek maga, hogyan gondolhattam volna ilyesmire.

— Hát akkor jó. Node most figyeljen. Én kezdem, mert mire odaér a hold a parti nyárfa tetejére, oszt ott megül egy kicsinyt, akár korona a nagy királok fején, én tovább egzisztálom magamat Istennek nevében.

Letelepedett szembe velem a lugas sarkában.

Badacsonyi vörös bor állott az asztalon. Töltöttem neki.

Kiitta.

— Ejnye, de jó volt. Idehallgasson tekintetes úr. Mielőtt tovább mesélgetnék, azaz hogy szókosarat fonnék abbul, ahogy szegén leányomat feltámasztottam, tudja, halottaiból, mert illen jó borral traktált meg is kell dicsérni. Igy-e, hogy

Jó a bor,

Akkor is jó, mikor forr.

Csupa vér, csupa kincs,

Akkor legjobb, mikor nincs . . .

— Úgy-e igazam van? Mert teccik tudni, a bor sok bajt okozott már a világon. Ollanféle természete van, mint a pénznek. Sok bajt okoz, mégse tudunk meglenni nélküle.

Az embert könnyen ejti rabul a szentimentalizmus, ha ennek a csoda Balatonnak partján, kora éjszakai holdfényben nézi és érzi és hallgatja a csendet. Ha le akarja írni az ember, ezer jelző fut a tolla alá. Fegyelmezni kell a mondatok medrét. De akármilyen keskeny mederbe is önti tovább a toll a gondolatokat, sohasem sikkad el ez a régi szó :

gyönyörű... Mert igenis, gyönyörű volt a horizont fölött úszni kezdő telehold, az ezüstös gazdagság, amivel megtelt a vadszőlővel befuttatott lugas.

— No, kezdem tekintetes úr, hogy végezhessem.

— Hát ugye, ott hagytuk abba, hogy füzérbe fonom az imádságokat a holtan fekvő leányom szegénykés, de bábatiszta nagysága előtt. Hét Miatyánkot mondtam el, addig fel se nyitottam a szemem. Hát, ahogy kinyilt az öreg szemem héja, rávettem hétmáriás fájdalom tekintetem holthalovány orcájára. Én Uramistenem, milyen túlvilági szépségű volt az arca, holdsarlót formáló alsó ajaka lebigygyedt, mint a sokat panaszkodó szűzeké. Vállig volt betakarva az édes holtam. Szőke haja aláomlott a nyaka alá. Mozdulatlan feküdt, akár örökkön alvó halászmadár a nádleveleken, miután megérte utolsó éccakáját. Két kicsi, elfehéredett kezét összekulcsoltam immáron telt anyamelle fölött és becsuktam az ajtót. A vőm a konyhában busongott, előtte a magafaragta bölcső s a bölcsőben újszülött. Az újszülött nem sírt. Mert tudni kell, hogy az újszülött sohasem sír, ha halott van a háznál. Mondom, becsuktam az ajtót és reáhelyeztem az ablakokra a nádtáblákat is, hogy egészen sötét legyen a szoba. Édesanya nem fél halott gyermekétől, a halott meg nem fél senkitől. Mivel hogy tudni kell tekintetes úr, a világ legnagyobb hatalmassága a halott. Hiába bántják, nem érzi, de nem is igen bántják, mert félnek tőle mindközönségesen. Azért rendelte ezt így az Ég, hogy egyszer minden ember, még a fértelen kódis is hatalom lehessen...

— Illel aggodalmas elgondolással ekkor odaléptem a sötétbe én egyetlen gyermekemhez, s anélkül, hogy fal, palló, mestergerenda, sarokban kötőpók, halotti ágy, küszöb, vagy akármi kis ágyszű hallgatta volna, így szóltam: Én édes leányom! Életet adtál az életnek s magadat adtad a halálnak. Nincs oly mély vize a Balatonnak, amilyen mély bánatba döntöttél te engem. Mért mentél el egyetlen virágom! És ekkor, hogy bánatomat holtaiban is érezhessem, letérdepeltem az ágya elé. Így térdepelve elmondottam a holtakért való könyörgést. Eképpen: Adj Uram én Istenem

örök nyugodalmat a porladónak, ki annyi nehéz göröngyöt taposott el ez örömet alig ismerő felsővilágban. Változtasd ó Jézus selyemmé a koporsója falát, legyen neki könnyebb a föld, mint a szíve, melyet viselni kellett. Áldjad meg ó Mária ajka némaságát s tiláthatatlan szentek, kenjétek meg a feltámaszkodáskor hús olajjal teste maradékát, hogy Isten színe elé megint csak földi szépségével járulhasson, most és mindörökké, örökké Ámen. Ekkor aztán hozzáálltam én egyetlen gyermekem feltámasztásához. Így kezdtem megint némaszavú imádságomat: Istenem, Te csillagokban fénylő Isten, Te feltámasztottad Jézust. Jézus egykoron feltámasztotta Járius leányát. Anya még fel nem támasztotta gyermekét, csak elsíratta és utána vándorolt a hant alá. Engedd, hogy csodat tegyek, s a csodatevés erejét tőled könyörögjem.

— Tuggya tekintetes úr, ekkor nagy, igen nagy csend támadt a szobában... Érezte lelkem is, érezte testem is, hogy odakünn megállt a hajnal. A csillagok megint kiragyogtak és elaludt a pirkadás mindenkori danája: a szél. Álltam kicsit remegő térdekkkel, mert tudtam, a rettentő csendesség mondta meg, hogy szabad cselekednem. Hát cselekedtem. Eképpen: Legelőször is lefeküdtem a vén hajókból idehozott deszkára, amelyekkel vőm a szoba földjét pallózta be. És hívtam a fájdalmat, a legnagyobbat, amit nő érezhet a világon. Jöttek is a szenvedések, a vajúdás iszonyatjai, azok és olyanok, amiket akkor éreztem, amikor megszülettem leányom. Ó, susogtam, hála neked Uram, hogy e kínokat újból végigélhetem, mert holtan fekszik a leányom s szenvedéseim árán újra kell őt szülnöm. Tudtam, hogy odakünn áll a hajnal borongón és nem közeleg a nap. Soká éreztem kínjaim, végre elért a megenyhülés. Ekkor feltápászkodtam, elgyengülten bár, de ugye, teccik tudni, mi mindent bír egy anya. És ekkor halott leányom fölé hajoltam és ráleheltem. Ime, vedd a lelket újból, mondtam neki. És ekkor megcsókoltam a száját. Ime, vedd a szeretetet, mondtam neki. És ekkor előhívtam a szememből két könnyet, reá hullajtottam a szemeire. Ime, vedd a sírást a szenvedéssel, mondtam neki. És ekkor reámosolyogtam s kacagtam is. Ime, vedd az örömet és a szerelmet, mondtam

neki. Mert, teccik tudni, az élet lélek, szeretet, öröm és szenvedés. És ekkor felgomboltam a réklím és dobogó szívemmel az ő szíve fölé hajoltam. Ime, vedd a szívem dobogását, mondtam neki és az ablakhoz siettem. Sötétség osonj el, jöjj ó világosság, halál eridj el és jöjj ó ujjáéledt élet — kiáltottam s feltéptem az ablakot, a náddeszékákkal együtt. Egyszeribe beragyogott a hajnal. Oda vetem tekintetem a leányom keblére, hát látom ám, hogy hullámzik a keble! Ó, magasságos Isten, újraszültem a gyermekem, ó mennybéli jóság megengeded az ismeretlen csodát!

— Hát tuggya tekintetes úr, ekkor egyszerre csak felhangzott künn az újszülött kis unokám édes kis sírása. Leborultam a földre. Ez volt a jel, hogy nincs halott a háznál... Hívtam a vőm. Odafektettük a csecsemőt az ágyba, a leányom mellé. Én egyetlen leányom felnyitotta lassan a szemét... Feltámadott...

* * *

Soká kellett Zivatar Lujzi öreg fejét simogatnom, mert zokogott. Mint mondotta «az emlékezés édességitől». Éjfél felé járt az idő, amikor eltűnt a part felé vezető nyárfasorban. Hajlott kis alakja rejtelmes árnyékot vetett az ezüstös homokra.

— Nem teccik még lefeküdni? — kérdezte a villát takarító öregcseléd, aki éjszakánként elő-előbújt a villa aljából, hogy körülkémlje a nyugalmat.

— Megyek már. Zivatar Lujzi üldögélt nálam.

— Mesélt.

— Mesélt. Az egyetlen leányáról mesélt, akit feltámasztott volt a tomaji kis halászházban.

Az öreg cseléd csendesen nevetett, aztán így szólt:

— Szegény lélek. Sohase vót ennek se fia, se leánya. Csak úgy álmodozik róluk a meséiben...

Uramisten! Nincs nagyobb ajándék minden földi csodáid között, mint a mese, amit szegény szívekbe oltottál. A telihold már fenn pihegett a parti jegenye tetején... Jóéjszakát...

A LIRIKUS ÁLMA

*Eltűnt szeretőm siratom, ha
kísérteni eljön az éjjel.
Megüli szobámat a tompa
csend és fülelek szanaszéjjel.*

*És várom a hangot, a zengőt,
hangját csacsogó csalogánynak,
vagy vágyom a leplet, a lengőt,
nimfák hova majd bedobálnak*

*és fürdeni visznek el engem,
halkan csobogó patakokra,
s borús dalom éjbe ha zengem
rá lejti a táncot a kobra.*

*És jönnek a nimfa-leányok,
álomvizen ing el a csónak . . .
. . . Egyszerre csak íme egy ámok-
futó szalad késsel a tónak,*

*s akarna megölni, de törpék
rohannak elő csapatostól:
intésre, szavamra gyötörnék,
pattogna kezükben az ostor.*

*. . . De hold lebegett, aranyos hold
tükrében a tónak, a víznek,
én lázasan oldtam a bocskort
(nimfák vajjon el hova visznek?)*

*Erdő közepén tüzek égnek,
s bíborba borulnak a bokrok,
fenyők meredeznek az égnek
és nyitnak a dáliacsokrok,*

*itt lejti a táncot a kobra,
ha lengeti szél dalom arra,
itt öltözik éjbe a sok fa,
itt hullik a dér az avarra . . .*

*. . . Nap szórta tüzét, aranyosba
vegyítve a tájat a lankán,
halk, csörgedező patakocska
vtzében aludt el Arankám.*

*Ezüsthalak úsztak el ottan,
mint rőt lobogó, haja lengett,
erdőkben az őz szíve dobban,
ha hangja elüzi a csendet . . .*

*. . . Kéklő havasokban a pásztor
terelte füttyülve a nyáját,
én sirtam és égtem a láztól,
ha nézte fehér koponyáját . . .*

*. . . De tűnnek a nimfa-leányok,
álomvizen ing tova csónak,
már várnak a földi leányok
s vágyom melegét puha csóknak.*

*Nimfák szepegő seregének
búcsút kezem int, tunya reggel
jő rám s daloló seregélyek
várnak picci cinkesereggel . . .*

A RAJNAI HARANGOK

Irta: Thurzó Gábor

«Mért sírnak a fűzek miért
a Rajna partján.» —

Guillaume Apollinaire.

ZÚGNAK a rajnai harangok, a kölni dóm körül a tér megtelik öblös, viharos zúgással, s nemsokára egy végtelen haranglánc zeng. Megszólal Sankt Gereon, Sankt Aposteln, Sankt Pantaleon, a Minoritenkirche, az ünnepélyes zúgásban a Rajna vízén délibáb tűnik fel: a nyugalom, a béke. Időtlen béke ez, a harangok köztársasága, egy kegyes világ nyugalma, s aki a kölni polgárok arcába néz, önkéntelenül keresi a dómépítőket, akiknek idejük és kitartásuk volt, hogy újra és újra, talán három különböző stílusban építsenek ezer éven át dómokat, ugyanazon a helyen s közben, mellékesen és mellényzsebből, apró katedrálisokat hagyjanak meg a román korból, ahová eldughatnak olyan jelképes császárnékat, mint Theophano, akinek alakja Köln fölött lebeg, történelemmel és vágyódással kötve össze a rajnai «keletet» az aranyos Bizánccal. A dóm, két stílus dómja, kedvtelve ég le s 1100 körül elkezdik építeni a mai gótikus kolosszust, hogy hétszáz éven át építsék, éjjel-nappal, mint fecskék a fészkeket: ők is csak egy csőrnyi maltert ragasztva olykor a nehezen emelkedő épület kövei közé. Milyen béke, amikor csak a dómok égtek le, milyen szelid tüzek Köln dómtüzei, — aki a harangokat hallgatja, más tűzvészekhez szokott hozzá s itt a Rajna mellett ritkán tud másra gondolni, mint az időre, amelyben él. A hajdani Köln polgárai fáklyákkal járkáltak a szűk város utcáin, — milyen fáklyákkal járkálnak Európa polgárai s mekkora a szélvész! mekkora a mohóság, hogy a fáklyáktól lángot fogjon minden! Ama tűzvészekből a városnak mindig megvolt a haszna és 1939 művészettörténészei más kenyér után nézhetnének, ha ilyen tűzvészek nem adtak volna alkalmat arra, hogy új stílusokat próbáljanak ki a polgárok és egyháziak és lelkes építészek, megállva egy-egy középkori dóm romjain, ne kísérletezzenek. Kinek lesz haszna a mi tűzvészeinkből? Milyen jó lenne, ha építészek léphetnének csak a gyujtogatók nyomába, tervrajzzal és mérőónnal! De a dóm egyelőre még áll, ép mindkét tornya, esküvő újjak s bennsejükből zúgnak a harangok. A béke képe változatlan.

A mellékkapuhoz fehérre lakkozott régimódi fiáker üget a városból, fehér lovakkal, cilinderes kocsisal, a dómból gazdáját várja, vagy ami valószínűbb: úrnőjét, egy agg, parókás hölgyet, aki libériás inasra és sovány, turnürös vénkisasszonyra támaszkodva jelenik meg majd, mintha egy régies regény két sora közül lépne ki. A béke képe változatlan, a harangok zúgnak, a dómból miséről távozik a divatjamúlt úrnő, — s most semmi másra sem szabad gondolni, csak erre.

* * *

Kövessetek rajnai harangok! Aachen felé szállanak, úgy lebegnek a vonat fölött, mintha hűsvét lenne és Rómába készülénének a fekete péntekre. Aachen a harangok hazája, mintha innen röppennének ki rajnai útjaikra is. A város szelíden emelkedik, egy kicsi domb tetejére építették a dómot s a kacsaringós utcákon már franciául is beszélnek. «C'est effroyable!» — kiált föl a harangzúgásban egy pattanásos arcú, tömzsi leány, halas-kosárral a karján s akik a dóm körül vásárolnak, nyugodtan modelt ülhetnek Brueghel-nek. A főtérről autóbuszok indulnak Liège-be, Aachennek éppolyen látványossága a liége-i vízkiállítás, mint magának Liège-nek s sokan élesen azt mondják: a város neve Aix-la-Chapelle. La Chapelle! A kápolna! Ha az Aix-la-Chapelle-ről beszélő határszéli patriotizmusnak talán nincs is igaza, igaza van annak, aki Aachen nevéhez oldhatatlanul odakapcsolja a «kápolna»-szót. Mert Aachen csak ez a «kápolna», Károly császár dómja, egy roppant és egyetemes középkori fantázia székhelye. Itt illetődötte járhat a ma embere, mert a dóm még Károly császár dómja, a kalauzoló schweizer félrevonja az idegent a kerek, hajdani szentély galériáján, megmutatja egy darabon az eredeti padlózatot, szürke és hűsvörös márvány arabaszkeket és megállít a trónus előtt, ahonnan a császár figyelte a misét. Fehér mész-kő trónus ez, egyszerű, vaskos, románkori trónus, lábakon áll, amely alatt koronázás után, alázatosan a császár, Krisztus király fia és helytartója iránt, teljes vértetben, guggolva, elvonultak a nagy nyugati birodalom főrangúi. Mekkora menet bújhatott át ezen a nyíláson! Meghatottságot kell érezni; a szögletes nyílást ijj-alakúra koptatták ki a vérték, a nyílás átvette egy alázatosan meghajló emberi test alakját.

A régi dómot, amely mögé egy tündöklően csupa-üvegablak hátterű kórust építettek a századok folyamán, ma is Károly császár szürke márványoszlopai tartják. Napoleon idejében kacsaringós utat tettek meg a márványoszlopok, a Bonaparte-császár magával vitte Párizsba, mintha így egy kezességet is

magával vihatott volna a nyugatrómai birodalomról. Milyen hiábavaló kísérlet! A varázsos Birodalom meghalt és tündöklött Nagy Károlyban, a középkorban, amelyről nyugodtan elmondhatjuk itt, Aachen és a hajdani Birodalom szívében, a császár trónusa mellett, hogy Civitas Caelestis volt, égi birodalom, — az egész kor Isten birodalma! A császárt két világ mondja magáénak, az egyik Charlemagenak nevezi és szobrát, örökségét őrzi Párizsban, a másik Karl der Grossénak sírját és ábrándjait a Rajna és Memel között. Elérkezik-e ismét a Mennyei Idill kora, egy új középkor, amelyben egyesül két idegen táj, lélek, kultúra? A Rajna ott folyik örökké. A Rajna, melynek májusi partján Guillaume Apollinaire döbbsen kérdezi: «Mért sírnak a füzek miért a Rajna partján». A dóm mögött átépítve, a tizenkilencedik század patetikus, történelmi drapériákkal teli modorában festett freskókkal megtarkítva áll még a régi Pfalz, a császári vár díszterme, amelynek ablakából Károly császár kútjára látni. A korona azonban, mely a császár fejét a kúton díszíti és kezéből a jogar, ma már Nürnbergben van, a kastély kincstára csak másolatokat őriz. Aachen helyét Nürnberg vette át, — s Nürnberg egy másik német birodalom már, Aki a nürnbergi várba zárta a császár hatalmának jelvényeit, egy másik birodalmat épít. Aachen csodálatos illúzió; a dóm, egy ősi sírral, a középkor nagy ábrándjának tűzhelye, történelme olyan jelenvaló és megrázó mint Párizsban talán a Sainte Chapelle-é. A történelemben mindig vannak analógiák. Aachennek nincsen analógiája, nem is lesz. Lebegés ez, vágykép, literátorokban él talán, akik versekben, regények mellékmondataiban, esszék jelzőiben újra és újra megkoronázzák az Egyesült Európa, a Civitas Terrena talaján a Mennyei Idill középkori királyát. Új középkor? A Károly császáré soha se jön el többé, legfeljebb azoké, akik bevették a Notre Dame színes üvegablakait és elvitték a kölni dóm üvegablakcsodáit is, hogy a vezető fráter fájdalommal és megvetéssel hasonlítsa össze a régi eredeteket az új pótlásokkal és rosszindulattal jelentse ki: figyeljék kérem a színeket! hol vannak ezek a régi színektől! Igy érzem én is: hol van az új középkor a régítől! És legszívesebben belekiáltanám az aacheni «chapelle» homályába: adjátok vissza a világnak a hajdani templomi üvegablakokat! adjátok vissza a világnak a békességet!

* * *

Valamivel Köln fölött híres vár tekint a Rajnába: Xanten, ahol Siegfried született «in einer mächtgen Feste, weithin wohl-

bekannt, Untem an Rheine; Xanten war sie genannt». A mesés «Niederlande» ez, a Rajna lapálya, amely legendás időkben bizonyára láposan, rekettyésekkel, nádasokkal, füzekkel telve ömlött a tenger felé, mint a pohárból kidöntött víz az abroszon. Lapos, mély föld ez, — innen indult Siegfried, hogy megküzdjön a sárkánnyal, eljusson Wormsba, a Nibelungen-regék városába, a mesebeli Rajna-vidékre, melynek erdeiben sárkányok vannak, szörnyek, varázslók és elszórtan rózsaszín, román dómok. Ahogy Xantent említem és Siegfriedet, a rajnai harangok zúgása bujáb lesz, ha nem lenne furcsa, azt mondanám, erotikus, wagneri harangok zengenek ettől fogva a Nibelungok útján, — talán nem is a régiék, hanem a csodálatos tizenkilencedik századi wagneri szecesszió arany-vörös muzsikája. A Rajnán úszhatott lefelé Lohengrin hattyúja is, hogy a Meuse hullámain vonuljon az ámuló brabantiak elé, akik egy mitológikus hársfa alatt ülve törvénykeztek a szelíd Elza fölött és úgy látszik természetesnek tartották, hogy időnként hattyúlovagok mentik meg az ártatlan lányokat. Milyen különös mesevilág kel ki Xantennél a Rajna habjaiból! A pogányság szörnyei tűzpiros keresztet viselnek mellükön, a boszorkányok misére járnak, a királyok tűz-körülnyalta szigeteken párbajoznak walkürökkel, oldalukon tarnkappés Siegfriedekkel. Ez a mesebeli középkor az Egyház bástyája és minden mitológia bölcsője, — s ez a varázslatos benne! A fantázia eggyéolvad a valósággal, a történelem a költészettel. Más mesevilág ez, mint a miénk, akik a Tisza medrében, hármas koporsó mélyén, olyan szívesen keressük Attilát és kincsét, a Nibelungen-kincset. A miénk ábránd, guzsaly melletti költészet, — a Rajna mesevilága szétfejtethetetlenül összefonódik a történelemmel; a mi Szent Istvánunk király, szent, hős, akit sokáig óriási szakállal képzelt el mindenki s különösen a történetírás, — a rajnai mesevilág Károly császára a nagy nyugati mágus, aki félig-meddig éppúgy a mesében, babonában vész el, mint Gunther, a burgundok királya, vagy Klingsor, a keleti varázsló. Egy érett, kultúrált, csúcspontjáig jutott kor és égtáj történelme és mesevilága kezdődik Xantennél s az érett, fáradt korszakok történelmét szét mossák a legendák. Bizáncnak szörnyei és angyalai vannak csak, a reneszánsznak Lukréciai, a Rajna fölött a Nibelungen-Lied verssorai csattognak.

* * *

Az utas, ahogy Kölnből szembe indul a Rajna futásával, készülődni kezd. A «regényes Rajna» kezdődik, sziklák, ormok, várak, szőlőhegyek. Néha a Nibelungokkal találkozik, de egyelőre

Siegfried cserfaerdők között tart Worms felé, — s a regényes Rajna történelme már sem nem keresztény mitológia, sem nem komoly történelem. A várak csetepatés, lokálpatrióta történelmi lovagjátéka aranyozza be sajátos patinával a most következő hegycsúcsokat, romokat. Az utasa Köln-Bonn közti villamos gyorsvasút végállomásánál izgatottan egy kihajtós, rajzos-szöveges térképet vásárol. A térképen a Rajna folyik, mellette barnán, mintha lelapított plasztikus ábrázolás lenne, láthatók a hegyek és várak s mindegyik mellett egy körömfeketényi történelmi tájékoztató. A vonaton először az első szakaszt kell kinyitni: a Rajnát Köln és Bonn között látjuk, lapos még, partjait villák növik be s ezek a partok egyelőre semmi miatt sem emlékeztetnek. Ilyen partja van a Dunának is, minden más folyónak a világon, az első várak a messzeségben tűnnek még föl és Bonn előtt már kéklenek, párában-napfényben, a Siebengebirge vonulatai. A Siebengebirge rejtélyes szó: ezeken a vonulatokon, minden egyes csúcson, állanak a várak. Most még intsenek csak a messzeségből, az utas fékezi izgalmát, leszáll egy kis állomáson, ahol fekete szalmakalapos, fehér nyakkendő, kecskeszakállas öregurak járkálnak a Perronn és áhítattal olvassa le az állomás nevét: Bonn.

A tudománynak vannak ilyen bűvös szavai, mint a Sorbonne, Bologna, Heidelberg, — ilyen Bonn is. Nem nagy, de előkelő egyetem, a szellem cézárjait tünteti ki díszdoktorságával és az utas, aki megindul az utcákon az egyetem felé, nagyon a közelmúltra gondol, amikor eszébe jut a megtagadott díszdoktor, Thomas Mann, levélváltása az egyetem rektorával. Látni lehet-e majd az egyetemen az idők változását, amelyet olyan megragadó, fenséges fájdalommal, megvetéssel, gúnnyal, nemességgel ostromoz a megtagadott? Az egyetem derűs, olyan mint egy királyi család nyári rezidenciája. Óriási zöld gyepterület elhomlokzata előtt, szagos hársfákkal, a fák alatt padok, a padokon diákok. Az udvaron a rebarbaravörös falak közül, melyek szintén egy hajdani királyi kastély udvarára emlékeztetnek, valamelyik tanár magyarázó szavai visszhangzanak kifelé. Történelmet magyaráz, lelkesen, patetikusan, ahogy csak a német történelmet lehet magyarázni. Meg kell állni az udvar közepén s az egyetem varázsát ízlelni. Ebből az épületből elűzhetetlen a tudomány, az utas, aki csak hangokat hall, hangulatokat összegez, meghatódik, elérzékenyül, siet ki az egyetem elé, a könyvesboltokhoz és dícséretreméltó sznobsággal kutat az egyik könyvesládában, avas, poros könyvek között és most nem hangolja le, — mint máskor mindig könyvesládák, könyvtárak látogatásakor, — a tudomány, a művészet, az

irodalom hasztalanságának érzése és meggyőződése. Bonnban van, könyvet vásárol és boldogan szorít hóna alá egy hajlítható Novalist. A Novalissal siet le a Rajnához, nézi a hullámozó vizet, a várkastélyra emlékeztető hidat, a helyi hajójáratok tábláját, kicsit bonni polgárnak érzi magát és kötelességszerűen fölkeresi a házat, ahol Beethoven született.

Beethoven háza finom, polgári épület, fényesre festett zöld kapuval, hűvös előcsarnokkal, ahol Beethoven-kottákat vehet aki akar, kéziratokat faksimilében és olvashatja a bonyolult családfát, egy lassan sorvadó, bő lombozatú fa korhadását. Az emeleten Beethoven-maszkok, üvegállványokon az V. szimfónia kézírata, levelek, adósságszámlák, végrendelet, nipppek a bécsi lakásból, a szemüveg, névjegy, apróság, sok-sok lehangoló apróság. Itt érezni, hogy egy Beethovennek talán nem is illenék, hogy magánélete legyen, magánélete, melyben egy zsémbes, kellemetlen, ifjúságában is öreg, süketedő férfi úgy bujik meg, mint a dallamok a kottákban. Olyasféle legenda lenne szép belőle, mint Homeroszból, aki talán ember volt, talán nem, talán a levegő költötte a verseket, talán, talán a szél zúgta a muzsikát. Az lenne szép, ha neki se ismernők a sírját, akár Mozartét s minden a mi hozzátartozik, az emberi kultúra nagy közös temetőjébe vagy televényébe veszne s csak a muzsika zengene, mindegy hogy a patetikus szimfónia-e vagy valamelyik bonni ablakból a Für Elise dallamos, ábrándozó ujjgyakorlata. A ház Beethoven életét foglalja össze és még biztató, hogy a Beethoven-család nem a muzeum termeit lakta, hanem hátul, egészen hátul, egy odvas kis lakást, mindgyárt a tető alatt, ahol a muzsikus született. A születési szoba csupasz, sötét, padlóján fonnyadó koszorú. A szobának elmúlásszaga van, mint egy koszorúkkal megrakott sírnak három nappal a temetés után. Mért ünneplik koszorúkkal, hervadókkal, a muzsikát, Beethoven? Állítsák a bölcső helyére a régi zongorát, amelynek fekete egész és fehér félhangjait érintették az ujjai, de füle nem hallotta a hangokat, csak ujjai tapintották őket. Van-e szebb koszorúja az emlékezésnek, mint az ő zongorája, amelyből egy bűvös éjszakán váratlanul maguktól kiszállhatnak a hajdani hangok? Lehetetlen? Ne felejtsük el, hogy a Rajna mellett vagyunk.

* * *

És jönnek a várak. A folyam összeszűkül, partjai meredek lesznek, a hegyoldalak sziklásak, lombosak és várak, várak mindenütt. A térképen mohón olvassuk nevüket, firtatjuk történetüket, — de fontos ez? Fontos-e, mi a neve a hegycsúcsnak, járt-e

fái alatt uralkodó vagy költő? A táj a fontos, a rajnai táj, ez a szaggyal, vadregényes, szakállas rengeteg, völgyében a folyóval. Koblenzig alig van ép, megkímélt vár. Rom szinte mindegyik, olyanok a kövek, mintha még mindig sziklák lennének. Kerek tornyok látszanak, körülötevezve, mint egy rossz fog, odvas várfalak, egy-egy szomszédvár, ahonnan vetélytársak lődöztek egymásra, macska-egér harcba bonyolódva, tréfásan Burg Katznak és Burg Mausnak nevezve a szomszédvárakat. A várak beletapadnak a tájba, mint a sziklák és sárga hárserdők, nem lehet csipesszel kiemelni őket, körülszemlélgetni, külön-külön nem érnek semmit, a történetük sem, elfakult szépségük sem. A tájba tartoznak, nem a históriába, semmiféle históriába. A kölni dómot, az aacheni Chapelle-t kiemelhetem, — akárha tölgyet rántanék ki, szakad vele együtt a föld: a gótika, a román-kor. A rajnai váraknak nincs talajuk az időben, csak a térben, diszítik, koronázzák a hegyeket, vonulatokat, önmagukban nem érnek semmit, mint a lukaskrajcár. Talán nem is szabad történelmet gyömöszölni illékony jelentőségükbe. Koblenz fölött, a túlsó parton, Ehrenbreitstein vára áll, restaurálva, kivakolva, könyöklőről a Rajna és Mosel összefolyására látni, egy mérhetetlenül szelíd tájképre, a Moselen a római hídra, — a tekintet elé azonban a Vilmoscsászári kor büszkélkedésével odaépítették a Rolands Eck üres monumentalitású, hamis történelmi pátoszú emlékművét, hogy történelemre nyújtson kilátást az, ami csak a táj harmóniájára külön jelentés nélküli békéjére enged tekintetet. Ilyen patetikusan áll Rüdeshcim szőlőhegye, csikos lankái fölött a Nationaldenkmal, valami bronz és gránit szörnyetegbe fojtva a szépséges szőlőhegyek költészetét. A Rajna nem ünnepel történelmet, ez az első tanulsága annak, aki a «regényes Rajna» vidékre jutott és egy éjszakát tölt Sankt Goarban, a Rheinfels vára tövében, szemben a Loreley-jal.

A Rheinfels szétdúlt bástyáiról messzire végiglátni a folyón. Ott állanak, kékes alkonyatba veszve, a várak, a kicsi városok, fürdőhelyek, a folyó halványzöld kanyargása, melyet a Loreley-nél elsötétítenek a betekintő sziklák, mintha a rajnai szíren keserű sorsa feketítene el mindent. Látszik nagyon messze a Pfalz, a folyó közepén, gömbölyű, sarkain apró-tornyos vízi vár, látszik egy templom-rom, magányosan meredő gótikus oszlopív, s most már hajóra kell szállni, hogy kétfelől összeszorítson engem is a magasán záródó hegyek örve. A Rajna keskeny, vadregényes repedésben folyik, partján a hegyeket szeretik a szelek, mert s szőlőket apró, kőkerítéssel védett foltokra szaggyal, hogy a

földet, a megfogható tőkét el ne hordják a viharok, melyek erre felé, a regék földjén, ugyancsak otthonosak lehetnek. A hajó pöfögve úszik ár ellen, a padokon bort isznak és kardalt énekelnek az utasok, — az idegen csak visszafelé nézzen. Téged a romok festőisége ragad meg, az összezáródó hegyek méregzöld-halvány-sárga tarkasága, engem honvágy fog el. Arra gondolok, itt járt Siegfried, itt élt a sárkány, erre felé úszkáltak a sellők, a várakból kedvtelve lövöldöztek egymásra a hegyes szakállú várurak, — rémes végzet : boltíves termeikben bort mérnek a szőlőgazdák ! — egy hajdani korban talán kóbor magyarok kalandoztak erre, Attila utódjaiként rémitve a pórokat . . . Milyen lelkesítő, andalító költészet ez ! S Bingen előtt megkondulnak ismét a harangok.

Most gyötrő már a honvágy. Kimondom a szót : Bingen, — egy hajlott, fehér hajú, kicsit erős, húsos orrú öregasszonyra gondolok, tiszta, gyerekes kék szemére. Van ebből a nagyanyából valami bennem is ? A bingeni nagyanyát látom, aki már Pesten született s akinek a fia hozott hírt a rajnai városról, a Mäuseturm-ról a folyó vizében, — cakkos ormán zászlótartóval, — Rüdesheim csíkos szőlőhegyoldaláról, a Burg Kloppról a város fölött, a Rajnával keveredő Nahe békés vízeről. Valamikor ezeken az utcákon jártak az «ősök», szeretném megkeresni a temetőt, egy fejfán ismerős, családi neveket. «Asszimilált», — ez az elítélő jelző kicsit égetni kezd. Keresem az ősokeket, akik elindultak a Rajnától Magyarországra felé, hogy aki egyszer az unokájuk lesz, magyar-nak szülessen már és magyarul éljen. Róvóm a bingeni utcákat, figyelem a tájszólást, egyszerre megdobban a szívem : így beszélt németül az apai nagyapám, míg el nem felejtett, hogy haláláig magyarul beszéljen csak. Ez a dialektus árulja el, hogy innen szakadt el ő is, a titokzatos «őshaza» itt van a Rajnán és a Rajna túlsó partján s ahogy elnézem az arcokat, barnahajú, erős orrú, annyira sötét szemű rajnai német arcokat, azt érzem : családi arcképtár. A Burg Kloppból lenézek a szőlőhegyekre, ahová szüretelni jártak, elnézek Mainz felé, a «nagyváros» felé, ahová kíváncsiak, — s a pesti kertés külvárost látom, ahová eljutottak, a régi Fásor végére, veteményeskertek közé és a bácskai kisvárost látom, ahová a nagyapám nagyapja érkezett meg, magyarok és rácok közé. Nem tehetek róla : idegen vagyok, a szó őshaza : nem a rajnai dombokat jelzi pirosan fellobogó fénnel, hanem azt az Ázsiát, amelyet Julián barát talált meg. Asszimilált vagyok ? Bizonyára igazabb, ha azt mondom : magyar vagyok.

Búcsúzom Bingenről, a házaktól, melyek között az ősoke járkáltak, a szőlőtövektől, melyeken szüreteltek és az égtől, amely

rájuk borult. És a temetőtől. A testüket őrzi, a nevüket. De ősök-e? Kicsit halottrabló vagyok ebben az elégikus, furcsán hazafias pillanatban, azt érzem, amit Brentano: valamiképpen hűtlen vagyok, — de utánam két árnyék is fut, szüntelenül és romantkusan. A tájba beleillik ez a két romantikus árnyék, hiszen olyan itt az alkonyat, mint a romantika tájképein; lángvörös fény üt át a Mäuseturm lukas ablakain, a hold vérben fürdik, mint egy gonosz királynő, a hegyek szilvakékek, a felhők lilák és a meredeken összeszaladó dombok között, kibontott hajjal, fehér ruhában, egy nő szalad tébolyodottan, a várban pedig, mely olyan mint a tornyos-erkélyes-függőhidas játékvárak, a várúr kupa mellett kacag. Rajnai romantika, elbűvölő olajnyomat egy apró fürdőhely ebédlőjének falán s azokban az emlékekben, melyeket a Rajna mellől a Duna mellé elhoztak, akik magyar nemzedékeknek adják tovább a rajnai vért.

* * *

Mainznál még jobbra-balra, mindkét part német, de a határ már közeleg, a német Rajna nevet vált, Karlsruhe alatt nemsokára már két idegen partról keverednek össze a harangok hangjai. Megállok a rózsaszín, hatalmas dóm előtt, amely köré üzlet-bódékat ragasztottak s így még dúsabb, még árnyalatosabb az egész lenyűgöző kép. Amíg Kölnben tűzvészek égettek, az «aranyos» Mainzban szorgalmas, állandó munka folyt. A mainzi polgárok egyre ékesítették a román dómot, toldogatták, szerető szívvel rakosgattak rá gótikus ablakokat, barokk mellékszárnyakat, elragadó ízléssel és különleges hozzáértéssel: a rózsaszín dóm könnyed maradt, elegáns, lebeg a város fölött, amely maga is lebegő, cirádás, világos. Gutenberg és Ketteler városa, két nagyszabású németé; — de, aki az üzletek címtábláit olvassa, már érdekes neveket lát: Henri Richartz, Jean Katz, Albert van der Berghe, — a mainzi polgárok franciából-németből kovácsolódtak mainzivá. Feltűnik Strassburg árnyéka; — aki megáll a Rajna partján, szélcsendes estén, amikor olyan könnyen hallani csodás dolgokat, hallhatja talán a strassburgi dóm harangszavát. Felel a mainzi harangokra, amelyek szintén Jean Katzok és Franz Duprés-k címtáblái fölött konganak.

A világos, derűs, egész magatartásában olyan könnyedén, nyugatin katolikus város, ez a finoman rajnai város, minden kövében ósdi. A folyamon lebegő uszoda, — Ohaus úr tulajdona és az Ohaus-családé — éppen száz esztendő, régimódi alkalmatosság, akárcsak a többi, melyekben meleg vízben is fürödhet aki akar. A melegvizes kádak a Rajnán ringanak, itt a Rajna hordoz úgy

látszik mindent. A parton futórózsa zuhatagok lepik el a villák magas kőkerítéseit, mint régi képeslapok színes mellékletein az előkelő kastélyokat. A házakon megjegyzik, ki látogatta valaha, mindegyiknek külön neve van a dóm körül és egy ékalakú mellékutcában nagy, házhomlokzatnyi cifra felírás jelzi, hogy ebben a fogadóban szállt meg József császár trónörökös korában, amikor hugát, Marie Antoinette-et, a franciák királynőjét látogatta meg. Lefutok a Rajnához : itt kelt hát keresztül az elválasztó folyamon a német álmodó, a forradalmár császár, akit olyan lelkes gúnyval nevezünk kalapos királynak — s ahogy visszatért, összecsapott a királyné és egy régi világ fölött az idő hulláma. Vihar előtti, fojtott csend volt az, francia udvarházakban, proletár fészkekben, javítóintézetekben, költők íróasztala mellett már készültek azok, akik felrobbantották az elmuló világot. Figyelek. Most is áll a levegő, meleg van, fojtott, mozdulatlan hőség, a felhők mögött már cikáznak a villámok, melyek egyszerre széthasítják a felleget, az eget. Utolsó pillanat. Behunyom a szemem, a parókás ifjú Józsefet látom, s azt érzem, amit ő nem sejtett, — a búcsút Európától. Mi következett akkor? Mi következik most?

Mainz, Mainz! Az átkelés városa, két fajta találkozásának békés városa, rózsaszín «Mayence» amiért vágyakozva dobban meg a franciák szíve is! Mainz, Mayence : a Rajna még utóljára köti össze a multat. Károly császár szelleme bolyong a Folyam fölött.

* * *

«Mért sírnak a füzek miért a Rajna partján», — hallom Apollinaire verssorát. A Rajna már két világot választ szét s a vonattal szemben a halványkék dombsor francia. Keskenyebben kanyarog a Rajna, — hátán vontatókkal, bázeli, strassburgi, kölni, rotterdami hajókkal, szélben lobogó zászlókkal — s most már határ. Egy ujságot emelek föl a vonatülésről : 350.000 munkás dolgozik a Rajna-menti Westwallon, a Siegfried-vonalon, amely farkasszemet néz a franciák Maginot-vonalával, mint két színültig árammal telt huzal. Aki Kehlnél átmegy Strassburgba, láthatja mindkét erődítmény-sáv fűvel eltüntetett nyomait, melyeken, mint egy költő írja, őzek és nyulak legelnek. E Rajna fölött már nem lebeg poézis, rege, történelem, hanem a visszavonás mitológikus angyala. «Mért sírnak a füzek miért a Rajna partján», — visszhangzik Apollinaire s a vonat lassan Bazel elé ér. A Rajna másik partján Svájc van, a negyedik rajnai ország, déli esőpárában a svájci Rajna-határ mellett robog a vonat. A tájkép újra más : alpesi házak látszanak odatúl, apró városok, kicsiny falvak, a

Rajna keskeny, közel van a Bódeni tóhoz, amelyen átfut, hogy Schaffhausen közelében magasról, habzó, zöldes fehér vízeséssel vesse magát Németország karjaiba. Mélyen feltűnik a vízesés, pára remeg fölötte, kisüt a nap, minden vízcsepp csillog, harsogva, zúgva zuhog símán továbbvezető ágyába a folyó. A vonat pillanatra megáll, a zúgás erősödik: harangzúgás, most nem partjain zúgnak a harangok, hanem a Rajna zúg, kong, harsog, mint egy óriási harang. A zúgás betölti a partokat, átlép országhatárokon, nem érinti egyik védvonal halálos árama sem, zúgnak Strassburg zúgnak Bazel, zúgnak Worms, Mainz, Bonn, Köln, Rotterdam harangjai. Fenséges, történelmi perc: az örökkön elválasztó, örökkön ellenségeket szembefordító Rajna harangszava előmlik a tájon, melyet folyása alakított ki, előmlik a legendákon és egyetlen békés, európai egységbe fon össze mindeneket.

A varázs megszakad, a folyó eltűnik Svájc hatalmasan megjelenő hegyei mögött. 1939 nyara van, talán egy perccel a háború előtt, talán egy perccel a béke előtt. Nem tehetek róla, Apollinaire-t hallom egyre követelőbben, azzal a csökönyösséggel, mellyel költő tud csak szólani, kérdezni, vádolni: «Mért sírnak a füzek miért a Rajna partján»... 1939 nyara van, — és csodálatos, hogy még Apollinaire szavai kérdeznek és nem ágyúszó, melyben a költő eltűnik, a Rajna elvész, hogy halálos áradattal öntsön el győztest és legyőzöttet.

ÚGY-E, FÁJ?

Úgy-e, fáj az, hogy Róma távol?
A szemedben könnymarta fátyol.
Úgy-e, fáj?

Elvették tőled, ami a tied,
megraboltak csúful, fáj a szíved.
Úgy-e, fáj?

Otthon üzött lennél és idebenn
hazádban ez vagy: meglúrt idegen.
Úgy-e, fáj?

Pöffedt vének és szájasok felül
s kontárok, s néked halál hegedül.
Úgy-e, fáj?

Talentum, becsület, s többet akarsz
itt? Csak fálnak méssz véle. Kell a harc?
Úgy-e, fáj?

Keresel bárkit, hová menekülj,
de nem találsz. S tépelődsz egyedül.
Úgy-e, fáj?

Kiröhögték kincsedet: a hitet,
csodát vártál, senki sem segített.
Úgy-e, fáj?

Rongy kéz földre bogáncsot aggatott,
s leszaggatták díszed: a csillagot.
Úgy-e, fáj?

S már nem várod: pokol vagy ég-e?
csupán azt: hamar lesz-e vége?
Úgy-e, fáj?

Nyű esz meg, irásodat a szemét:
Isten levette rólad a szemét.
Úgy-e, fáj?

CSALÓDÁS

Irta: Rónay György

ESTE hétkor megszólalt a telefon. A kórház jelentkezett: a betegnek már csak órái vannak hátra, eszméletlen, a szív működése egyre gyengül.

Letette a kagylót, egy hosszú percig mozdulatlanul ült. Várt valamit; a hegyoldalon lángoltak az alkonyatban a fák. A város szélén lakott, kertes villában: itt csönd volt és jó levegő. Az égen nagy vörös csíkok lobogtak, messziről tompa dongás hangzott; a villamosok és az autóbuszok lármája. Az úton olykor autó kapaszkodott föl hörgő motorral; a hörgés el-elcsuklott, mint nagybeteg lélekezése.

Körülnézett a lakásban, betette maga után az ajtót, végighaladt a kerten, elindult a város felé. Mintha nem is ő érezkedne egyre lejjebb, hanem a völgy, a város emelkedne fölfelé az alkonyat varázslatában. A fák közt mélyen megcsillant a folyam, látta a félszigetet is a fürdő hosszúkás, hegyestetejű deszkaépületével; a holtágon csónak siklott, vörös sebet hagyott a vízen.

Megállt, szívét fájdalom szoritotta el. Oda jártak ki régen az apjával; kézenfogva vezette a keskeny földnyelv egyetlen, poros és göröngyös útján, a bokrok között, melyeknek hűsében óriási varangyok lapultak. Az idő végtelen messzeségében lebegtek most ezek a hajnalok: a Soroksári-út széles, malmokkal szegett csíkja, melyen a zsúfolt villamosok és a dübörgő társzekerek robogtak, a Boráros-tér roppant bérházai, ablakaikon a hajnali nappal, az Összekötő vasúti híd döngő deszkái, melyeknek rései közt látszott a lomhán hömpölygő áradat, aztán a pocsolyás Lágymányos, a félsziget, a békák, a kabinok és a strand bejáratánál az álmos jegyszedő... Mindez most kezd megsemmisülni, együtt hal meg azzal, aki a hús medencében úszni tanította és aki ott fekszik ebben a pillanatban a kórházi

ágyon, eszméletlenül és félig nyitott szemében a halál hályogos fehérjével. A kanyarodónak azon a kiugró pontján állott, ahonnét egész Budát belátni; sokszor állt itt reggel és esti szürkületben, de ezt a szédülést nem érezte még soha. A város fölött füst és pára úszott, fönt a magasban madarak röpültek.

Tovább ment. Mind közelebből hallotta a lármát és ez is tompa szomorúsággal töltötte el; a világ végtelen, felhős messzeségeiből szállt felé. Mielőtt leereszkedett volna a völgybe, megkereste tekintetével a házak rengetegében a kórházat: zöld fák között látta meg szürkéspiros tetejét. Mintha hirtelen hívó szót hallott volna, sietni kezdett.

Kimondja-e a haldokló azt az utolsó szót, amit esztendőök óta vár? Kinyújtja-e felé kezét a halál nyirkos kábulatából, úgy mint a gyermekkor hajnalain, mikor kézenfogva mentek a Lágymányos porában, az égető reggeli napban, a strand felé? Úgy mentek, akár két jóbarát, és azóta soha nem mentek úgy, az évek rossz, gyanakvó idegenkedést növesztettek közéjük, úgy lépett apja lakásába, mintha egy idegen hajlékba lépne be tapintatlanul. Az apa nyugtalan tekintettel figyelte, lapult előtte és ő látta: retteg, hogy egyszer megkérdi tőle azt, ami közöttük van.

Tudta, hogy az apa megcsalja; hosszú esztendőök óta tudta már. Hazugságban éltek; az apa mindig hazudott és ő meg azt hazudta, hogy elhiszi a hazugságot. Tehet-e szemrehányást magának, amiért nem volt kedve és bátorsága megvárni azt az órát, amikor megmondhatja neki: tudom, hogy kifosztottál, de megbocsátok neked érte? Az apa akkor is hazudott volna: mindent letagad, sír és esküdözik; olyan könnyen sírt és esküdött!

De végül is meg kell mondania; nem mehet el a megváltó szó nélkül! Most már futott, idegesen pillantott órájára: nyolc előtt oda kell érnie! Az idő rohant, de babonásan irtózott tőle, hogy taxiba üljön; nem bízott benne, hogy a kocsni odaviszi, közben talán történik valami, belerohannak egy teherautóba... A híd magasan lebegett a Duna fölött; hús fuvalom legyintette arcon, érezte, hogy bőre nedves a verejtéktől.

Átért, Pest magába nyelte. Mintha nagy erővel tudná csak leküzdeni a sűrű levegő ellenállását, tüdeje nehezen működött. Nők jöttek szembe, könnyű világos nyári ruhában lengtek a járda fölött, virágillat kavargott utánuk.

«Meg fog halni» — mondta magában. Bizonyos, hogy meg fog halni, nem beszél és nem mosolyog többet; nem érzett különösebb fájdalmat erre a gondolatra. A halált, az elmúlást nem találta fájdalmasnak; miért jajonganak az ittmaradottak a kórházak folyosóin? A halott elmegy, úgy távolodik el, mint egy nyári hajnal a Soroksári-úton, úgy megy el és úgy marad meg, mint a lágymányosi földnyelv és a régi fürdészek, mint az ifjúság, a gyermekkor, az élet... minden.

A kórház elé ért; a kert hatalmas fái mozogtak a szélben, az ablakokon még égett az alkonyat éles vöröse, az árnyékok lomhán nyujtogatták karjukat, a levegő tele volt hársillattal és éterszaggal. Fölnézett: az apa ablaka világos volt. Ez megnyugtatta.

Fölsietett a lépcsőn. A folyosón apáca jött szembe. Tétován állt; a nagy csöndben egyenletes, tompa zajt hallott; fülét az ajtóhoz nyomta: az apa hörgött.

Óvatosan benyitott. Hunyorgott a villanyfényben. Nehezen tájékozódott. Az apa hanyatt feküdt az ágyon, néha kínlódva megmozdult; ajkát fölhúzta, nyitott szeme fehér volt, tele sápadtvörös érrel. Odalépett hozzá, megcsókolta: egészen hideg volt.

A fal mellett ült a család: testvérek, rokonok, mind az apa rokonai. Köszöntötte őket, de nem állt melléjük; az apa rokonai mindig idegenek voltak. Vártak; a rokonok órák óta vártak már.

Kint sötét lett, a fák belevesztek az éjszakába. Úgy érezte, ez az éjszaka elviselhetetlen súllyal nehezedik föléjük, úgy borul rájuk, mint egy vasbura.

Nézte a haldoklót: roppant messze volt már és nem érezte, hogy aki itt fekszik előtte a halál verejtékében, apja, akit szeretett. Tudta, hogy nincs többé hatalmuk fölötte; kisiklott közülük és elejtette őket. Megdöbönt: ilyen egyszerű ez?

De még mindig hitte, hogy az utolsó pillanatban fölül, homlokát ráncolja és tisztán, értelmesen bevallja: megcsaltalak, hazugság volt az életem és kár volt. Talán a kezét is kinyújtja, kezetfognak, mint két férfi, két barát; ez a kézfogás összeköti őket a halálon át.

Lassan éjszaka lett. Apáca jött be, leült az ágy szélére, megfogta a haldokló pulzusát. Később fölállt, keresztet vetett.

— Meghalt — suttogta. — Ne féljenek, még egyet sóhajt, de már nem él. Imádkozzunk.

Letérdeltek. Az apáca halkán mondta az imádságot.

Mikor odaért: . . . és bocsásd meg a mi vétkeinket . . . a halott melle gyöngén megemelkedett; hosszan sóhajtott: mindnyájan odanéztek. Ő is odanézett: ez volt az utolsó szó? Még sokáig figyelte sárga arcát: nem mozdult meg többé.

Senki sem mert közeledni hozzá. Az apáca lefogta a szemét. Keresztet vetettek.

— Kérem, menjenek haza — mondta.

Tétován, zavartan elindultak. A testvér, a legidősebb, a folyosón megállította őket. Kabátja belső zsebéből lepecsételt borítékot vett elő.

— Ezt azzal adta át nekem, hogy a halála után . . .

Mohón pillantott oda, elolvasta a címzést: a nőnek szólt, akiért minden történt.

— Gyula bátyám, nekem nem hagyott semmit?

A rokonok feszélyezetten hallgattak.

— Nem — mondta nagybátyja kurtán.

Elbúcsúztak. A kórház előtt megállt, itt a kertben megvárta, míg a rokonok kilépnek az utcára. Szél fújt és hűvös volt. A halottra gondolt. Gúnyosan mosolygott: következetes volt a haláláig. Az árnyak közt, a szélben, az éjszakában metsző, hideg érzés támadt benne, olyan, mint egy nyers, fanyar vihar. Egyedül van a világon és nincs többé, akinek megbocsásson. Ebben a pillanatban lett férfi: keserű, csalódott és magányos: igazi férfi. Főlnézett a csillagokra: élesen, könyörtelenül villogtak a feje fölött. Elindult hazafelé.

HENRY DE MONTHERLANT

Irta: Lovass Gyula

ISKOLÁSAN, életrajzzal kezdjük, arra fűzzük fel egy merész élet példáját és tanulságait. De nem is tehetünk másképp. Montherlantról nem lehet szólni csak életével kapcsolatban.

Családja spanyol és arisztokrata származású. Egyik őse XIV. Lajos udvaronca volt, egy másikat megöltek a forradalom alatt. Neve körülbelül üvöltő hegyet jelent, címere lángoló torony két kard között. Mindebben, ha úgy tetszik, van valami szimbólum életére. Mint ahogy abban is, hogy 1896-ban április 21-én született, Róma alapításának évfordulóján és a bika csillagászati jegye alatt. Szenvedélyessége, végletessége, ellentmondásai a gyerekből is kiütköznek. Sportol és ír, «inkább sportember lesz belőlem, mint író,» panaszkodik tíz éves korában egy barátjának. Barrést olvas és latin klasszikusokat. Hirtelenharagú, egyszer majdnem megfojt egy öreg tanárt. Spanyolországban jár s a Provence-ban bikaviadalon vesz részt. Egyik könyvében közli is a déli újságok cikkecskéit, melyek a tizenhatéves viadort dicsérik. Szereti a feszültséget, a veszélyt. A háború kitörésekor önként jelentkezik, de a szíve rossz, csak segédszolgálatosnak osztják be. Szindarabot ír, erősen önéletrajzi ízekkel (Exil.) a fiatalemberről, akit nem engednek a háborúba. «A papírpusztítóknak megvan az a képességük, hogy megmaradjanak mániájukban a legsúlyosabb idők közepett is.» — idézi később erre visszaemlékezve Chateaubriand mondását. Később mégis a frontra kerül, súlyosan megsebesül s katonai érdemkeresztet kap.

Háború és sport. Származás, nevelés és ifjúság zavarából a háború kovácsol egységes élményt. Az alig elmúlt háború füstölög első könyvének a *La Relève du Matin*-nek (1920). háttérében is. Az első könyv nem regény, (Montherlant különben is kevés olyan könyvet írt, amit regénynek lehet nevezni,) rajzainak egységet itt a gimnazista környezet, a katolikus internátusok levegője és a háború ad. Diákszemlélete Cocteau-éhoz hasonló. Van ezekben a gyermekekben valami keménység, még nem alkudtak meg az étellel, oly tisztán állnak vele szemben, ahogy azt csak gyermeki hit, türelmetlenség és tapasztalatlanság megkövetelheti. Éppen úgy csak a tettet látják, s a tettek értékében mindenkifölött

hisznek, mint alkotójuk. A háború tragikus kérdéseket ad föl a társadalomnak, s méltóan csak ezek a fiatalok felelnek rá. Nem csoda hát, ha Montherlant dicsőíti ezt a drága kort, az élet zenitjét. A «kollégiumi dicsőséget» éneкли s a nevelőktől azt követeli, hogy hagyják magára az ifjúságot. Bátor, modoros és zsúfolt ez a könyv, mint minden fiatalkori írás. D'Annunzióra szokták hasonlítani s Montherlant maga is bevallja túlzott pompájának olaszos ihletettségét. De lírai ereje s ellentmondás kedvelése, a legidőtállóbb montherlanti tulajdonságok már itt is feltűnnek.

Közben már itthon van s nem tud beleilleszkedni a békébe. Arisztokratikus morál él benne, de férfias és hősi cselekedetekre a béke nem ad alkalmat. Fiatalsága korlátlan életet követelne. A háború testi megpróbáltatása után most kellene élvezni az érzekeinket, a világot. De az emberek a békével sem tudnak élni, kicsinyesek, gyávák s körülbástyázzák az életet korlátokkal és parancsokkal, a világ élvezését is megromtják törvényeikkel. Megnehezítik az életet olyan fikciókkal és dogmákkal, amikben nem hisznek s amiket maguk alkottak. Az *Álom* (Songe, 1922) ebből a békéből néz vissza a háborúra s egy nemzedék kiábrándulásának szemszögéből hívja vissza a háború képét. «A fegyverek ideje nem a törvény ideje.» A háború a szabadság, a háború pompás kaland a magát kereső fiatalembernek, tisztító, nemesítő kaland. *Alban Bricoule*, az *Álom* hőse épúgy önként megy a háborúba, mint Montherlant. Az étellel egyszer szembe kell szállni — tanítja Alban — merni kell, áldozni kell, hogy elnyerjünk valami nagyobbat.

Ekkor a douaumonti katonai temető bizottságának titkára. Öt évet tölt el a temető munkálataival. Ezeknek a napoknak az emléke a *Gyászének a verduni halottakért* (1924). Remek páthosz, páratlan lírai erő s a legszebb sorok, amit valaha a háború halottjairól írtak. De benne van a fiatal háborús nemzedék ideológiája is, az embert nevelő harcról a fegyvelemről s az áldozat fönségéről beszél. Csak éppen a hivatalos háborús úszítók remélik hiába, hogy közéjük áll. De nem is békepárti, pedig az emberek abban az időben mint üdvösségükre esküsznek a békére. Körkérdések járnak, hogy mikép lehetne a világbékét a leghathatósabban előmozdítani. Ő is felel: «A békét kell a háború nivójára emelni — mondja —, hogy az emberekben, legnemesebb és legférfiasabb részükben fel ne támadjon ismét a háború kísértése».

Ha elégedetlen is a béke társadalmával, a sport egyelőre alkalmat látszik nyújtani hősi ideálja kiélésére, nemesebb és férfiasabb életformákra. A rekordban például a férfias (háborús)

győzelemnek milyen emberi formáját találja fel! A testi kiválóság szembeszökő, a nagy teljesítmény elvitathatatlan, nem lehet lekicsimyelni, mint a szellemi alkotást. A labdarúgás a háborús bajtársi szeretetnek és fegyelemnek milyen mása! A sport nemcsak elmélet neki. Tagja egy labdarúgó csapatnak, s jó időt fut száz méteren. Néha ő is korlátokat teremt magának, szigorúan, sportszerűen él, nagyanyja házában, Neuillyben minden este kilenckor fekszik s Szent Ágostont olvas. Máskor hihetetlenül sokat dolgozik pihenés, jóformán alvás nélkül, s ösztöneit és vágyait gátlás nélkül, siető mohósággal valósítja meg.

A sport felé tett kitérés emlékeit a *Les Olympiques* két kötete őrzi. (*Tizenegy az aranykapú előtt. A kardok árnyékában nyugvó paradicsom.*) Elsősorban nem a sportideológia fontos bennük (a kötetek a sportimádat elleni figyelmeztetésekkel kezdődnek és végződnek), hanem a sportpályák levegője, szerelem, barátság lélekformáló ereje. Versekben és lírai prózában ünnepli a sport csodáját s a sportban kialakuló és magát megtaláló új embert. Egész sor vázlat beszél a testkultúráról, egy *Előszó* a box fiziológiájához, egy *Előszó* a bikaviadalok művészetéhez, s egy regény a *Les Bestiaires*. Ennek is *Alban Bricoule* a hőse, de Alban itt fiatalabb még, mint az *Álomban*, a tizenhatéves Montherlant tér vissza s az egész zenekar, a dél iránti rajongás, a bikaviadal veszélyesen férfias kalandja, a szenvedélyek, a test elsőse s az áldozat teremtő ereje.

Ez a háború és sport jegyében mozgó korszak 1924-ben hirtelen megszakad. Montherlant elutazik Franciaországból. A hősi temető bizottsága befejezte munkáját, feloszlott, nagyanyja meghalt, a neuilly-i ház üresen maradt, «a halál becsukta a szobákat egymás után». Rokonság és hivatás nem köti többé s rosszkedve nő csak: az ország semmit sem tanult a háborúból, az emberek békehisztériával vannak tele s indokolatlan reménykedéssel. A *Gyászéneket* a frontharcos szövetség hivatalos lapja agyonhallgatja. A sport is hozhatott valami kiábrándulást, mert a *Les Olympiques* harmadik kötete sohasem jelent meg. Aztán az utazásnak is van csábítása. Az utazás is kaland, s a kaland a háborúval rokon. A kaland lehetőséget nyújt rá, hogy odaálljunk az élet elé, készületlenül és váratlanul találkozzunk vele, legégszebb magunkat, férfiasságunkat s harcosságot érnyekünket váltja ki belőlünk. Csak a kalandban lehet valaki «egész ember», csak a kaland egész tett és egész élet.

Nemcsak az emberek dogmáit únta el, de azokat is, amit maga teremtett. Szabadságra vágyik, nyílt tengerre. Az európai

új utazásdivat és kozmopolitizmus első hullámaival indul ő is, hogy «átadja magát, annyi év fegyelme után, a tétlenségnek és ellágyulásnak».

Az üldözött utazó. Az «üldözött utazó» négy-ötéves válsága kezdődik ezzel. Útjait eléggé megszabja ifjúsága. Egyedül dél érdekli, dél, ahova vérmérséklete és származása húzzák. Spanyolország és Északafrika inkább hazája ebben az időben, mint Párizs. Oda csak két vonat között ugrik fel néha, Rómából Madridba menve. Szenvedélyes rohanás egyik helyről a másikra («azt az örömet szeretem egyik-másik emberben és némely helyen, amit akkor érzek, ha otthagyhatom őket...»), nagy tempójú s látszólag értelmetlen, tervtelen kalandozás, mintha menekülne valami elől, ilyen a «tétlensége». «Fantomok zsákmánya vagyok, uralkodnak rajtam s egyik partról a másikra hajtanak a Földközi-tenger medencéjében. Úgy járok-forgok körülötte, mint az állatok a ketrecükben, vagy mint a mesebeli bűnhödők, örökös futásban, utólréni a képzeletemet... marseillesi mistral, almeriai forgószél, Tanger hideg-meleg napjai, algiri vízőzön, tuniszi por, nápolyi bűz, ez az egész kedves dél és ifjú, szeles melege... sehol ilyen szerencsétlen nem voltam még...»

«Az üldözött utazó» négy éve Montherlant életének legérdekesebb korszaka. Útja voltaképpen boldogságkeresés. Hogy a boldogságkeresés válsággá nő, azt Montherlant nagy érzéki szomjúsága s késői, igazában csak ekkor kirobbanó fiatalsága okozza. Eddig keveset látott az életből, a háború és a sport fegyelme akadályozta. Pedig az egész heves és zsúfolt életet akarná. Az abszolutumot a valóságban keresi, az érzéki világ, az élet változatos formái jelentik, szerinte, egyedül azt a létezőt, amiben hinnünk és remélnünk lehet. A valósághoz kell ragadni, az érzékekre hagyatkozni, azok nem csálnak meg. Az ember, aki nem nyomja el vágyait, hanem mindig teljesíti, aki így kiteljesíti magát cselekedetekben, az az abszolutumot valósítja meg. A *boldogság a vágyak teljestése*. A filozófia pogány. Montherlant ezidőtájt arab írókat olvas és Pasiphaeről ír legendát: «Amit akartam, végrehajtottam — mondja Pasiphae —, a vágy és fájdalom lecsukódik, mint két szemhéj, a világ és békéje visszatér belém».

1924-ben úgy indul el, hogy nem bízik már csak a *féerie*-ben. A *féerie*, költészetének megvalósítása, filozófiájának gyakorlati kivitele: az, hogy vágyainkat a legpompásabbra építsük és legteljesebben végbevigyük.

A *féerie* lényege, hogy nem a valóság a fontos, hanem a kép-

zeletünkkel meggazdagított, kiszínezett élet. Nem a dolgok zavarják meg az embereket, hanem a dolgokról való vélemény. De a dolgokról való véleményt, szerinte, módunkban van magunknak alakítani ki. Egy hősről azt írja: «Megkísérelte, hogy romantizmus és önzés segítségével olyan világot alkosson, amelyben nem kell szenvednie, s ez sikerült is, mert az emberi természet igen tökéletes».

De mi lesz, ha vágyaink ellenkeznek egymással? Mi lesz ha egyik napon egészen mást kívánunk, mint a másikon? Vágyaink ellentmondása nem lehet a boldogság akadály. Nincs szükség következetességre. Az emberi következetesség gyávaság és korlátoltság. Montherlant szomjúsága az egész életet öleli át. Minden ellentmondásával együtt. «A világnak semmi értelme sem lévén, igen helyes, hogy majd ezt, majd azt az értelmet adjuk neki. . . . Minden vélemény megvan bennem, egyiket a másiknak feláldozni szellemi becstelenség lenne. Minden egyszerre igazság és tévedés, tiszteletreméltó és nevetséges. . . .» Hogy minden igaz, hogy a morális állásfoglalásnak az ellenkezőjét is el lehet képzelni, azt már a *Kardok árnyékában nyugvó paradicsom* is kifejezi. Teljes élességében, egyszerre komolyan és frivolan a tételt *A vágy forrásainál* című kötet fejt ki. «Váltogatni kell az ideálokat, ahogy parfümöt váltogat az ember, vagy szobát a nap különböző órái szerint. . . . Az árulás ellenállhatatlan szomjúsága emészt! Olyan legyen számomra minden, mint a szereplő, akit gyűlölök nappal és imádok éjjel s annál jobban imádom, minél inkább gyűlöltem.» (Syncretisme et alternance.)

Ez a *váltogatás* (alternance) a teremtő áldozat újrafölvétele. Fel kell áldoznunk a mai állásfoglalást, meg kell tagadnunk, csak azért, hogy holnap valami újat izlelhessünk. A kötet egyik tanulmánya *Peregrinosról* szól, a görög filozófusról, aki annyi különböző személyiséget váltogatott magában, hogy kortársai Proteusnak nevezték, s aki elégette magát máglyán, azért, hogy megmentse magát az örökkévalóságra.

A *féerie* néha a legjobb reményekkel kecsegtet. «A boldog gyönyör szellőitől hajtva kikötöttem a legvonzóbb szigeten, ahol a legpompásabb lények laktak. Végre! — kiáltottam fel — én, aki csak gyönyörűségre való vagyok, itt vagyok hát igazi életememben. . . . Ezekben a napokban megérdemeltem *Dionysos* előnevét, ki életét ünnepek között tölti, *Athéndét*, akit nem érnek el a gondok, és az egyiptomi istenét, akit mindig fiatalörömű királynak neveztek.»

De itt is fenyeget az unalom és a csömör s jelentkezik egy

súlyos kérdés, életünk értelmének kérdése. «Nem híven másban, csak az érzékeimben, ha azok egy nap kihagynak (leselkedik már a csömör monstuma), marad-e valami, hogy kitöltse életemet?» A boldogságot időben el kell hát *«vágni»*, abban kell hagyni erőszakkal, hogy elkerüljük a csömört, s maradjon az életünkben még annyi küzdés, amennyi értéket tud adni neki. A boldogságot is váltogatni kell. Az alternance így alakul át a boldogság *«elvágásának»* tanává. Montherlant elmenekül még a boldog szigetről is, mielőtt belefáradna a boldogságba: «A hét, mely távozásomat megelőzte, a dolgok, amik között éltem, a mult bájába öltöztek, s a bennük rejtőző vég, elmúlásuk érzete felgyújtotta őket... egyszerre megszerettem valami hibát egy női arcon, mert tudtam, hogy ott fogom hagyni; még a sziget egy pontjának szúnyogjai is kedvesek lettek számomra: visszaadtam az életnek, ami pathétikus benne!»

Mivel lehet *«elvágni»* a boldogságot? Alkotás, szolgálat, megértés egyformán jó, de nem is ér többet, mint elutazni egy szigetről, mert velük sok minden kerül az életbe, ami önmagában teljesen haszontalan, amiben nem tud hinni a nyugtalan ember s amit nem is kíván. «Mennyi dolgot kell elérnem, amit valójában nem kívánok!... Nem tudom, hogy mire jó az áldozatom — mondja Alban — s azt hiszem, hogy olyasmire áldozom magam, ami semmi, vagy egyike azoknak a rögeszméknek, amiket gyűlölök... Így éltem, ismervé a dolgok hiábavalóságát, de úgy téve, mintha be hagytam volna csapni magam.»

Igy él a boldogsághajszolás és a nemkívánt dolgok váltogatásának circulus vitiosusában. Nem tud megmaradni sehol. A *Madridi karnevál* nyíltan beszél az 1925 és 28 között történetéről: amihez ért, megpróbálta és mind eldobta.

Ebben az időben keveset ír, elsősorban az élet foglalja le, az, hogy hogyan gyötörje és hogy mentse meg magát. Nem dolgozik, csak *«azokon a napokon, amikor esik az eső, vagy amikor fáradt, hogy kikezdjen az élettel»*, tegyen, cselekedjen valamit. Mégis legerőteljesebben ekkor látszik meg, alakul ki írói jelleme, a *Vágy forrásainál* extatikus tanulmányaiban és vallomásaiban, a spanyol vázlatokban s a *Kis castiliai infánsnő* két szabályosan ellentétes részében. Emelkedettség és cinizmus jól adagolt keveréke, líraiság, erő és gúny hatalmas ritmusa jellemzi stílusát, lángoló oldalak után egy zárójelbe tett félmondat mindent eloltó hidegzuhanyával. Az olvasóval gonoszul és ravaszul játszik, mindig kitalál valami új fordulatot, hogy leverjen, elcsodálkoztasson vagy éppen elkedvetlenítsen. Ez a gyengéd és erő-

szakos Montherlant bizonyára nem fél tőle, hogy ellentmondjon önmagának s valószínű igen elégedett azzal a zürzavarral, amit személye és könyvei a közönség, kritikusok és esztéták seregében teremtettek.

Egy spanyol postahivatalban kiváltja leveleit : «Három frankot fizettem az újságkivágásokért, melyekben azt mondták rólam, hogy sisakos vadállat vagyok, hentes, plagizátor és apostata, hogy úgy írok franciául, mint egy spanyol tehén, hogy a hadi érdemrendet az utcán szereztem, hogy a bikaokozta sebem reklámoperáció, nem is szólva a csehszlovák újságról, amelyik megtett orosz táncosnőnek, Montherlantova lett a nevem s hatyú halálát táncoltam. Volt egy külön boríték is, egyetlen újságkivágással, amely szerint erősen meghíztam s ez is három frankomba került . . .»

A «szolgálat». Az üldözött utazó válsága látszólag minden külső ok nélkül múlik el. Montherlant legalább is így mondja. «Akkor lépek ki ebből a lelkiállapotból, amikor akarok.» Mégis megnézhetjük azokat az okokat, amiket a *Haszontalan szolgálat* előszava felsorol. Először is elmúlt a szomjúság, a «forr a bor» időszaka. («Barbarie se passa.») Miközben legérzékibb, legpogányabb könyveit írja s legjobban ünnepli a gyönyört, megbetegszik. 1926-ból négy hónapot tölt kórházban tífusszal. Kiújulnak a harctéri sebesülései is, Tangerben egy időre «50%-os rokkantnak» érzi magát. Az erő és a tett is tartogat csalódást. Volt értelme, szépsége a háborúban, de egészen más arcot mutat a gyarmaton, hódító és bennszülött viszonyában. A fehérek erőszaka meggyűlölteti magát, s keveredik dél örök érzelmi tanításával : «minden akarat és tett hiúság».

Csak a kérlelhetetlen őszinteségnek, csak a legteljesebb tényismeretnek van értéke. Az arisztokrata Montherlant Afrikában még a munkáskérdést is megtalálja. A gyarmati kérdés is sokban helyzetismeret és őszinteség kérdésének tűnik előtte.

Ugyanez a szemlélet nő az *Agglegényekben* Montherlant szenvedélyességén és szomjúságán át a «megdőbbentő leleplezések és megfigyelések halmazává (ahogy *Illés Endre* mondja), «melyek éppen vad sejtburjánzással egymásba nőnek». Egy család «elfáradása» három agglegényi életformán át : az *Agglegények* (az egyetlen magyar fordításban, *Illyés Gyula* pompás fordításában megjelent Montherlant-könyv) valahogy a szociográfiára hasonlít, s az is : szolgálat. De még inkább szolgálat akart lenni a *Homokirózsa* két kötete, amivel 1930 táján Montherlant Párizsba uta-

zik. Hőse egy gyarmati katonatiszt s bizonyára benne van a könyvben a gyarmati kormányzat minden szemete, minden visszássága és bűne. Bizonyára! mert a könyv sohasem jelent meg. Párizs vagy Európa megváltozott levegőjében az író úgy érzi, hogy az ilyenféle tisztítónak szánt leleplezés csak árthatna hazájának. Ebben az időben azt is megakadályozza, hogy drámáját, az *Exil*-t németre fordítsák, mert a darabban egy francia anya nem akarja a háborúba engedni fiát.

Amit 1930—35 között megjelentet, az a szolgálat és öngazolás körében mozog. A *Fiatal lányok* sorozat első kötetei terükben s sokszor fogalmazásukban is még az üldözött utazó korából valók. A szolgálat jelleget kegyetlen őszinteségük, démoni, frivol nyíltságuk (szociografikus voltuk) jelenti, az öngazolást Costals-Montherlantnak a házasság és agglegénység kérdésével vívott küzdelme. Az ismeretes Montherlant-*botrány*, amely a körül forgott, hogy tényleg hozzá intézett, igazi leveleket közölt-e le a *Fiatal lányok*-ban az író, számunkra elsősorban valóságra s tényismeretre való törekvéséről beszél. Az utolsó kötet egy helye érdekesen fejtegeti a valóság és az irodalmi ábrázolás eltéréseit: Ha Mlle Dandillot unalmas, annak az az oka, hogy író nem akarta valószerűségét feláldozni az irodalmiságnak, vagyis a valósághoz hűen ábrázolta. Costals, a regény író-hőse természetesen nem veszi el Mlle Dandillot-ot, a nőket, mint minden élményt, csak megkóstolni szereti s aztán megszabadulni tőlük. Andréenak, aki éveken át rajongó levelekkel üldözte, végül találkozt ad, de a lány eltéveszti a találka helyét, s hosszú rajongása, szerelme elcsúszik egy cinikusan odavetett véletlenül. — De így jó — érzi Costals, aki a regény függelékében dühös tanulmányt ír a nőktől, mint a leprától megmérgezett nyugati kultúráról. (Innen az utolsó kötet címe: *Les lépreuses*.) Costalst irodalmilag megmenti vad elszabadultsága, áradó, hatalmas bolondsága, mániái, erős fantáziaéletének túlfeszítettsége. Montherlant szempontjából bizonyára az öngazolás is fontos. Conquistador lelkialkatú, mint hőse; az életből az erős élményeket hajszolja, de az alkotáshoz olyan szabadságra és nyugalomra van szüksége, amit a házasság nem adhat meg.

A *fiatal lányok* a valóságtiszteleten, a nyíltságon át érezteti meg a szolgálat levegőjét. Az igazi szolgálat késni látszik. A hivatalos politika undorítja, a jobboldaliság és baloldaliság egyaránt kicsinyesnek tűnik fel előtte. Tetszelegve ismétli a jobboldal hajdani szellemi vezérének, Barrés-nek mondását: «A legnehezebb, hogy együtt kell szavaznom a pártommal».

A mindennapi politikától finnyásan őrzött «nemesi» különállás választja el. De a mindennapi politika felett ott van a szellemi ember kötelessége. «A közönség és a tömeg nem adhat indikációt az írónak — mondja egy 1934-i sorbonnei beszédében —, mindenkinek joga van rá, hogy saját útján keresse az üdvösséget, az írónak leginkább.» Ki kell menekülnie a társadalmi és osztályérdekek hálójából. Csak önmagának felelős, a lelkiismeretének. Nem a siker a tettek értelme. Ha a lelkiismeret tud kötelességet, ha szolgálatvállalást parancsol a szív, akkor vállalni kell, ha tudjuk is, hogy céltalan, ha világos is, hogy reménytelen.

Egy sor cikk, tanulmány mondja ki ezt újra meg újra. A kötet címe: *Haszontalan szolgálat*. «A lélek mondja: Szolgálat, az ész mondja: Haszontalan.» Mintha Albant hallanók: «Igy éltem, ismerve a dolgok hiábavalóságát...» De azóta történt valami. «Ha a dolgok haszontalansága tegnap kétségbeejtett, ma megnyugtató...» De ez a megnyugvás még nem megtérés a szó laposabb és elhasználtabb értelmében. A franciák az önvádhoz majdnem úgy értenek, mint mi. (Ha nem jobban.) Montherlant a legnagyobbakkal és a leghirhedtebbekkel veszi fel a versenyt kegyetlenségben és nyíltságban, ha a franciákat vagy a francia-nyugati szellemet kell vádolnia. Az *Équinoxe de Septembre* a szeptemberi világválság naplóján át szidalmazza és gyalázza nemzetét. A franciák bűnösök, hogy sem a békét nem tudták megszervezni és megélni, sem a jövő háborúra nem tudtak eléggé fölkészülni. Bűnös a pacifizmus és a humanizmus síránkozó midinette-szellem. A könyv élesen München-ellenes, de állásfoglalását, francia szempontból legalább is, az azóta történt események teljesen igazolják. Háborúszemléletében hű maradt önmagához. A «megnyugvás» a stílust sem tette öreggé vagy unalmassá, ma is feszülő, bátor; ugyanaz a világot ölelő szomjú-ság van mögötte, gúnynak és nyugtalanságnak ugyanaz a bősége.

Megmaradt a régi, hősies magányosság is: Montherlant senkinek vezére nem akar lenni! Amit ír, csak önmagára érvényes, s rá is csak bizonyos időben. Nem fontos, hogy valaki «művet» hagyjon hátra, csak élni kell s megvalósítani magunkat. Nem akar nagyvá lenni azzal, hogy bárkit is nevel, vagy utat mutat. Gyakori egyesszám elsőszemélyében nincs több gög, mint azokban a számítókban, akik «mi»-jükkel pártok hatalmába, testületek erkölcsi erejébe, generációk közös érzelmeibe burkolják magukat.

«Az a közömbösség, amit annyian megfigyeltek a fejlődő

természetben — írja —, lehet a teremtő ember sajátja is, azé, aki magát pusztítja el gyümölcsöket hozva, mert ez a funkciója ; de nem szereti az embereket, mit sem vár csodálatuktól, még csak megbecsülésüktől sem, nem hízeleg neki a gyűlöletük, nem tulajdonít fontosságot sem nekik, sem magának, sem a művének ; csak megszabadítja magát időről-időre, öröm, szomorúság és fáradtság nélkül belső szörnyeitől és angyalaitól, mert erre van teremtve, mert nem tehet mást, s mert megmérgeződne, ha nem szabadulna meg tőlük. És az alkotásnak ez a formája sem nélkülözi, ez sem, a nagyságot ! Már pedig ez az én formám és nem is akarok másfélét.»

ALVINC, NOVEMBER 5.

*November öt. Alig van még hat óra tán
s Alvinc fölött ragyogni kezd a komor őszi hold,
egyszerre úgy kezd fájni ez a délután,
miként Mikesnek Rodostó, ahol bűnhödni volt.*

*Falevél hullását egyedül hallgatom . . .
mély seb az ég, a vidék csöndbedermedt múmia,
az idő múlását számolom magamon
s ácsorgok. A vonatnak soká kell indulnia.*

*Alszik az állomás, szél kesereg fölötte,
van, ki meg se hallja s ki hallja: tudja mit dalol,
s ki tudja: húszéves sorsnak elesettje
s olyan a fény szemén, mint gyertyaláng ravatalon.*

*Húsz év . . . húsz nehéz tél, húsz meddő aratás,
fojtó levegő, könny, «proces verbal» és cenzura,
fejlehardtva tudni: kenyered harca más
nép öklét edzi s nem vagy már nyelvednek sem ura.*

*. . . Téli illat száll. Fázom. Vonaton várom
s feleszmélek: most felszabadulás harangoz át
felvidéki esten. Zúg, ölel Komárom! . . .*

De Alvincon komor a hold s a szél kesereg tovább.

KORTÁRSÁK

NÉMETH LÁSZLÓ

Irta: *Marék Antaf*

Iró közönség nélkül! A közönség beül a színházba a Villám-fénynél vagy a VII. Gergely előadására, áthömpölyög figyelő tudatán a lávaszerű, ijesztő élményanyag, amit tárgyismeret hiánya és a kergető idő rövidsége miatt nem tud elég jól percipiálni s mire kijön a színházból a tavaszi estébe, az író egy lépéssel sem jutott közelebb hozzá. Az olvasó kezébe veszi a Tanu évfolyamait, Németh László regényeit, röpiratait s mire dicséretreméltó kitartással átvergődik rajtuk, hiányérzete támad. A lélek itt-ott felharsanó örömen, rejtelmes úton feltámadó sejtésen túl úgy érzi, nem kapott feleletet kételyeire.

Az író, hogy korszerű hasonlattal éljünk, búvárruhába öltözik, oxigénnel telített búrárt rak szép, emberi fejére, leszáll a tenger mélyére, hogy megpróbálja hozzájutni az elsüllyedt hajótesthez. Ime az ismeretlen, formaruhájában deformált modern hős, kinek élete az oxigént vezető gumicsőtől és az oxigén apparátust kezelő legénység figyelmétől függ. Feladata egyedülállóan nehéz. A nehéz acéllemezek mögött fáradt kopogtatás hallatszik, a legénység még él, de már sorsában hordja a halált. Így képzelet az író a magyarság sorsát, ilyen kilátástalanul mélyen heverőnek, ilyen oxigén-szegénynek. Hősi elszántsággal menteni akar, de az acéldrótok elszakadnak, a tengeralattjáró még mélyebbre süllyed s neki nem marad más feladata, mint az, hogy felhuzatja magát, odafent pedig fáradtan tűri, hogy a búrárt lepróbálják fejéről és megtöröljék veritékes homlokát.

Németh László pesszimizmusa, amely a Kisebbségben című, az 1939. évi könyvnapra megjelent röpiratban válik szinte első ízben optimizmussá, az ellentmondás viharát keltette az írástudók körében. A magyarság sorsának vigyázó doktora — Németh László — orvosi bulletinjeivel nem nyugtatta meg az aggódókat, túlzottan sötét képet festett a beteg állapotáról, gyógykezelésével pedig gyanút keltett a beteg előtt. Németh László írói nagyságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ezeket a vaskos tévedéseket is a tehetség különleges mérőeszközeivel mérték vitatói és mint a tiszta ész jószándékából fakadó lapsust

majdnem elfogadták, legalább is komoly vita alapjául beállították.

Mi hát a titok, mely ezt a kulturált, de nyugtalan írót elzárja az egyetlen éltető napfénytől, a közönség jóleső vagy ítéletet mondó véleménye elől? Nyilván elsősorban az exkluzivitása, az anyag önkéntes megválasztása, mondanivalóinak teljesen és tévedésekkel teli egyéni beállítása, ugyanakkor az egyén gögös eltávolodása a műtől. Másodsorban az a tény, hogy Németh Lászlót megelőzték a korszerű reformok egyéni módszereiben és hangszerelésében és az, aki őt megelőzte, egyéniségében is gigantikus kortárs volt. Harcmódorában az eddig elért eredmények teljes elvetése, ugyanakkor új, veszedelmes tételek felállítása. Nem utolsó sorban pedig az a tény, hogy a közönség nem rendelkezik az író megértéséhez szükséges tárgyi ismerettel. Ki olvasta el a magyar középosztályból a teljes Eötvöst, Kazinczy valamennyi művét, Bessenyei Tarimenesét, Csokonai leveleit úgy és annyira, hogy Németh Lászlót kellő esetben kontrolálni vagy éppen neki ellentmondani tudna.

Ezek után essünk kétségbe? Parentáljuk el szép szavakkal az írót, kinek meg kell várnia korát, amely megérti és méltányolja őt? A magyar irodalom Wagner Richardja-e Németh László? Szidjuk-e a közönséget, mely nem érti mesterei szavát, közönyös és felületes, kiszámíthatatlan vagy kulturátlan? Adjunk tanácsokat, amiket az író minden bizonnyal nem fogad meg, hanem megy tovább a magaválasztotta, sorsküldte útján?

Nem.

Debrecenben nem egyszer találkoztam híveivel. Érdes és szenvedélyes vitáink voltak Németh Lászlóról. Soha meg nem győzhettem őket, soha meg nem győzhettek ők engem. Egy generáció él ebben az országban, idősebb kortársak sem kivételek, kiknek csónakját ő oldotta el, vitorláikat az ő szellemi dinamikája duzzasztotta az irodalmi vizeken. Németh László után szárazföldön is tódult a hívek és barátok tömege, mert jaj, ez az ország a jó és méltó vezérek nagy híjjával vagyon. De a vezér nem egyszer vágott kartácsot soraik közé és űzte el őket a magánosság hegyére vagy még távolibb tájakra. Lehetetlen itt Szabó Dezső hatását fel nem fedoznünk. Az irodalom nagy bajvivója, herosza és cézárja, a rettenthetetlen férfiú nem találhatott tehetesebb tanítványt Németh Lászlónál. A Tanu, amelyet utolsó betűjéig Németh László írt, amely felé pedig a fiatal kritikusgeneráció halálos nosztalgiával vágyakozott, az ostor, amellyel sebeket ejt nemzetén és barátain, a szenvedélyes hang, ami úgy

zeng, mint viharral vert erdőben a megfélemlített vadállat bőgése, az irodalom valamennyi ágának hősiessé művelése, megannyi jel, melyek láttán gondolnunk kell a nemes elődre. Mindez azonban nem von le semmit Németh László értékéből. Egyik fiatal esszéistánk szerint Babits tanítványa. Lehet, hogy Babits tanítványa is. Németh László sem kivétel, ő sem vonhatta ki magát a kor szellemi nagyjainak hatása alól. Fellépése idején befejeződött a magyar irodalom csodálatos forradalma. A csatatéren elszórta heverték a törött fegyverek, amikkel Ady élve maradt szellemenek ellen küzdöttek derék akadémikusok és félrevezetett írók. Németh László felszedte a törött fegyvereket, gazdátlan lóra ült és új harcot kezdett mindenkivel, baráttal és ellenséggel. Ugyanakkor Szabó Lőrinc mellett József Attila indult el Szegeden, Erdélyi József, Féja Géza, Tamási Áron és a többiek. A dandy irodalom felett meghúzták a lélekharangot. Molnár Ferenc, Bródy Sándor, Szomory Dezső gálans irodalma helyén növekedett, izmosodott egy nemzedék irodalma, amely nemzedék képviselői a népből és a köznemes ősök arcával jöttek szorongó lelkükben, kik az őszinteség és igazság, a magyarság és a mítosz eredőiből teremtettek a magyarság arcára hasonlatos irodalmat. Ez a nemzedék már poroszkáló lovon találta Németh Lászlót, törött fegyverekkel kezében, zsoldosok nélkül és barátok nélkül, a hős pózával gyermekes arcán, de jól suhintó karokkal és vezéri attitűddel. Ez a generáció nem értette a nyelvet, amellyel a vezért a sereg élére állította volna, de a vezér sem tudta a vezényszavakat, amikkel a tettekes sereg végérvényesen és mindhalálig mögéje sereglett volna. Németh László is éppen úgy elmulasztotta a lélektani pillanatot, mint nagy elődje: Szabó Dezső.

Mérhetetlen energia duzzad Németh László szellemi izmiban. A Tanu egyik számában olyan hatalmas, szinte könyvtárra menő programot és beszámolót adott, regény, esszé, színdarab stb. címekeket, amik egész bátran egy egész emberi élet munkanyagát szolgáltatathatnák. De Németh László szinte valamennyit megvalósította, a politikus felületességével, a kritikus göggyével, a költő könnyedségével, de tehetséggel és lendülettel. Ez a küzdelem az irodalom valamennyi mezején az igazság kényelmetlen páncélöltözékében más írókat már régen menekülésre készített volna. Más író már régen levette volna a kényelmetlen felszerelést, megmutatta volna gyenge pontjait, hol sebet üthetnek rajta ellenségei. De Németh László emberi szerénységével ellentétesen megmaradt írói göggyben, örökös harci felszerelésben, örökös harci állásban, soha, soha megpihelve, soha vetett ágyban.

Nincs alvezér, ki e kényelmetlen harcban felváltaná és harci készenléttől mentesítené. Külön sorstragédia, hogy az írók, akik nyomában gázolnak az évek titokteli világa felé, nem találják meg azokat a színeket és árnyalatokat, azt a horizontot, a levegőnek azt a fénytörését, ami a tanítómester sorsát oly végzetesen irányítja.

Rohanjunk át a fiatalságában is gazdag és érdekes élet néhány irányvonalán. Németh László kritikai jelentősége az, hogy szakított a barátság kritika egymásdícséretével, keményen, folyton támadva mondott véleményt művekről. Ismételjük, művekről és csak nagy ritkán emberekről. A legkisebb kultúrjelenséget is egy tágabb horizont és egy messzebb feladat hatalmas távlatába állította. A személy nem fontos, csak a mű — hitte Németh László s ebben a véleményében nem ingatta meg sem barát, sem ellenség.

Novellával nyert első díjat a Nyugatnál, nem sokkal később a magyarság európai helyzete ihleti írásra. Gondolatmenetének lényege az, hogy az európai kultúra megújodást a görög szellemiséghez való visszatérésben nyerhet. Magyarországból «kertországot» akar teremteni, mely az egybehangolt ideális Közép-Európa megbékélt világában fejlődne egy nyugati szocializmus érája alatt.

A regényíró Németh a Gyász című regényében Kurátor Zsófi kemény arcélét villantja elénk, egy zsúfolt, keményen koppanó sötétfelhős próza sorain keresztül. A Bűnben Kovács Lajos és dr. Horváth Endre — az utóbbiban megtaláljuk a Villám-fénynél orvosának körvonalait — sorsát olvassuk. Itt már felhígultabb, lazább a mondanivaló, már nem olyan zsúfolt, mint a Gyász vagy a Napkelet hasábjain megjelent Emberi színjáték. Az epikus nyugalma itt már visszatartóztatja az író a rohanás izgalmától és gyors, szaggatott lélegzetvételtől.

A legnagyobb vihar, amit Németh László indított el, az volt, amikor Budapestről vádat emelt az erdélyi magyarság vezetői ellen, ítéletet mondott és a halállal jegyezte el őket. Németh Lászlót Erdélyben ismerték el legelőbb, ott volt műveinek sikeres «ősbemutatója», hogy divatos szóval éljünk. Pesten még javában támadták, amikor az erdélyi lapok hevesen védelmezték. Ez a megmagyarázhatatlan ítélet súlyos felelőssége alól még ma sem mentették fel Németh Lászlót. De éppen ilyen vihart arat Kisebbségben című új röpiratában azzal a szinte egyedülállóan vallott nézetével, hogy bizonyos szempontból előnyt lát az ország megcsonkításában. A seb még meglehetősen sajog,

magyarok élnek szerte a világban üldözöttek, megfosztva a szabadság éltető levegőjétől, sírok domborulnak szuronyok árnyékában, miket nem látogathat a hozzátartozó. Még nem bizonyos, hogy a seb, amiből a magyarság még ma is vérzik, valamikor is jótékony hatással lesz a szervezetre. De felhorkannak az irodalomtörténészek Vörösmarty értékelése miatt is, aki «elsüppedt ember az elismert lángész trónusában». Kazinczy mögött hatalmas pusztulás maradt. Kisfaludy Károly csak az Auróra kötetecskéit hagyta az utódokra, mert őt magát Kazinczy elpusztította. Hig magyarság, jött magyarság, mély magyarság csupa új fogalom, amikkel való megbirkózására máris gyürkőznek az ebbe vagy abba a kategóriába tartozó írástudók.

Minden Németh-mű felett felhők tornyosulnak, miknek ellenétes pólusaiból villámok cikkáznak s világítják meg pillanatnyilag és ijesztően a tájat. A villámhárító nem használ, régi irodalmi értékelés, tankönyv és ex cathedra vélemény mit sem ér itt. A villám kikerüli még a villámhárítót is, szakít a természeti törvények ijesztő biztonságával, oda vág éppen, hol békésen ül együtt a család. Védekezni kell, de a döbbenet megbénítja az embereket. Hinni kell egy végzetben, egy földöntúli világ végzetes szándékaiban, különben nem értenők a jelenségeket és hiábavalóan védekeznénk ellene.

A magyar irodalom bujdosó kuruca tárogatóján reményteltő dallamokat fúj sorsunk reménytelen rengetegében. Végre korához mértén fiatal. Vaskos tévedéseit is szívesen elnézzük, érdekes kísérlet hűvös és tárgyilagos szemlélődésével figyeljük és együtt mondjuk az íróval: a magyar író legyen aszkéta, a mély magyarság szava legyen művelt, éljen a szegényekkel és ne féljen a magányosságtól. Hozzátesszük még, legyen őszinte és aggódásain túl optimista. Az élet szereti a fényes hajnalokat, a harmattal áztatott füvet, a báránnyelű egert és rettenve gondol a viharra, amely fekete felhőket görget a háza és a virágokkal színültig teli kertje felé...

Lajos Iván németellenes pamfletje a külföldi sajtó reflektorfényében

Lajos Iván hirhedt könyve körül, amely «Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében» címet viseli, az események lezajlottak. A jobboldali sajtóban a könyv szerzője megkapta már azt a politikai kritikát, amelyet megérdemelt. A parlamentben is lezajlott az a vita, amelyet az ellenzék támasztott. A miniszterelnök nyilatkozott a kérdésről. Sőt a külügyminiszternek azaz emlékezetes nyilatkozata, amelyben Németország ellen megindított suttogó propaganda ellen foglalt élesen állást, nagyrészt Lajos Iván könyvére volt vonatkoztatható. Nyugodtan meg lehet állapítani, kevés olyan írásmű jelent meg Magyarországon, amelynek akkora visszhangja lett volna s amelynek politikai következményei is oly súlyosoknak mutatkoztak volna, mint éppen Lajos Iváné. A végső szót és a végső ítéletet a könyvről az a végzés hozta meg, amely a könyv elkobzását rendelte el.

Felesleges volna talán ezután Lajos Iván könyvéről írni. Mégsem felesleges. Nem felesleges pedig azért, mert a könyv nem régen megjelent angol fordításban és aki nem jutott hozzá eredetiben még akkor, amikor lehetett, ha tud angolul, elolvashatja ma fordításban. Ezenkívül még mindig aktualitást ad a könyvnek az a körülmény, hogy most már a külföldi visszhangját jobban meg lehet ítélni. Az eredeti magyar kiadás megjelenése után külföldről csak propagandaízű visszhang érkezett. Az angol fordítás megjelenése óta azonban már itt-ott komoly észrevételeket is lehet hallani külföldi körökből. Nem beszélünk ezúttal arról a válaszról, amelyet magyar nyelven Berlinben adtak ki s amelyben pontról pontra cáfolják Lajos Iván németellenes propagandájának anyagát. Szóvátesszük ellenben az olyan megjegyzést, amely külföldön a könyv valódi tartalmát és értékét illetően jelent meg olyan körök részéről, amelyek németbarátsággal nem gyanúsíthatók.

A Le Temps egyik számában olvashattuk például a következő megállapítást róla:

«Ez a munka, amely a német forrásmunkákra támaszkodik, tényekben és számokban bizonyítja, hogy a német birodalomnak kevesebb esélye van ma egy háború megnyerésére, mint 25 évvel ezelőtt. A tétel lehet hogy igaz, de ha a könyv alkalmas is arra,

hogy a németbarát magyarok szemeit felnyissa, más országokban veszedelmes optimizmus keletkezését mozdíthatja elő.»

Mit jelent ez más szóval? Jelenti ez azt, hogy Lajos Iván könyve nagyon jó szolgálatot tesz Angliában is. Mégpedig jó szolgálatot tesz abban az értelemben, hogy az az angol, aki azt elolvassa, abba a hitbe ringathatja bele magát, hogy könnyű dolog Németországgal végezni. A német birodalom gazdasági és katonai ereje olyan gyenge, hogy egyenesen érthetetlen, miért tanusított Chamberlain a múlt év őszén engedékenységet Hitler Adolffal szemben? Miért volt szükség arra a politikára, amely a müncheni egyezményhez vezetett el? Alkalmas ez a propagandamunka arra, hogy igazolja Chamberlainnak azt a politikáját, amellyel garanciákat nyújtott egyes államoknak s amely garancia miatt holnapután már háborúba keveredhetik Németországgal? Miért nem adta volna Chamberlain a garanciákat és miért nem idézte volna fel ezen az úton azt a veszedelmet, hogy Anglia belebonyolódik az európai kontinensen esetleg kitörő olyan háborúba, amelynél érdekei közvetlenül nincsenek veszélyeztetve? A kérdésekre hiánytalan és pontos választ ad Lajos Iván, amikor az angol néppel elhitetheti, hogy Chamberlain mindent helyesen és okosan tett, mert hiszen a német birodalom katonai erejétől nincs mit tartania. Holtbizonyos, hogy ezzel a gyöngé állammal szemben az angol fegyver kivívja a végső győzelmet és ezzel a győzelemmel elintézi a nemzetközi problémáknak egész sorozatát, amelyet Németországnak, mint egyenrangú félnek a megjelenése a világhatalmak előtt idézett fel.

Ez a könyv Magyarországon állítólag azt a célt akarta szolgálni, hogy jobb belátásra bírja azokat, akik Németországgal karöltve akarják a trianoni igazságtalanság jóvátételét keresni. Ime, milyen egyszerű cél. Mennyire könnyen érthető és magyarázható egy magyar embernél, aki meggyőződésből védeni akarja azt, ami mindnyájunknak a legszentebb: a haza biztonságát és jövőjét. De mennyire megváltozik még a megértő ember véleménye is, mihelyt arról értesül, hogy ez a munka a legközönségesebb háborúra uszító propaganda eszközévé vált. Háborúra uszító, munkává vált egy olyan birodalommal szemben, amelynek tevékeny közreműködésével — egyedül ezzel és kizárólag ezáltal — szereztük vissza már eddig is Trianonban elveszített területünk egy jelentékeny részét. Háborúra uszító munkává vált egy olyan birodalommal szemben, amellyel együtt harcoltunk a világháború alatt s amellyel együtt maradtunk alul — nem a csatatéren, hanem abban az aljas propagandában, amelyet a belső frontok

összeomlasztására indítottak. Háborúra uszít Lajos Iván Angliában az ellen a birodalom ellen, amellyel Magyarország a legszorosabb barátságban áll. Ez az egyszerű tény. Ha most visszagondolunk arra, hogy akadtak lapok, amelyek széles mellel álltak ki Lajos Iván mellé és amelyek ráadásul még Lajos Iván nyilatkozatait is közölték, hogy fércmunkájának nagyobb nyomatékot adjanak, akkor joggal tehetjük fel a kérdést, vajjon van-e még ma olyan magyar ember, aki Lajos Iván vétkes ballépésének egész súlyát ne érezné át?

Nem lehet ugyanis arra hivatkozni, hogy Lajos Iván nem tehet arról, milyen hatást vált ki munkája Magyarországon és milyen hatást vált ki Angliában. Nem hivatkozhat erre egyszerűen azért, mert az ő munkáját az ő engedélyével és tudtával fordították le angolra. Hogy mi van a könyvében, azt neki kellett a legjobban tudni. Hogy milyen hatással van az olvasóra, azt legjobban neki kellett éreznie, hiszen a cél, amelyet munkája megírásában követett, előtte egy pillanatra sem homályosult el. Amikor hozzájárult könyvecskéjének angolnyelvű kiadásához, tudnia kellett a való igazságot, hogy ezáltal egy magyar ember uszít háborúra egy velünk barátságos állam ellen. Ezekután csak egyet kérdezőnk, milyen büntetést érdemel az az eltévelyedés, amely több mint vétek — súlyos hiba volt? Sőt az európai helyzet mai megvilágításában: ostobaság.

Drót

A MŰVÉSZT NEM VÉDI SENKI

Egyik komolynak tartott és szélsőségesnek nem mondható napilapunkban kiabált az egyhasábos cikk élén a következő cím: «Felakasztotta magát egy költő». (A «költő» idézőjel nélkül írva.) Megvan bennem a tisztelet a nyomtatott betű hitele iránt és éppen azért az első pillanatban érthető megdöbbenéssel jögtam hozzá a közlemény elolvasásához, közben nagy hirtelen végig villantak előttem költőismerőseim. Vajjon, melyikük lehetett?! Rövidesen meggyőződ-

tem azonban, hogy egy — háztartásbeli alkalmazott kétségtelesen sajnálatos öngyilkossági kísérletéről van szó. Az illető verseket is faragott — számszerint tizenkettőt — ezeket egy füzetbe másolta le és a rendőrségnek hagyományozta, hogy «értékesítsék és az érték járó honoráriumot fordítsák jótékony célra». Szóval: költő. Egyes rendőri riporterek hamar költővé avatnak valakit, aki leírt két sort, amelynek vége jól-rosszul összezseng. De ha csak ennyi lenne a baj! Az ok ugyanis még mélyebben és gyökeresebben ott rejtőzik abban a közfelfogásban, amelyet nálunk a költőkről

és az írókról vallanak. Ha valaki az újságokkal összekötetésben meg nem engedett pénzszerzési műveletet végez a saját javára és az nyilvánosságra kerül, a kamara — igen helyesen — siet kijelenteni, hogy az illető nem újságíró. De bármelyik testület, vagy hivatásszervezet is rögtön nyilatkozik, mihelyt jogszerűen a köpönyege alá bújik valaki. S ha az ipartestület kontárnak minősít valakit, ezt a véleményt perdöntő módon a sajtó is elfogadja. Csak a művész «vogel-frei». Ezt nem védi senki. S a cím éppen annyira szabadon felvehető, mint amilyen bőkezűen adományozható is.

Az iskolák megteszik a magukét tőlük telhetőleg, hogy reá-neveljék az embereket a irodalom és a művészet tiszteletére. Bevasodott előítéletekkel azonban nehéz megküzdeni. Társadalmunk átlagos rétege — tisztelet a kivételnek — remekműnek hirdetett dolgokról elhiszi, hogy azok, kényelemből, snobságból és még inkább azért, hogy műveletlenek ne lássák. De tovább nem megy. A művészetet magát még értékeli, ellenben annak művelőjét már nem tudja hova tenni. Az értékelés rangsorában egy jó költő, vagy művész alig áll magasabban előtte, mint a cirkuszi mutatványos. Másutt többlet, ha valakiről megállapítják, hogy költő, nálunk azonban degradálódik az emberek itéletében. Komolytalan bohém, nem tud sem-

mit rendesen elvégezni. S ez a lesújtó vélemény nem számíthat túlzásnak, ha tízezreket irányító úgynevezett nagy lapok szerkesztői sem tudják megkülönböztetni a verselgető szobalányt az igazi költőnőtől.

Mme Sans-Gène

Fascizmus vagy szellem?

Az egyik liberális lap cikkírója állítja fel a fenti alternatívát, korunk új eszmeáramlatait bírálva, s egyben örömmel állapítja meg, hogy a fascista eszmék minden hódításuk ellenére sem tudtak híveket szerezni a magyar írók táborában. De így van helyesen — állapítja meg — mert magyar költő «nem szegődhetik egy szellemellenes mozgalom szolgálatába.» Az illető nyilván nem tudja, hogy a fascizmus első sorban szellemi és eszmei mozgalom és már a háború előtt jóval megindult az olasz lelket forradalmasító gondolat, amelyből az Itáliát nagyhatalommá és birodalommal emelő fascizmus kisarjadt. Könnyű volna ezt bizonyítani, de nem teszem, mert fölösleges. Viszont megállapítható, hogy a túlsó oldalon hangoztatják ugyan a «politikamentességet», mindez azonban csak kegyes álarc, hogy a más véleményen levőket elhallgattassák. Arra jó, hogy monopolizálják és rákényszeríték másokra véleményüket. Az illető cikkíró megjegyzi ugyan :

néhány költő «gyanusítható», hogy rokonszenvezik ilyen «veszedelmes» eszmékkal, szerencsére azonban «műveikben nincs ennek nyoma». Mindez csak azt jelenti, hogy az «alaposan gyanúsított» költők komolyan veszik a politikamentességet, nem viszik bele művészetükbe, amit a kritizálókról nem lehet éppen elmondani. Kevesen vannak, ez valószínű, hiszen a konzervatívok, az opportunusok, az ingadozók és a kényelmesek száma mindig több azokénál, akik tisztán látják a jövőt és az emberi evolúciót kívánják szolgálni akár jólétük fölfalozása és hírnevük csorbulása esetén is. A fascizmus egyik tétele: *vasat* vagy *vajat*. Választhat ki-ki a kedve szerint. Az aranyborjú körül többen keringenek, meggyőződésből, de még többen jól felfogott érdekből, viszont vannak olyanok is, higyjék el, akik a *vaj* helyett a *vasat* választják.

Pasquino

JUSTITIA MÉRLEGÉN

Az, aki a «mérlegre» került, nem más, mint egy író. A pozsonyi bíróság tárgyaló termében játszódtott le a dolog. A kiadó-vállalat pert indított az író ellen, mert nagyobb előlegeket vett fel, azonban sornyi írást sem adott érte. A bíróság kötelezte az írókat a kapott összeg ledolgozására. Az író azonban tiltakozott az ítélet ellen és jellebbezett, úgy

okolva meg a dolgot, hogy őt nem kényszerítheti senki az írásra, ha nincs meg rá a hangulata, ihlete, adottsága. A pegazust nem lehet hámba fogni, s a múzsát sem lehet bírói paragrafussal kötelezni erre vagy arra. Az ügy mindenestre érdekes és elvi jelentőségű. Az író védekezésében körülbelül azt mondotta el, amit a társai igen hosszú időre visszamenőleg mindig hangoztattak, hogy a művészet szabad, azt nem lehet szabályok közé kényszeríteni, s nem lehet remekműveket parancsszóra létrehozni. A kiadó viszont, aki pénzéért ellenértéket akar, ha nem is éppen nagy lelkesedéssel, mégis kénytelen-kelletlen belenyugodott eddig ebbe. Századunk szelleme azonban, úgy látszik, e téren is reformot hoz, mert az egyik kiadó nem hagyva magát, a bírósághoz ment, az pedig ítelt, kimondva azt, hogy az író igenis «kötelezhető...» Megnyugtatóan említjük meg, hogy az ítélet még nem jogerős, a kiadó ugyan megnyugodott, az író azonban nem. A végkijejtelenél még más kimenetele lehet az ügynek, valami azonban kétségtelen: egy eddig megdönthetetlennek hitt elv kizököknt a helyéről, a múzsa bevonult a tárgyalóterembe, aktaszámot kapott, s az író pedig önmaga védelmére kénytelen volt átalakulni ügyvéddé. S elgondolni is nyugtalanító: mi lenne általában nálunk is, ha ez a pozsonyi per iskolát csinálna?! Hiszen a le nem dol-

gozott előleg itt is sem tartozik az ismeretlen fogalmak közé... — A «*wessen az előleg*», amellyel egyik írónk könnyed kezlegyintéssel elintézte a kiadó számára elveszett előleg sorsát, szálló-igévé vált nálunk. — Van azonban az éremnek másik oldala is: amelyik írónak ihlete ilyen hosszú időre kihat, hagyjon békét az előlegeknek.

Pasquino

Tallózás az írói baklövések sűrűjében

Aki csak valamennyire is figyelemmel olvas, reádöbbenhet olyan furcsaságokra lapok, hirdetések és könyvek hasábjain, amelyekben gyakorta tótágast áll az értelem, vagy ordít a magyartalanság. Nem érdektelen tehát megfigyelni, hogy a nagyközönség, de főként újságíróink és íróink hány «bakot lőnek». Jó magam, nem puszkavégre, csupán csak tollhegyre próbálok venni néhány ilyen elejtett bakot, hogy a magam részéről is szolgáljak az újabban megindult nyelvtisztogatásnak.

Egyik novellában olvasom: «Boldog derű sötétlett az arcán...» Csekélységem szerint ugyan csak a bánat, a gond, a harag sötétedhet az arcon, de a derű?! Igaz, hogy így szokatlanabbul hangzik, de ha az író effajta szokatlanságra pályázott, úgy szekundát érdemel.

Egy reggeli lap tárcarovatában ezzel találkoztam: «Békésen bégettek a tehenek»... Anynyira bégettek, hogy szinte nem bálványá meredtem a meglepetéstől, hanem báránnyá, holott farkas szerettem volna lenni, még hozzá harapós, mert ma-

gyar író, aki a tehenet «bégeti», az bizonyára nyávogtatja, job-bik esetben: bőgeti a bárányt. S hogy ez nem volt elírás, illusztrálok egy másik, ugyane vadászterületen lőtt bakkal: «Az orgonák violáztak». Ha már így állunk, ajánlok én egyet-kettőt kapásból: pl. A napraforgók rezedáltak, a nefejejtsek opáloztak... Úgy-e szép?

Az a kedves hölgykolléga sem lehetett járatos a természetrajzban, avagy órák helyett rendezvuzott az iskola mellett (?), aki azt írta: «A park fűvében és az út kavicsai között hideg kígyók siklottak tova»... Nonono, ez a park nem valahol Indiában van, ahol tényleg besiklik néha egy-egy «kígyó». De nálunk, Kakucsretyegén nem hinném, hogy csak úgy, szájkosár nélkül korzóznának a kelgyók, amelyek egyébként — ha látta őket az írónő — valószínűleg ártatlan gyíkokcskák lehettek...

Vagy hallott-e már kedves olvasóm agyonlőtt emberről, aki feljelentést tett?! Én nem, de olvasni, gyakorta olvasom: «Az áldozat felismerte gyilkosát»... «A lelőtt ember megtette a feljelentést...»

Az «Új Idők»-ben olvasom egyik cikkben: ... «Herder megjövendölte, hogy száz esztendő múlva a magyar nyelv a holt nyelvek lomtárába kerül.» Nem akarom azzal gyanúsítani az illetőt, hogy Herder jóslatával egyetért, ámbár szavaiból azt lehetne következtetni. Mert, ha azt mondjuk valamiről, hogy X. Y. megjövendölte a bekövetkezését, akkor azt úgy értjük, hogy csakugyan megtörtént a megjövendölt dolog. A meg ígkötő ugyanis a befejezettség, megtörténtség kifejezője. (V. ö. «Amit írtam, megírtam»). He-lyesen tehát azt kellett volna

írnia: «Herder azt jövendölte...»
— Vagy mellé fogtam volna?!

... «lélekbélátó tollal írt» —
böngészem egyik könyvkritiká-
ban. Őszintén szólva meghök-
kentem «a kórhű» címtől, s még
jobban a «lélekbélátó toll»-tól...
A könyv tartalmából kóstol-
gattam, de a szerző nem «lélekbé-
látó», hanem «hálózobába már-
tott tollal» — írt!

Egy művészeti kritikából:

Nem ugyan, mintha Berény
piktor lenne és szobát festene,
de hát mégis. Ez a piktúra —
mondja a tudósító — «nem *naturális*,
hanem *esztétikai* törvé-
nyeken épül, mint ahogy a ze-
neiség alapja is az az *exzaktus*
(így), amelyet az összhangzat
(= harmónia, mert azért tud
ő magyarul is), a *melódia* és a
ritmus alatt (!) értünk». Mármint
a tudósító. Én nem értek se
alatt, se fölött. S amíg egyfelől
mélységes megdöbbenéssel ve-
szem tudomásul, hogy «ez a
líraiság sokszor észrevétlenül és
raffinált módon lopakszik a
képre» — addig másfelől —
barátnője lévén a mókának —
igen örülök, hogy a *figurák* mégis
szerephez jutnak. Azt mondja
u. i.: «Érdekes, hogy amíg *táj-
kompozícióiban* az emberi *figura*
még szerkezeti szerepet is alig
kap, önálló *figurális kompozíciói-
ban* a formák ütemes tagozott-
sága, a foltok nagyvonalú keze-
lése, a *monumentálisig* fokozza a
hatást».

Sajnálom, hogy nem néztem
meg ezeket a figurákat, mert
még így olvasva is igen jól szó-
rahoztam rajtuk.

Séta közben derültem a kö-
vetkező hirdetésekben:

«S. G. ülő bútorasztalos».
«Saját készítményű festett bú-
torház.» «Aranyért, ezüstért, ék-
szerért mindenkinél legtöbbet

fizetek.» «N. M. élő baromfi-
kereskedő.»

Egy tudományosnak hirde-
tett értekezésből szedtem ki ezt
a csodabogarat:

Hunyadi János seregében,
a főurak fején lengedeztek — a
szerző úr megállapítása szerint
— «forgós kócsagok». Megboldo-
gult iskolás koromban úgy ta-
nultam: A nemes kócsag a gé-
mek családjához tartozó, hosszú
lábú és hosszúcsőrű nagy madár,
sehogy sem tudom elképzelni,
hogy ezek a szép madarak —
nyársra húzva — középkori fő-
uraink kalpagjain forogtak volna,
vagy igen mucai lennék?!

Hát a «csótáros kalpagról hal-
lott-e már valaki? Őszintén
mondva, én nem, pedig a női
kalapdivat, elég merész és meg-
hökentő, sokféle változatában
így joggal megijedtem, hogy
már a férfiak is... Ugyanis ol-
vasom, hogy valami ünnepsé-
gen «csótáros kalpag» volt X. Y.
úr fején. Úgy tudom, a csótár
(franciául: échabraque vagy
housse, olaszul: gualdrappa)
nem más, mint színes, bársony-
ból vagy posztóból (a hajdani
huszároknál — mint ahogy ezt
egy viselettörténeti könyvből
tudom — fecsekafarkúra (szabott
s rojttal, paszmánnyal, címer-
rel díszített jókora *takaró*, ame-
lyet a *ló hátára*, a nyeregbunda
alá tesznek. Egyszerűsített alak-
ban ma is látható a lovasrendőr-
ség lovain, díszkivonulás alkalmá-
val. Hát bizony farsangi fi-
guraként hatott N. N. úr, ha
fejére borított csótárral jelent
meg az ünnepélyen!

Ez aztán magyarság! Egyik
nagy ifjúsági egyesületünk or-
szágos központjából repült széj-
jel az országba egy cikkecske,
mely külföldi tanfolyamokra
hívja föl a figyelmet. A követ-
kezőkben éppen egy németor-

szági tanfolyamot ajánl: «A *kurzus* keretén belül, továbbá szakszerű *vezetés mellett* Wien nevezetességei *lesznek megtekintve*, valamint Wien környékére kirándulások *lesznek rendezve*».

Egy felvidéki beszámoló szolgál az alábbi botlással:

Még elnéztem volna, ha valamelyik fiatal riporter tollából származik ez az «elírás» azonban jól fémjelzett felvidéki származású író a szerzője. Így csak annyit mondtam: ejnye, ejnye, te is fiam, Brutus?! Az illető előkelő író Krasznahorka váráról írt színes tudósítást s közben a vár sírboltjában nyugvó gróf Andrássy Istvánnak, Rákóczi híres tábornokának fele-

ségét, Serédy Zsófiát összecseréli Korponayné Géczy Juliannával, a híres lőcsei fehér asszonnyal... s még hagyján, de ebből a téves forrásból más lap is merített, «okulására» a művelődni vágyó közönségnek. Mert ahelyett, hogy észre vette volna a hibát, mondjuk a munka iramában, tovább eresztette. Igaz, hogy a jó magyar közmondás szerint a százforintos paripa is botlik, de ilyenkor mégsem szabad botlani, vagy hogy az eredeti képnél maradjunk: bakot lőni. Mit várjunk akkor a külföldiektől, ha tulajdon értékeinkről önmagunknak is ilyen hiányosak az ismereteink?

Mme Sans-Gêne

HERCZEG FERENC EMLÉKEZÉSEI

«A gótikus ház.» 1939. Singer és Wolfner kiadása.

Herczeg Ferenc emlékezéseinek ezt a második kötetét hat év választja el az elsőtől (ezt 1934-ben ismertettem a Napkelet februári füzetében). «Gótikus háznak nevezem könyvemet — mondja a szerző — a dunaparti országpalota után, amelynek kupolája azokban az években állandóan belevetette árnyékát a lelkembe.»

Ebben a kötetben az 1890 és 1914 közé eső negyedszázad élményeit meséli el. Az írónak, a politikusnak és a magánembernek rendkívül mozgalmas élete vonul el itt előttünk, egy sikerekben, hírnévben és tapasztalatokban gazdag, derűs és szép élet, egy kiegyensúlyozott, egészséges léleknek története.

Elsősorban az érdekel bennünket, mit beszél írói pályájáról. Első regényének megjelenése után csakhamar dolgozótársa lesz a Budapesti Hírlapnak. A Gyurkovics leányokkal (a novellákkal) országgraszoló sikert arat, s ezt A dolovai nábob leányának rendkívüli színpadi sikere tetézi. Innentől kezdve símán folyik írói pályája. A közönség szeretete és ünneplése kíséri évtizedeken keresztül mint elbeszélőt s mint színpadi szerzőt.

Természetesen nem ad számot minden munkájának keletkezéséről, hiszen nem rendszeres önéletrajzot ír, csak egy-kettőről emlékezik meg, így A három testőről, a Pogányokról, A Gyurkovics leányok c. vígjátékáról, az Ocskay brigadérosról, a Bizáncról, az Andor és Andrásról, de futólag másokat is említ, s elárul velük kapcsolatban egy-egy műhelytitkot.

Érdekes lapokat szentel az 1894-ben alapított s ma is fennálló Uj Időknek, melyet hiába nevezgetnek ma sokan kicsinylően magyar Gartenlaubenak, mert annak idején bizony sok tekintetben «új idők» jelentett szépirodalmunkban, s Jókaitól kezdve minden neves írónk munkatársa volt. Maga Herczeg több, mint húsz regényt, kétszázhusz novellát és kétszáznyolcvan cikket írt bele.

A Magyar Figyelőt Tisza Istvánnal együtt a baloldali radikalizmus, főként a Huszadik Század ellensúlyozására indították meg. «A Magyar Figyelő régi számaiból ki tudom mutatni — írja róla —, hogy mindazok, akikre ujjal mutattunk, akiknek méreg-

keverésétől óvtuk a közvéleményt, később egytől-egyig a forradalom főkolomposai, majd, midőn végetért a véres komédia, az emigráns sajtóban Magyarország galád rágalmazói, vagy csehek, románok és szerbek kitartottjai lettek.»

Figyelemreméltó, amit az irodalmi «öregék» és «fiatalok» sokat hánytorgatott ellentétéről mond: «... mint erjesztő kovászra igenis szükség van arra az ősi ellentétre, amely a fiatalokat az öregek ellen sorakoztatja. A fiatalok az emberi haladást szolgálják, midőn eltakarítják az útból a magukat túlélte öregeket. Az eltakarításnak azonban csak egy célhoz vezető módja van: jobbat kell produkálni, a haladó kor szellemének inkább megfelelő dolgokat kell teremteni, mélyebben kell belemarkolni a lüktető életbe, mint tették a régiek. El kell szedni tőlük a közönységet, nem bánom: éhen kell őket veszíteni. Ezt azonban csak fölényes tehetséggel lehet megcsinálni, maga az, hogy valaki fiatal, még nem pótolja a hiányzó tehetséget. Ezért gyanús minden fiatalság, amely programot csinál az éveiből».

A korabeli irodalmi életről összefoglaló képet nem rajzol, de sok érdekes intimitást mond el róla: megemlékezik a Pósaasztalról, a Kis Pipa bohém társaságáról, a Petőfi-Társaságról, a Petőfi-ház alapításáról, a Feszty-szalónról, a színházi- és újságírókörökről stb.

A kötetben sok a politika, de ez sem teszi szárazzá, semmit sem árt neki. A régi pártküzdelmek, az áldatlan obstrukciók, a képviseléválasztások piszkosságai és mulatságos furfangjai, az akkori politika változatos eseményei a polgári házasság megszavazásától kezdve a Tisza István elleni revolveres merényletig — eleven életté válnak Herczeg előadásában. Ezek a részek nekünk, akik átéltük ezt a korszakot, különösen érdekesek, de bizonyára érdekesek és tanulságosak a mai nemzedék számára is. Ma már sajnáljuk, talán maga a jeles író is sajnálja, hogy annyi idejét és erejét áldozta a politika hálátlan mesterségének, mely annyi keserűséget okozott neki is, mint másoknak. Ez a keserűség nem egyszer élessé teszi máskülönben tárgyilagosan nyugodt hangját. «A törvényhozás átköltözött a dunaparti gótikus házba — mondja egy helyen —, de a magyar alkotmányosság hagyományai mintha hurcolkodás közben elvesztek volna.» «Mi tette tönkre Hellas csodálatosan virágzó életerejét? Kétségtelenül a többségi elv, az a balhit, hogy két tökfilkó több, mint egy lángész.» «Nyilvánvaló volt, hogy a Ház tagjai jobbról is, balról is, óriás módon túlbecsülik azt, ami a pártokban folyik és alig veszik számba azt, ami az országban történik. A politika elszabadult a nemzettől,

függetlenítette magát, mint Mátyás király halála után a Fekete sereg.» «Megint egyszer nyilvánvaló lett, hogy a magyar ember senkit sem tud olyan jóízűen gyűlölni és irtani, mint a saját fajtáját.»

Magánéletéről előkelő tartózkodással keveset beszél, de amit elmond róla, mind érdekes, jellemző és mulatságos. Milyen ragyogó pl. a régi Konstantinápoly leírása, ahol már pályája elején megfordult, vagy milyen finom megfigyelésekben gazdagok orosz- és görögországi képei, s kalandos tengeri vitorlás-útjainak leírásai!

Őt azonban — mint maga mondja — az úti kalandoknál jobban érdeklik az útitársak, s könyve valóban kortársainak páratlanul gazdag képcsarnoka. Az írók közül érdekes arcképeket fest Jókairól, Rákosi Jenőről, Gyulai Pálról, Ambrus Zoltánról, Justh Zsigmondról, Mikszáthról, a művészek közül Feszty Árpádról, Jászai Mariról, Fadrusztól, Mednyánszkyról, Kassai Vidorról, a politikusok és más közéleti férfiak közül Szilágyi Dezsőről, Wekerléről, Kossuth Ferencről, Bánffy Dezsőről, Tisza Istvánról, Pulszky Károlyról, Szemere Attiláról, gr. Keglevich Istvánról, br. Aczél Béláról, Zubovics Fedorról, hogy csak néhányat említsünk. Ezek az arcképek hol részletesebben kidolgozottak, hol csak egy-egy vonásra, megfigyelésre, egy-egy anekdotára szorítkoznak, s néha csak a szóban forgó egyéniségnek felszínét érintik, de tömörségükben és könnyedségükben legtöbbször a jellem mélyére világítanak.

Mondanunk sem kell, hogy magának az írónak arcképe emelkedik ki a sok közül legérdekesebben a nélkül, hogy erre az érdekességre szándékosan törekednék. E tekintetben szinte példaszzerű ez a memoár-kötet. Herczeg sohasem tolja előtérbe egyéniségét, nem dicsekszik, nem fontoskodik, nem nagyképüsködik, mint sok emlékiró. Amennyire csak teheti, a háttérbe vonul, s mindig önérzetes szerénységgel (nem szerénykedve), előkelő tartózkodással és finom izléssel beszél magáról.

Az érdekes életrajzi és korrajzi anyag a legművészbibb formában jelenik meg. A nagyszerű elbeszélő és szellemes csevegő az elsőtől az utolsó lapig le tudja kötni érdeklődésünket, hosszú életének tapasztalataival tanít, pompás humorával mulattat s pazarul szórja elmésségének színes rakétáit. Ime néhány a sok közül: «A sztár legtöbb esetben olyan művész, aki a színház és a szerző feje fölött összeesküvést sző a karzattal és elárulja a színházat és a szerzőt is». «Az osztrák hazafiság, amely a soknyelvű államot valahogyan összetartotta, tulajdonképpen a magyarság iránt érzett közös ellenszenv volt.» «A nő rászületik a szerelemre,

mint a vidra az úszásra, a férfi csak nehézkesen lubickol utána.» «A Rákóczi-induló tragikus kísérő zenéje az örökké reménytelen attaknak, melyet a nemzet újra és újra az életét szűkre szorító korlátok ellen intéz és melyet a döntés órájában rendszerint elgáncsol a pártütés, az árulás, vagy a hirtelen elernyedés.»

Herczeg Ferenc emlékezéseinek ez a második kötete méltó folytatása az elsőnek s bámulatos teljesítménye egy hetvenhatéves író kivételes szellemi erejének. Reméljük, hogy a befejező harmadik nem várat soká magára.

Szinnyei Ferenc

Bródy Lili: Fehér zászló.
(*Athenaeum* kiadás.)

A «Manci» szerzője, úgylát-szik, a magyar regény stílusát akarja megreformálni. A tehetséges írónőnek két említett munkájában, főként «A Manci»-ban az általa jól ismert pesti, vagy, hogy még pontosabbak legyünk a Teréz- vagy az Erzsébetvárosi környezetet rajzolta meg tagadhatatlanul találóan és alakjait jól jellemző és megjelentető művészettel. Ezt a világot tökéletesen ismeri hibáival és — mondjuk — erényeivel. Még a címben a név elé tett idegenes «A» névelőért sem neheztelünk, hiszen ez is idetartozik, mint a jellembrázolás kiegészítője. Annál meglepőbb, s az írónőre nézve rosszabb, hogy ott hagyta ezt az ismert pesti világot, amelyben otthonosan mozgott, túllépte krétakörét azzal, hogy valami nagyot, újat, eredetit akart művelni. Jobban mondva: alakjaitól és a pesti miliőtől e regényében sem tudott elszakadni, azonban, míg másutt a lényeg az alakok rajzán, a környezetben s az általuk történő cselekményen nyugodott, addig ebben a könyvben mindez mellékessé vált. Közjegyzői irodából indul ki a cselekmény, ahova az urától, Szabolcs Lajostól való óhajtó Bíró Anna, ez az érdekes, világlódzó temperamentumú asz-

szony, magával viszi tanuit: Martin György orvost, aki bizonyos asszociáció folytán, Hoffmann úrra, közös tánctanárjukra emlékezik, s be nem vallottan, a többiek szintén emlékeznek erre, Kulcsár Böskét, az unokatestvért, a kölcsönkönyvtár-tulajdonost, Illés Gábor orvosprofesszort, a vőlegényét. Az ügyvéd, aki a válóper lefolytatását vállalja: Hont Géza, szintén beletartozik az együttesbe. Ugyanis mindannyian: ideszámítva a férjet, Szabolcs Lajost és annak menyasszonyjelöltjét, Berény Klárát, egy és ugyanazon kisváros szülőttei, s gyermekkori barátság jussán egymáshoz tartozók is valamennyire. Elkerülve kisvárosukból — valahogy talajtalanok maradnak mindannyian, nem köti őket szülővárosukhoz melegebb érzés, csupán az emlék. Szégyelik a kisvárost, ahonnan kikerültek, mert tipikusan «pesti»-vé váltak, s még jobban gyermekkori dolgaikat, amikor szellemiségük fejletlen volt még, s ők maguk gátlásnélküliek. Míg most, felnőtten folyton saját lelkükbe botladoznak. Egyiknél a gyermekszoba hiánya kísért, a másiknál volt nyomorúsága vált ki kisebbségi érzést a változott körülmények között is, amelytől nem tud, vagy nem bír szabadulni; és gyermekkori

lelki sérülések, mint amilyen Kulcsár Böské-é is; — itt az Olympiára gondolunk, a gyermekkorban Bíró Annával együtt játszott színdarabra, amely Böske «szerzeménye» volt, de Anna irigységből és hogy kibebíttse őt a többiek előtt, kétségbevitte, azt állítva, hogy úgy «vették» a füzetet. Böskét az író nő mellékalaknak szánta, mégis azt vesszük észre, szinte ő a főalak: mindenki hozzá bizalmas, tanácsokat ad, ha úgy adódik, valósággal minden rajta folyik keresztül és fölényes kritikával mond véleményt a dolgokról. Majdnem az az észünk: az író nő szócsőnek szánta Böskét, ezt a pesti «entellektüel» nőt, saját szócsővének és beletölti egyéni véleményét valami nála megszokott fanyar világszemlélettel és filozófiával. Olyasféle valaki, akinek kín természetesenek és józannak lennie, s éppen lelki sérülése miatt, ami a szebb és gazdagabb Bíró Anna szerelemben, érvényesülésben, való lemaradása folytán részéről érte, menekül teljesen a maga szellemi élete körül font gubóba. Ez még érthető, de ez a fölényesség, ez a vélt magasabbrendűség mindannyiuk sajátja lesz, egyszínűvé válnak mind. Ahogyan a regényben olvasuk: valóban a «ziláltak» társasága, de ne higyjük, hogy ez a jelző lekicsinylés. Éppen az ellenkezője, mert a «ziláltak» közé tartozás kiváltságot, megkülönböztetést jelent. Ők mindent «irodalmian» iparkodnak kifejezni és minden problémát Freudon (ez valóságos vesszőparipa az író nőnek) és más pszichológusok szűrnek át. S ha még csak az alakok volnának «ziláltak» — olyan egy sémára, s anynyira azonos bonyolultsággal gondolkoznak, — de az a baj,

hogy magában a vérszegény cselekmény is zilált, a stílusról nem is beszélve. Mert, miről van szó? A házaspár válni akar, s a regény végén odajutnak, hogy mégsem válnak. Valószínű, hogy az író nő csak keretnek szánta az egészét, hogy kitöltse a maga mondanivalójával, de keretnek is túlvékony az efféle. A regény végén úgyszólván ott vagyunk, ahol az elején. Jó, hiszen tudjuk mi az a belső történések, a szellem kötéltánca, de akkor érteni kell az egyensúlyozás művészetét is, mert egyetlen elhibázott lépés és következik a zuhanás. Bródy Lili könyvében egymást érik az ilyen rosszul sikerült szellemi salto martalé-k. Ismételten elolvasva — magunk megnyugtatósául — a könyvet, az az érzésünk, mintha a regény nem is az író nő, hanem a «ziláltak» társaságának egyik tagja vetette volna papírra, mint egy feladott penzumot, szabadon James Joyce után. Nem vonjuk kétségbe, hogy az író nő eredetiben olvashatta Joyce-ot, s hogy Virginia Wolf írása sem ismeretlenek előtte, — mert stílusuk, úgy ahogy, beleidegződött. Bródy Lili nyilván megmámorosodott ettől a túladagolt szellemi kockától, de nem csak az ő, hanem az olvasók feje is szédül tőle. Egyszerre sok ez az újfajta és bőségesen csorduló expresszionizmus.

A mondanivaló és a belső tartalmi érték hiánya egyetlen műnek sem válik előnyére bármilyen frissen párolgó stílus halmazba is burkoljuk be. Összevissza történések, emlékek, gondolatfoszlányok sűrített egyvelege ez, hasonló az emlékfoszlányokat egymásra vetítő film-montázshoz, csak éppen rendszere művészet nélküli.

M. Jánossy Margit

W. Wimberger Anna : Aranykert. (Regény, Pozsony, 1939. Veritas kiadóvállalat.)

Ez a bizonyos «Aranykert», amelyről a regény íródott, Csallóköz, ez a szinmagyar, ősi Árpád-kori település. A szimbólikus regénycím nem hat túlzásnak, mert valóban «aranyat» terem ez a Duna hömpölygő ágával átkarolt terület, a hajdani híres Mátyusföldje; a kalász aranyát. Eme földnek, egyetlen falucsának kisebbségi életéből ad ízelítőt e munka, amely úgynevezett «kisebbségi» regény, azonban ennek esetleges programossága és a művészet kárára menő fogyatkozásai nélkül. A regény lefojtott és megoldásra váró kérdéseit az újabb történelmi események folytán bizonyos mértékig emlékként hatnak, ám, ez nem változtat a műnek etikai és művészi igazságán.

W. Wimberger Anna nevével a pozsonyi magyar lapok, főként az ottani «Magyar Minerva» hasábjain találkoztunk gyakran. Finom hangulatú versek, újabban mélyen járó egyéni novellák és találó, jó megfigyelésre valló kritikái írások alatt. Az «Aranykert» — úgy tudjuk az első nagyobb szabású alkotása — arányosan érvényesíti W. Wimberger Anna írói erőnyeit és értékeit is és kész, kiforrott művésznek mutatja be a szerzőt.

Az uralomváltozás utáni időkben élő csallóközi faluban megjelenik Vera, a nagyvárosi és magas műveltségű tanítónő energikus és egyéni alakja. Bizony önmagalefokozása az, hogy idejött ebbe az elmaradottnak látszó falucskába kis parasztyerkekkel vesződni, amikor külföldön tanult, Münchenben és tanárnői oklevelet szerzett. Min-

denekelőtt azonban kenyér kell, nem válogathat és aztán, vagy inkább: ezenfelül: kötelességet, iratlan parancsot vél teljesíteni, amikor elfogadja ezt a szerény állást. Áldozatot hoz a magyarságért, hogy nem válogat, hanem beleilleszkedik a megváltozott viszonyokba és megáll az őrhelyén.

A tanítónő kedves és rokonszenves alakján kívül, akit különös melegséggel jellemzett az író, a többiek is valamennyien élők. Látjuk őket, így elsősorban az intézőéket, a házigazdákat, a bőbeszédű, de jószívű és áldozatkész Fazekasné, s urát, ezt a kissé régivágású, becsületes magyar embert, akitől tökéletesen egybehangolódtak, s nem lenne semmi bajuk, ha a jövő sorsuk és a gyermekeké nem aggasztaná őket. Megváltozott alaposan a régi világ, az intézői portán sincs már az egykori kifogyhatatlan bőség. Az agrár-probléma föl-kavarja a kis falut. Parcellázzák a grófi birtokot. A prágai kormányzat ügyesen kihasználja az emberek földéhségét a politikában: a választáson, készpénznek véve a biztatásokat, siet mindenki a cseh agráriusokra szavazni. Az eredmény természetesen elmarad, a földeket idegen telepesek kapják meg. Az itteniek közül csak a jegyzőnek adnak, az intézőék elesnek tőle, sőt még a felsőbbséghez dörzsölődő jegyző besúgása következtében államellenes ügybe is keverednek azért, hogy a grófék néhány értékét még régebben kicsempészték Magyarországra. Az intézőt annyira megrázza a csapás, ami a várt földdel kapcsolatosan reményei csődjével érte, hogy szelütést kap és meghal. Nem minden célzatosság nélkül való rendelkezése a fel-

sőbbségnek az, hogy a falubeli földigénylőknek, mindössze — temetőhely jut a nagybirtokból. Bogay Dénes állatorvos, akinek mélyebb vonzalmát iránta Vera is méltányolja, az újabb mai magyart mutatja. Családja — itt a faluban tönkrement birtokosok — még görccsösen ragaszkodik a régi hagyományokhoz, ő azonban már semmi válaszfalat sem érez maga és a nép között: kész érte mindenre. Eredeti alak Szabados, a züllésnek indult festő, akit a falu nyomasztó környezete, az itteni intelligencia értetlen közönye süllyeszt egyre mélyebbre, de egy megértő teremtés, Bogay Vilma a családi előítéletekkel dacolva melléje áll és mármár elsikkadt céljai felé indítja. A regény mellékalakjai is, mint a plébános, vagy a fukarkodó iskolagondnok, az orvos, jók, s találóan, kevés szóval, s nem ellenségesen jellemzi a szereplő egy-két szlovák figurát sem. W. Wimberger Anna Pozsonyban él ma is, ez magyarázza meg, hogy imitt-amott hangfogót használ. Mindez azonban sem művészi, sem más szempontból nem válik a regény kárára, sőt! A kisebbségi sors jó iskolája egy írónak. Az «Aranykert» megjelenése előtt nem harangozták be különösebben, szenzációk, lélekzetelállító helyzetek nincsenek benne, de éppen ezért igazán jó kiegyensúlyozott, komoly írás. Stílusa ízesen magyar, a tájnyelv is megcsillan néhol, amit nem minden manapság megjelent hivatott regényről lehetne elmondani. A csallóközi tájat megelevenítő egyszerű, de artisztikus címlapot Schubert Gyula tervezte.

J. M.

Zichy István gróf: Magyar őstörténet. Budapest 1939, Magyar Szemle Társ. 78 (2) 1. (Kincsestár 5. sz.)

A Magyar Szemle Kincsestára évről-évre kitűnő népszerű kézikönyveket ad azok számára, akik a maguk szakirányú elfoglaltságán kívül az egyetemes tudomány fejlődése és új eredményei iránt is érdeklődnek. Zichy István munkája is ilyen céllal készült, végeredményben azonban sokkal többet nyújt, mint általánosan ismert és elfogadott nézetek rövid összefoglalását. Módszerében és eredményeiben egyaránt új utakra vezet és elsősorban éppen a magyarság eredetével és őstörténetével foglalkozó tudományos körök érdeklődését fogja fölkelteni.

Módszerében új utakon indul el, amennyiben nem a szokásosan felhasznált három legfontosabb segédtudomány: nyelvészet, régészet, összehasonlító néprajz eredményeiből indul ki, hanem az első történelmi adatokból és ezekre mint alapokra építi azt az anyagot, amit a segédtudományok szolgáltatnak.

Az új módszer új eredményekre is vezet. A mű történelmi adatokból indul ki, már pedig a történelmi adatok a magyarság törökös műveltségét, jellegét és szellemi beállítottságát tanúsítják, tehát a szerző a magyarság török ere-

de mellett foglal állást, a finn-ugor eredetű magyar nyelvet pedig hosszú egymás mellett élés és kapcsolat folytán kifejlődött nyelvcserevel magyarázza. Az eredet kérdésén kívül a munka megismertet a magyarok ősi életmódjával, társadalmi és hadi szervezetével, vallásával, szellemi és testi megjelenésével, őshazájával, vándorlásával és egész ősi történetével, végül mindezen kérdések részletes irodalmát adja.

Dr. Csapodi Csaba

Tolnai Gábor: Régi magyar főurak. — (Budapest, 1939.) *A Magyar Történelmi Társulat kiadása, 176 l.*

Huizingának legszebb lapjai a XVII. századbéli holland kultúráról jutnak eszembe, mikor Tolnai Gábor könyvét olvasom a magyar főúri világról. Nem mintha Huizinga hatásáról lehetne beszélni Tolnai művében s nem is azért, mintha a holland és a magyar történész céljai lettek volna. A XVII. századbéli holland kultúra az egyetememes emberi műveltségnek elvitathatatlan része, eredményei egy gazdags virágzó ország, tiszta polgárvárosok és a holland festőművészet ma is előttünk állanak s Huizingának nem is lehetett más a feladata, mint néhány összehúzó szállal hangsúlyozni a holland kultúra egységét, megkeresni és megmutatni a táj, a vallás, a társadalom vi-

szonyát a kitermelt műveltséghez. Ezzel szemben Tolnai Gábor három század magyar kultúrájában keresi azt, amit mint a főúri műveltség emlékét bemutatathat. Nem kultúrtényeket magyaráz és viszonyít, hanem egy inkább csak lehetőségeiben megvolt magyar főúri kultúra gyér maradványait keresi. Éppen ez a szegénység és az a gazdagság az, ami a két író munkáját önkéntelenül is szembeállítja. Hiszen mind a kettő kultúrtörténetet ad: több tudomány részletkutatásaiból igyekszik felszínre hozni azt, ami a részletkutatások közben elsikkad: a művelődést. Igaz, Tolnai főúri kultúráról beszél, de — legalább egy századon keresztül főúri kultúra egyet jelentett magyar kultúrával s így könyve mégis csak egy magyar kultúrkorszak nagyvonalú rajza.

Huizinga és Tolnai szembeállításra csábítanak: ott alap a polgárság, nálunk az arisztokrácia, ott új festészeti stílus ez eredmény, nálunk «végvári életforma», ott zavaratalan fejlődés természetes hullámhegyekkel, nálunk töredékek és kimagasló egyéniségek — a váltóláz lázgörbéje. Tolnai tárgya szegényesebb, de egyben izgalmasabb.

Tolnai könyve egy osztály-életforma és egy osztálykultúra története. Dicsérnünk kell írói hátorságát, hogy ilyen látszólag időszerűtlen tárgyat választott.

Mindez azonban csak látszat. Tolnai tárgya immár befejezett egész. A külön főúri kultúra, akár úgy, mint osztálykultúra fénye Esterházy Miklóssal lezárul — akik esetleg utána jönnek már csak egy epigon-stílus epigonjai. A magyar főúr hivatása a barokkal befejeződik. Tolna tehát valóban azokra, akik ma még főnemesi nevet viselnek, tekintet nélkül írhatta meg történelmi eszméjét. De osztálykultúra és osztályéletforma maradna a magyar főúri kultúra és életforma, ha egy században, a XVI-ikban nem ez jelentette volna a magyart is. A magyar középkori műveltség «kolostori», a humanizmus pedig «udvari». A XVI. század magyar kultúrája — Tolnai megállapítása szerint — legyen az pártázatos magyar renaissance, históriás ének, vagy bibliafordítás — főúri kultúra. A következő két századot Tolnai a hanyatló hagyomány korának tekinti, itt már a főúri renaissance hagyományainak hanyatlásáról, korcsosodásáról, elfajzásáról van szó. Ez az út kivezet a magyar kultúrából, sőt a magyar történelemből is, néha szinte családtörténetekbe ágazik szét. A kultúrának ez a szociológiai szemlélete — amit Tolnai könyve eleve feltételez — nem éppen újdonság. Horváth János irodalomszemlélete ilyen szempontok szerint rendszerezte a kolostori műveltség és a ma-

gyar humanizmus irodalmát. A korok, vagy kultúrák átnyúlhatnak egymásba. Egész irodalmunkra is végrehajtotta ezt a rendszerezést Szerb Antal. Ő találta fel a főúri irodalmat, mely szintén renaissancetól rokokóig tart.

Tolnai egy osztály kultúráját és életformáját akarta megrajzolni fénykorától hanyatlásáig s ezért udvariatlanságnak tartom arról vitatkozni a szerzővel, hogy vajjon a XVI. század kultúráját nem lenne mégis helyesebb a protestantizmus szellemében összefoglalni, melynek a következő századokban éppen úgy meg volt a hanyatlása, mint a főúri renaissancenak. Hiszen nem a századon, hanem a főúron van a hangsúly. Mégis, nem hiszem, hogy az egész XVI. század kultúráját meg lehet magyarázni a főúri renaissanceszal. A főúri udvar mellett legalább olyan fontos szerep játszik a prédikátor, akit nem feltétlenül támogat a főúr s akinek fogalma sincs renaissanceról, vagy a maga részéről mélyen elítéli ezt az életformát. S végül a protestantizmus ott is gyökeret verhetett és kultúrát terjeszthetett, ahol a főúri renaissancenak nem volt már talaja: a hódoltság részekén is. Már Mátyás korában kettészakad, helyesebben társadalmilag szétválk a magyar kultúra — ez a folyamat csak folytatódik a

következő századokban s hogy egészen más irányban haladnak, arról éppen Tolnai könyve győzi meg az embert. Nem tulajdoníthatunk különös jelentőséget a könyv néhány túlzásának: a históriás énekmondást talán erőszakolt a főúri kultúra számára kisajátítani s a hanyatló hagyomány korában még túlzott fontosságot tulajdonítani a főúri életformának akkor, mikor a barokk középpontjába állítja. Az iskoladrámák néhány arisztokratikus gesztusa nem elég, hogy ezt a műfajt, a barokk központi műfaját, szinte lefoglaljuk a főúri kultúra számára. Általában a «hanyatló» hagyomány» korából inkább a kiemelkedő hagyományörzőket tárgyalja, Zrínyit, az erdélyi fejedelmeket, ellenben nem emelkedik ki annak a főúrnak az alakja, akiben hanyatlani kezd a hagyomány. A Zrínyiek és az Esterházyak között hiátusz van, amit a szerző hasztalan igyekszik a barokk általános rajzával kitölteni.

A «történetírás» ma nem is a legutolsó sorban stílusprobléma. Tolnai műve is érdekes kísérlet a különböző részletkutatásokból származó adatok egyensúlyozására. Tolnai maga is elismeri azokat a nehézségeket, melyek a részletkutatások egyenlőtlenségéből adódnak. — A szellemtörténeti stílus, — ahogy azt az irány mesterei és nem a sarlatánai értik —

adatokkal dolgozik. Az adatok gyakran idézetek. Egy ilyen átfogó munkában azonban mindkettővel mértékletesen kell bánni. Tolnai még gyakran túlzásba esik s feleslegesen is nyújt, a tárgyhoz szorosan oda nem tartozó adatokat. Különösen fárasztó és zavaró az a szokása, hogy fiatal íróként sürűn átadja a szót «tekintélyeknek», akkor is, mikor nem különösen lényeges az, amit mondanak. Ez az idézgetés már nem is módszertani, hanem irodalompolitikai jelenség. Az ifjú szerző mintegy tisztelete jeléül idézi tekintélyesebb tudósok szavait. Az ilyen idézés helyénvaló, ha hosszabb, vagy valóban frappáns részletekről van szó. Tolnai idézeteinek fele nyugodtan elmaradhatott volna.

Huizingához való rokonítással kezdtem: nem végezhetem aprólékos gáncsoskodással, hiszen a munka sokkal többet érdemel. Ha helyenkint ellentmondást váltott is ki belőlem egyik-másik általánosítása, ki kell emelnem mégis azt a biztosságot, mellyel az egész fejlődésen keresztül megtalálta a vezető szálakat, ki kell domborítani azt a szeretetet, mellyel a főúri életformát megrajzolta. Nehány különösen lebilincselő részletét külön meg kell említenünk: a XVI. századbeli főúr életmódjának rajzát, a históriás énekköltés méltatását, vagy a késői barokk főúr kultúrájá-

nak bemutatását. A könyv izléses kiállítása, nagyszerűen összeválogatott képanyaga és finom borítólapja is a szerző izlését és körültekintését dicséri.

Sárkány Oszkár

Kézdy Vásárhelyi Zoltán: A magyarok útja Indiától Pannóniáig. (Magyar őstörténelmi tanulmány a művelt közönség számára. Budapest, 1939. 183 l., 1 térk.)

A magyarság őstörténete mindig izgatta a közvélemény fantáziáját, de ma talán az eddigénél is nagyobb érdeklődés fordul nemzetünk eredete és őshazája iránt. Ez helyes is volna, hiszen az őstörténet szervesen hozzátartozik a történelmi műveltséghez és ezáltal a magyarság igazi mivoltának, nemzeti egyediségének megismeréséhez. Sajnos, a nagyközönség a történelemmel is némiképen úgy van, mint az orvostudománnyal, szívésben hallgat népszerű tanácsokra, dilettáns művekre, mert azok valahogyan közelebb állnak hozzá, romantikusabbak, kevésbé idegenszerűek, félelmetesek a komoly szakemberek tudományánál. Az őstörténelemmel kapcsolatban hozzájárulnak ehhez a felszín alatt lappangó turanista vágyálmok, amelyek komoly politikai műveltség híján délibáboktól várják nemzetünk sorsának jobbrafordulását.

Nehéz történelmi időkben kellemes narkotikumul szolgálnak azok a fantázia-szolgáltatta elképzelések, amelyek a világ minden nagy alkotását: sumir, babilóni, görög, perzsa, amerikai indián és minden más kultúrát a magyarság őseinek és rokonainak tulajdonítanak. Csakhogy ezek a szép narkotikumok is a «magyar áfiumok» közé tartoz-

nak, elaltatják könnyen hívő lelkünket éppen akkor, mikor a legtisztább látásra, felelős realizmusra volna szükség.

Ezeknél az okoknál fogva kell megemlékeznünk Kézdy Vásárhelyi Zoltán munkájáról is. A szerző nagy jóakarattal, ugyanolyan fáradságos munkával és igaz magyar fajszeretettel írta meg munkáját. Sajnos, munkája esetleg a célzattal éppen ellentétes hatást fog elérni: nemzétének nem javára, hanem kárára szolgálhat. Célja a nagyközönségben érdeklődést kelteni a magyar őstörténet iránt és a «hivatalos» tudomány által elhanyagolt utakra fölhívni a figyelmet. Munkája azonban végeredményben nem más, mint szakemberek és dilettánsok, száz év előttiék és maiak munkáinak kritikátlan egymáshoz illesztése, természetesen mindenhonnan azt a részt veszi ki, amely elképzelésének megfelelni látszik. Minden félig sem bizonyított vagy egészen téves állítást készpénznek vesz, amely valaha szumirokat, etruszkokat, baszkokat, hikszoszokat, hetitákat, pártusokat, jazygokat kapcsolatba próbált hozni a «turáni», «szkita» népekkel, ami nem is olyan nehéz, hiszen ezek a fogalmak egyáltalán nincsenek meghatározva, népszerű könyvek minden népet habozás nélkül be tudnak vonni e fogalom köre alá.

Nem az a hibája, hogy a megszokottól eltérő nézetek mellett foglalt állást, hiszen sokszor adtak már új gondolatokat nem céhbéli tudósok, hanem a nyelvészeti és történelmi módszerek nem ismerése és a kritikai érzék hiánya, amely megelégszik azzal, ha valamit valahol nyomtatásban lát és nem vizsgálja meg, hogy nem tudatlan fantasztá-

val áll-e szemben, aki csak hibás alapokat szolgáltat további teóriák építgetése számára. Nyelvészeti bizonyításokhoz pedig rendkívül alapos tudományos módszertani készség, sok tudós-generáció vállvetett munkája eredményének ismerete kell; ahhoz nem elég néhány, sokszor nem lényeges szónak véletlen egyezése, hanem csak komoly nyelvitörvény szerűségek, mert különben semmi sem egyszerűbb, mint bármely két nyelv közeli rokonságának kimutatása.

Nem e lap hasábjai valók arra, hogy hosszadalmas történelmi vagy nyelvészeti kritikákkal cáfoljuk meg a szerző állításait, annál is kevésbé, mert a szerző maga sem törekszik tudományos babérokra, hanem inkább a nagyközönség, elsősorban az ifjúság figyelmét akarja új utakra fölhívni. Ezért mi is sorainkkal éppen a nagy közönséget akarjuk óvni attól, hogy elfogadjon tudományosan rég megcáfolt, vagy pedig sohasem bizonyított, legjobb esetben még egészen kétes állításokat. Nemzeti szempontból sem hisszük erősítőnek, ha az a téves nézet gyökerezik meg, hogy a magyarság ősei öt-hatezer évvel ezelőtt minden kultúra megalapítói voltak, a művelődés vezetői, mert akkor egész ezeréves dicsőséges nemzeti történelmünk nem volna más, mint százalmas dekadencia, másrészt pedig elaltatna a ködös multon való merengésben. Nekünk pedig nem álmodozásra van szükségünk, hogy igazi magyar multunk szerves folytatásaként, minden erőnkkel megfeszítve nemzetünket «a szellemharcok tiszta sugaránál emeljük oly magasra, mint lehet».

A szerző pedig szerény néze-

tünk szerint sokkal nagyobb szolgálatot tehetne nemzetének, ha azt a nagy energiát, óriási munkateljesítményt és igaz magyar érzést, amellyel mindenkinek őszinte rokonszenvét érdekelheti meg, más téren gyümölcsöztetné, valóban a magyarság javára.

Dr. fehéregyházi Csapodi Csaba

Koroda Miklós : A világ csak hangulat. (Regény, Singer és Wolfner kiadása.)

A regény alcíme szerint: «Reviczky Gyula életének regénye». Magam is így fogalmaznám meg ezt másként: *A költő életének regénye*. Mert bármennyire is tökéletes illúziótkeltőn, érdekesen és törés nélkül vetíti elénk a «fin de siècle» Magyarországnak és még inkább lassan európai fővárossá izmosodó s lomhán magyarrá asszimilálódó Budapestjének hangulatát, ízeit és színeit a szerző, mégis mélyebb és igazabb értelmezésben mindez csak keretnek alkalmas, amelyen belül egy költő csendes tragédiája végbemegy. Mindentől elvonatkoztatva: bármennyire is hűs és vérből valók az alakok és elevenség izzik a miliőben, a regény mégis csak személytelen és időtlen. Nem fontos, hogy az átlagolvasó megérezeze ezt, de a regény: a költő regénye. Regény, korrajz, kicsit vádirat. Összemosódnak a határok. Igazi írónál — már pedig Koroda Miklós a vérbeliekhez tartozik — ez nem hiányosság, sőt előny, mert nem nyomorítja meg mondanivalóját. S így érthető meg, hogy amikor a félmultat példázza, tulajdonképpen a mának szól.

A harmincas években járó nemzedék még kapott valami kóstolót a végvonaglásában a

világháború első ágyúlövéséig nyúlt nyugalmas polgári liberalizmus úgynevezett «aranykorából». Emlékszünk a kivilágos-kivirradtig tartó megyebálokra, gyermekszemünkben felködlenek az utolsó hold föld árát a torkukon leöblögető dzsentrik, hallottuk a piros és a zöld toll választási harcainak korteslármáját, ültünk homályos, nippekkel telezsúfolt szalónban és faltuk titokban a petróleumlámpa zöldes fényénél a magyar és a külföldi klaszszikusokat, gyermekéveink első szenzációja a villany volt. Reviczky Gyula idejében még «in floribus» erejének teljességében lüktetett ez a korszak, s e könyvet elolvastva, az az érzésünk, mintha nemrég elköltözöttet keltegetnénk.

Nem kell különösebben az irodalomban jártasnak lenni — és különben a regény lapjairól is megsejthető ez —, hogyan jutott az író e témához és az anyaghoz. Édesapját, Koroda Pált életében atyafiság és azon túlmenően meleg barátság fűzte Reviczky Gyulához. Reviczky verseit a remekírók kiadásában ő rendezte sajtó alá és látta el előszóval. De annyi értékes feljegyzés, adat birtokában volt, hogy ezt nem szoríthatta bele néhány oldalas előszóba — s ettől eltekintve, a háborúelőtti időszak sem kedvezett a tökéletes őszinteségnek — és így maradt ez a nagyértékű relikvia-gyűjtemény fiára: Koroda Miklósról. Koroda pedig szellemileg pompásan kamatoztatja az «apai örökség» talentumait. Az ilyen regények megírása a felületeselek előtt látszólag könnyűnek tetszik, ám, igazából próbája az írói tehetségnek. Nem elegendők pusztán az adatok, bánni kell velük. Az adat-

halmaz magában véve csak káoszt és homályt jelent, ha hiányzik a mesteri rendszerező kéz és igen sokszor súlyával agyonnyomja a kontárt. Koroda Miklóst azonban nem kell ettől féltetni. Nem mond sem többet, sem kevesebbet, éppen annyit, amennyit kell. Ösztönösen bánni költő-főhőse egyik versében emlegetett «érzékeny művészi mérleggel», amely «porszemtől is félrebillen». Így nem vét sem a tények hűsége, sem az esztétikum ellen, ha talán elhallgat vagy lehalkít valamit. Így csak íróművész tudja összehangolni a kettőt: valóságot és költészetet és fölényesen uralkodni az anyagon és a mondanivalón.

A regényben lekerül az eddig szemérmesen őrzött fátyol Reviczky, e szelíd és mindig magányos költő életéről. A felvidéki vitkóci kúriától az Üllői-úti klinikáig harmincnégy évet haladt ez az élet, amelynek futásában csupán néha szakította meg a nyirkos és szürke félhomályt a napfény diadalmas felszabadító melege. A büszke és tékozló bécsi udvari gárdista és Don Juan-kodó vidéki földesúr, Reviczky Kálmán és az odadadó, alázatos tót szolgáló, Balek Veronika fia. Hiába kap nevelő-anyjában, Zmeskál Juditban olyan pártfogót, aki áldozatos anyai szeretettel próbálja jóvátenni a kezdeti hibát, a fiú örök szomorúságra teremtődött és minden ellene esküszik; sorsa hanyattatás nélkül ne legyen. Nevelőanyja örökbe fogadja, birtokát: két falut reá hagyja, de — és mennyire jellemző ez az akkori patriárkális nemtörődömségre — az örökbefogadási szerződést elfelejtik bemutatni illetékes helyen, a gyámul maradt apa lelkiismeretlenül elherdálja a birtokokat. S az úrnak, Re-

viczkynek nevelt fiú éppen húszéves korában apátlanul, anyátlanul döbben reá mostohája kegyetlen szavaiból a valóságra. Nem Reviczky, csak Balek Gyula, vagyona pedig, az úgynevezett «apai örökség», egy címeres pecsétnyomó és más jelentéktelen relikviák. A Reviczky név viseléséhez ugyan jogot kap, lelki sérülése azonban nem gyógyul be. Húsz évig játszottak vele, nevelték olyan életre, amiből immár nemcsak anyagi körülményei, hanem ébredező hivatása is kizárják. A vidéki rokonoknál való hányódást a könnyelmű apa halála után a pesti nyomorúság sötét évei követik. Reviczky Gyula készpénznek vett — s melyik kezdő fiatal költő nem tenné az ő helyében? — egy jóakarató vállveregető szerkesztői biztatást, s Pestre jön. Az irodalomnak és az irodalomból akar megélni. Természetesen napról-napra egyre mélyebbre zuhan, többet csalódik. A Parnasszus kapuit öblös bőrfotójbe behajásodott nagy tekintélyű szerkesztők őrzik és nemhogy följebb nem engedik, de még szalonnára, kenyérrelalóra is csak szűkösen jut. Ekkor írja meg a «Bábel» keserűségtől csorduló sorait Budapestről, majd elmenekül vidékre nevelősködni. Két évet tölt Dentán, megismeri Emmát, ezt a jómódú és nagyműveltségű, korának minden érényében és hibájában dús úrikisasszonyt, de a kétesztendőbájosésfehérszerelmi idilljei után — egyetlenegyszer, búcsúzáskor csókolta meg Emmát — újból Pestre jön. Gyűlöli és vágyik utána, mert ez az érvényesülés központja. Több siker hull már feléje, szerkesztőségi asztalt is kap, mindez azonban még mindig kevés. Polgárosodásában nem telik többre sívár

albérleti szobánál, s arról, hogy külföldre juthasson tanulmányútra, álmodozni sem mer. A Petőfi-, Arany-féle népies korszak már elvirágzott, Arany János maga is rideg visszavonultságban él, de a hagyományokból tovább híznak az élelmes epigonok. Dalokat «zengenek» az árványhajról, a csárdáról, egy véglegesen letűnt «világ rekvizitumairól, de nem érzik meg nyugat felől az «új szelek» jöttét arcukon és az sem hat eldugult fülükbe, amit a Szép-utca sarkán lévő «Kammon»-kávéház asztalánál Reviczky és lázadó társaidiskurálnak. Neveket mondogatnak: Beaudelaire, Mauissant, Lecomte de Lisle, Verlaine, lázasan kigyúl az arcuk, főként a Gyuláé. De nem jut el sem a «fény városába,» Párisba, a derűs Itália kapuja sem nyílik meg előtte. Sarka alá teperi az a henye «harminc millió magyart» emlegető, s ugyanakkor magyarokat kivándoroltató optimizmus és szemlélet, amely később Adyra süttött bélyeget. Reviczky igazi költő volt, megérezte e dúsnak látszó és mégis terméketlen korszakban a rothadás csiráit, de elesett. Sem a lelke, sem a fizikuma nem bírta el a terhet. Még a szerelem is alig-alig enyhítette. Egy-egy lámpalecsavarással végződő halk szerelmi tableau. Emmától egyetlen, fanyar ízű csókot kapott, fiatal élete végén pedig Jászai Mari szerelme melegítette. De az egyetlen valaki mégis, akivel lelkileg és testileg egybehangelődött, egy Pesten hányódó angol táncosnő volt, a «predita», aki miatt a költőre is «pereat»-ot kiáltott az álszent és nyugalmasan emésztő századvég. A két kiközösített megértette egymást. Reviczky neve a századeleji «rehabilitáció» után

újabbban, mintha félhomályba került volna. Ez a regény újra felfedezi és igazságot szolgáltat neki, aki több volt, mint a «nők kedves poétája». A költő regénye — írtam az elején, s most megint helyesbitem — a magyar költő regénye. Mert nálunk sötétebb ez a sors egy árnyalattal. A regényben háttérbe szorulnak az adatok, az író egyéforróodik a mondanivalóval, s ő sír és izzik Reviczkyvel s mögötte. Ezért jó regény és távoli szép perspektívákat nyújtó mű ez. Költő írta a költőről.

Mihály László

Hunyady Sándor: Janesi és Juliska. (Regény. Athenaeum.)

Nem azt a Hunyadyt ismerjük meg ebből a könyvből, akit eddigi jó írásai után megszerettünk. Könnyű fajsúlyú kis írásművecske ez, olyan «à la Szomaházy». Majdnem a «Mese a varrógépről» és a «Lila test, sárga sapka» évjázatából való. Nem volna azonban igazságos, ha eltekintenénk a különbségtől. Boldogult Szoma mester benne élt az írásaiban, sőt mi több, hitt is nagyszerű voltukban, Hunyady ellenben magasan fölötte áll ennek a kis regénykének, sőt legjobb dolgait is félvállról nézi. És annak ellenére, hogy kissé «félkézzel»

írta meg ennek a munkának folytatásait, pompás és találó megjegyzéssel állítja az olvasó elé a színházi világot és a drámaíróvá átminősülő közíró (mintha egy magasabb rangosztályba lépne!), aki a szokványdaraboktól eltérően mindjárt első intrádára komoly orvosi problémát akar darabjában feldolgozni és minden igyekezettel azon van, hogy az ő munkája ne is hasonlítson a szériában futó darabok «Jancsi és Juliska» problémáihoz. De minden erőlködése ellenére is, darabja nem tudja elkerülni ezt a végzetet, mert az intézmény kényszere, a színpad zárt és elkülönült világa változtatja meg mondanivalóit a maga szabályai szerint és a szerző a premier után azon veszi észre magát, hogy pontosan Jancsi és Juliska meséjét írta meg, sőt mi több, még hősenek és hősnőjének a neve is az.

Ennyi a mag és ez Hunyadyra vall. De a híg oldalak, a túlságos könnyedség és a sok papírosalak, bizony akaratlanul is Szoma mestert juttatták eszünkbe, akit pedig annak idején nagy kéjjel csepeltünk és csepültünk. *Majthényi György*

F I L M

BŰNÜGYI FILMEK. EGY PONYVAFILM

Az induló filmévad elején egymásután dobják forgalomba a filmeket, olyan hatalmas tömegben, hogy az utolsó tíz nap alatt csaknem tíz filmet mutattak be. Önkénytelenül is felvetődik a kérdés: Vajjon most gyártották-e mindegyikét ezeknek a filmeknek? S miért ez a nagy sietség? Valóban oly hamar le kell venni a műsorról legtöbbjüket, hogy az embernek ideje sincs megnézni őket és valóban oly zsúfolt-e a termelés, hogy egy-egy filmre alig jut több két-három napnál? — Mind a kettő igaz. Lekötött régi, vagy lekötött új filmek feleslegétől akar szabadulni, a szezon elején, az üzleti politika s ezek a filmek kevés kivétellel annyira selejtesek, hogy különben sem futhatnának tovább egy-két napnál.

Egyike talán még a sikerültebbeknek az eléggé szellemes *Café de Paris* francia film. Az első kép megadja a film alaphangulatát és erőltettség nélkül, finoman szimbolikus is. Szilveszter ünnepségre kivilágított mondainhely, estélyiruhás, frakkos elegancia s egy torzonborz csavargó, alvilági ember, aki alamizsnát koldul az áramvonalas autók között. Ez a bűnügyi vígjáték, a feszültségig izgalmas, a felszínesen könnyedhumorú és a mélységekbe bepillantani engedő jelenetek változtatásával végig mozgalmas, eleven és érdekes. Felszínes film, éppen ezért jó, pontos és hű, mert a társadalom, amelyet ábrázol, felszínes. A *Café de Paris* könnyelmű és csak külsőségeiben igaz életet ábrázol. Karakterfigurái: pénzemberek, vállalkozók, aranyifjak, bárhölgyek, a trabális fegyvercsempész, a majomképű társa s a szerkesztő, aki mindenkiről mindent tud, mindent megír, vagy elhallgat, ahogy jobban kifizetődik számára; egytől-egyig a nagyvilági életből vett alakok. Pontban éjfélkor, amikor a villanyt leoltják, a sötétben meggyilkolják a szerkesztőt. Ki a tettes? Annyira eleven, zsúfolt, lebilincselő érdekességű volt az alakok bemutatása, hogy eszünkbe sem jutott arra gondolni, hogy bűnügyi történettel lesz dolgunk. Ki hát a tettes? Mindenki lehetett. Az aranyifjútól kezdve, a fegyvercsempészen át a szerelmes és titokzatos asszonyig, akiről a nyomozás során derül ki, hogy a szerkesztő felesége volt, mindenkinek oka van rá, hogy eltegye

útjából az áldozatot. A rendőrfőnök, aki itt mulatott egyik szeparében, oly naívan és kelletlenül indítja el a nyomozást, hogy róla is feltételezzük. Detektívek jönnek egymásután a forgóajtón libasorban, sokan, nagyon sokan, a forgóajtó kattog, mint a gépfegyver. — Azért nem szatíra ez a film. A kérdések, a kihallgatások komolyak, az eredmény: senki ittlévőről nem lehet feltételezni, hogy nem ő volt a tettes. Ezek pedig az előbb még udvariaskodtak egymással, most szidják egymást. Félnek és egymásban látják a bűnöst. És igazuk van. Mindegyik kívánta a halálát az áldozatnak és bármelyik eltette volna útjából, ha lett volna elég mersze hozzá. Fogalmunk sincs róla, ki a bűnös. A nyomozók mindenütt megakadnak, nem lehet egy emberbe belelátni, nem lehet megismerni. Félünk, hogy — olcsó fogásként — valaki ismeretlen kerül majd be végül a filmbe, mint tettes. De nincs kisíklás, a befejezés is illik a film színvonalához. — Mit lehetett volna csinálni ebből a filmből, mennyire mélyet és szomorúan emberit! Csak ki kellett volna hozni még jobban, amit a film éppen hogy csak érint az utolsó jelenetben. — Azt hittem, te voltál, mondja az asszony a férfinak, akit szeret. A férfi is ezt hitte óróla. Szerelmesek és nem ismerik egymást! — De a film nem enged elmélyedni. A könnyű zene felhangzik ismét, a főpincér új vendéget vezet ahhoz az asztalhoz, ahol a gyilkosság történt. — A legjobb asztalom — ajánlja és ez a könnyed feloldás ismét belesimítja a filmet helytálló felszínességébe.

A *baskervillei kutya* nem szűkölködik a detektívregények rekvizitumaiban. Köd, futó alakok a ködben, gyilkosság az elhagyatott titokzatos mocsárvidéken. Ki oldja meg a rejtélyt, ha nem ő, akinek fegyvere az éles logika, éles metszésű még az arca is, a szája is, fürkészsze kutató szeme, éles tekintete a velőkbe lát, magas a homloka — elegáns ifjú —, hideg, fölényes a nyugalma. A detektívek elsője ő, minden detektívek között, minden időkben utólérhetetlenül a legnagyobb mester: Sherlock Holmes. Kurta fapipáját szívja . . . ünnepélyes pillanat, kényelmes otthonában láthatjuk meg őt, hűséges barátjával és lakótársával, Watson doktorral. Természetes, hogy felveszi a harcot a köddel, a sötétséggel, a döbbenetes babonával, a mocsár kísérteteivel és szörnyetegeivel. Csak szívja fapipáját, egy arcvillantással figyelmezteti társát, ha nyomot talál, kockás utazósapkája alatt a szeme fürkészsze, égve világít és átfúrja a ködöt. Valóban mesterdetektív ő, régi ismerősünk, minden detektívek között a legnagyobb. Alakját Basil Rathbone pontosan úgy hozza elénk, ahogy elképzeltük. — Az én módszerem egyetlen helyes út a bűnügyi nyomozás

zásban — vallja Sherlock Holmes. És látjuk őt munkában. Nem kétséges, hogy le is leplezi a zsenialitásban hozzámérhető, de gonosz és lelketlen gyilkost. A rejtély megoldása felé közeledik. Sherlock Holmes a ködben zseblámpája fénye mellett futkos nyomról-nyomra. A mesterdetektív nyomoz, értjük, milyen nagy dolog ez? Arról van szó, hogy egy ember, a sötétben, egyetlen kis zseblámpa vékony fénye mellett nyomról-nyomra vizsgálódik, kutatva halad előre és el is éri a célját. — Hogy milyen a film, majdnem egészen mellékes. Sherlock Holmest figyeljük, a halhatatlan mesterdetektívet. Basil Rathbone, a kiváló intrikus színész, semmit sem engedett színvonalából. Az epizód szereplők: a pofaszakállas, perlekedő öregúr, az ángolnasímaságú, zseniális gonosztevő, a rémült orvos, de különösen a fantasztikusan hosszú-arcú, hosszú komornyik egytől-egyig kitűnők.

Irni kell már erről is. A rossz filmről. Méltatni kell, mert ugyanolyan erőfeszítéssel, ugyanolyan hatalmas költséggel, ugyanolyan tehetséges színészekkel, ugyanolyan energiával, pénzzel, fáradsággal, lelkesedéssel csinálják, mint a jót. A rendezés is megüti az átlagmértéket. Most nem az egészen rossz, meg sem említhetőn rossz filmről van szó, csak a közepesen rossz filmről, a megnézhetőről. Ami ellen minden összeesküszik, ami rossz. Nem lehet tenni ellene, csapnivalóan rossz és éppen az az érdekes benne, a filmben, hogy rossz. Érdemes megnézni, annyira rossz.

A *Kínai expressz* kezdése, egy kínai város monoton zűrzavara, piaci zaj, tolongás, kitűnő bevezetése és jellemzése a sűrű lakosságú kínai városnak. Szép képies átmenet: a sziklás hegyek száguldó lovasai, a fekete erdő banditái. Érdekesen és kellemesen ponyvaüzűnek ígérkezik a történet. Vasútépítő mérnököket látunk, a kultúra harcosait, várják a vonatot. Kínai jellemek: hallgató egyforma katonák, kiismerhetetlen vigyorgó sárgák és a tábornok, aki évi fizetést húz a koncessziótól, hogy saját, külön hadseregével védje meg a vasúttársaságot a rablócsapatok ellen. A vonat befut, rajta legéppuskázott, halott kulik, a vezető utolsó erőfeszítésével megállítja és holtan összerogy. A nézőtér már előre jósolja, mikor fog összeesni. Bevezeti a vonatot s úgy, mellékesen, minden különös megokolás nélkül, a célban összerogy. Csak történik így, de semmi sem hiteti el velünk, hogy így kellett történnie. Éppen így, csak történik a filmben, hogy a cselekmény Kínában játszódik le, de semmi sem hiteti el velünk, hogy valóban ez lenne a helyzet. Hogy miért? Mert a főmérnök dolgozószobájának ablakán át a kínai táj: az épületek, a vasút — kulissza. Valódi, festett deszkakulissza. Fel sem tűnnék, ha az előző fel-

vételek, a piac s a sziklás táj a lovas rablókkal nem lett volna annyira élethű. De így, most már végezheti Charles Vanel a legpontosabb színészi munkát, beléadhatja lelkét a játékba — észrevettük a csalást. Pedig most éppen sürgönyt diktál. — Rollandék vannak a legnagyobb veszélyben. Stop. Megyek segíteni. Stop. Valóban Rollandék igen nagy veszélyben vannak. Vihar dül, hatalmas felhőszakadás — igen szépek, hatásosak a felvételek — s az óriási, lezúduló víztömeg sem akadályozhatja meg, hogy azok a naív kínaiak néhány szál gallyal rájukgyujthassák a házat. S az a naív ház rájuk is ég. S benne az őrjöngő Rolland, a még jobban őrjöngő Rollandnéval összeég. Stop. Pedig sokhelyütt komoly problémákat is érint ez a film. — Hiába építünk kórházakat, vasutat Kínának, ellenségek vagyunk, mondja a főmérnök. Elfogadható és szép, amikor a főmérnök alkuszik a rablócsapatok tábornokával, akinek szövetségesénél túszként van az ő felesége — ezt most tudja meg, megtudja és védi a társulat érdekeit, alkuszik tovább. Ez a rablóvezér különben rendkívül rokonszenves, férfias kínai, ellentétben a film eddigi mosolygó és álnok, udvarias és kétszínű tábornokaival. Erich von Stroheim egy kínai tábornok szerepében a mulatságosságig groteszk és a megdöbbenettségig erőteljes. Az ő foglya az asszony és ő hol összecsapja a bokáját, hol ostorát pattogtatja, hol a férjet veszi célba a revolverével, hol cigarettára gyujt és fel-alá sétál, de mindannyiszor megfélemlítőn valószerű. Egyedül ő marad meg egész hadseregéből s az asszonnyal a templomba menekül, ahol feketecsuklyás mumusok végzik körsétájukat a víz mellett s nem zavartatják magukat akkor sem, amikor a főmérnök, a szövetséges kínaiakkal, visszaverekszi feleségét. Erich von Stroheimet a fehér asztalnál látjuk viszont, a vendéglátó tábornok (megnyugtatóul közöljük, hogy ez az utolsó, több tábornok már nincs a filmben) barátságosan kijelenti, hogy kivégzi. Erich von Stroheim még egy utolsót bokázik a főmérnök felesége felé és elhagyja a színhelyet, ejnye, Erich von Stroheim! — így nem szokás vesztőhelyre menni. Benne is csalódnunk kellett. Szemmeláthatóan örül, hogy vége van a filmnek s elmehet. Mi is. — Mi választja el vajjon ezt a rossz filmet attól, hogy jó legyen? Hiszen minden eleme a maga helyén áll és minden megvan benne, ami érdekessé, izgalmassá, komoly, jó filmmé tehetné. — Talán ugyanaz, ami az igazi regényt a ponyvaregénytől elválasztja.

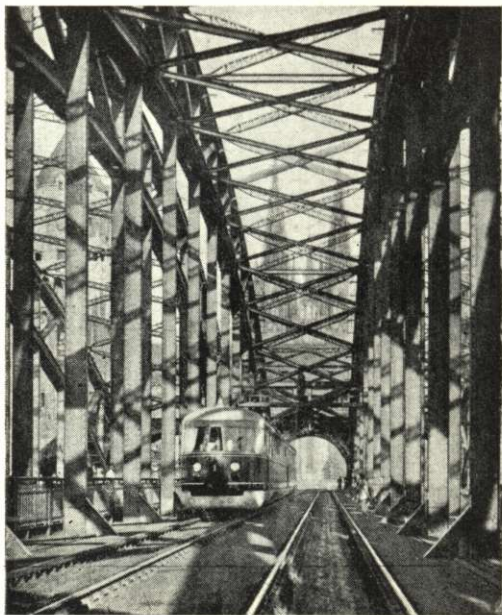
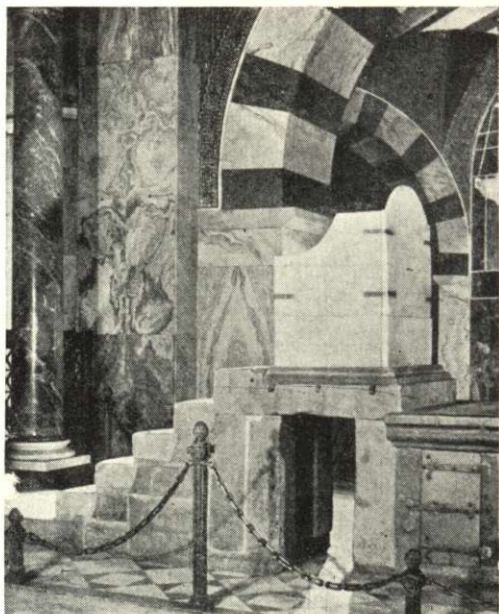
Soós László

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: K ÁLLAY MIKLÓS.

Stephaneum nyomda, Budapest. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

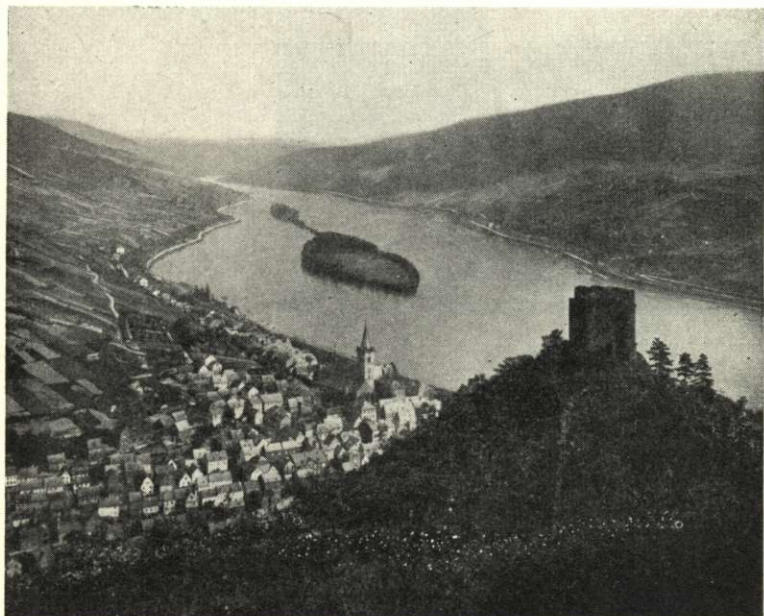
Nagy Károly trónusa
az aacheni dóm közép-
kapolnájában

A nagy rajnai hajóhíd,
szemben a kölni dóm-
mal

Az «aranyos Mainz» látképe, a dóm tornyaival

A vadregényes Rajna egyik legszebb szakasza, Oberwesel fürdőhellyel

A «Pfalz» a Rajna közepén

Madarász László két történelmi festménye